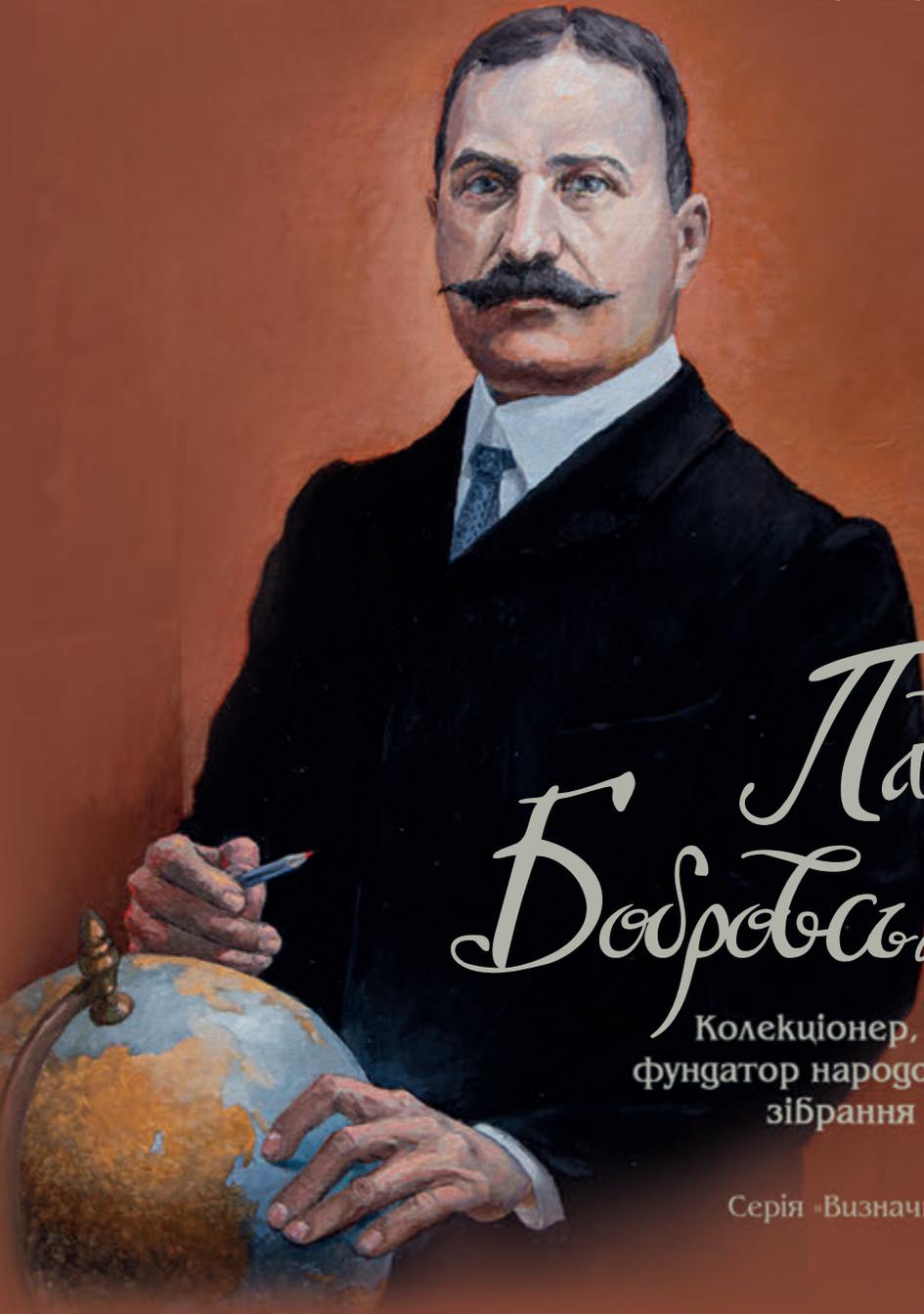

Олександр
СУПРУНЕНКО

Павло
Добротський

Колекціонер, меценат,
фундатор народознавчого
зібрання у Полтаві

Серія «Визначні полтавці»
Випуск 1

Колекціонер, меценат, фундатор
народознавчого зібрання у Полтаві

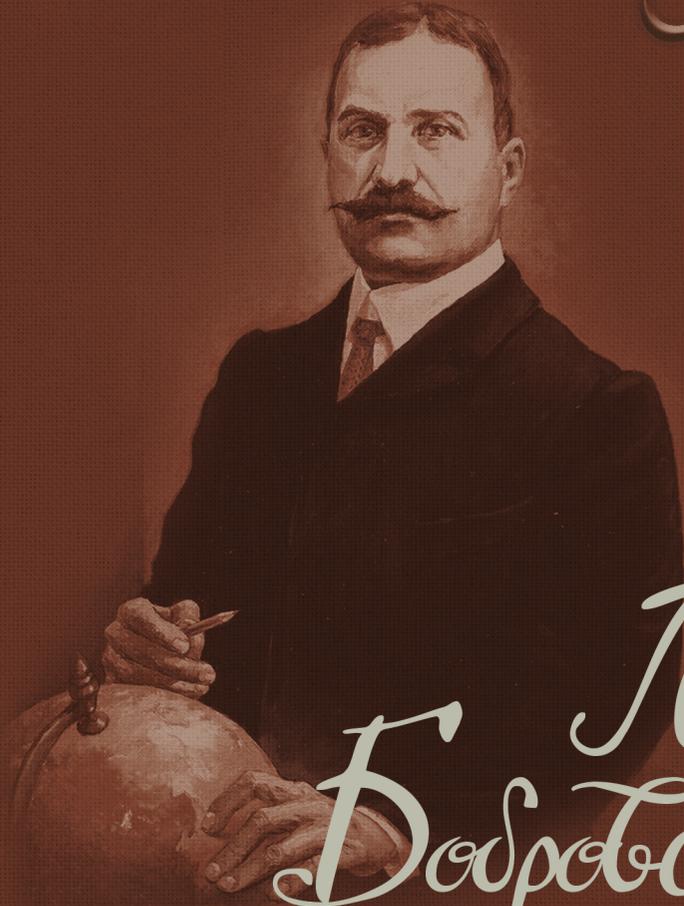
Патро Доброський

Олександр СУПРУНЕНКО
Руслан СУПРУНЕНКО

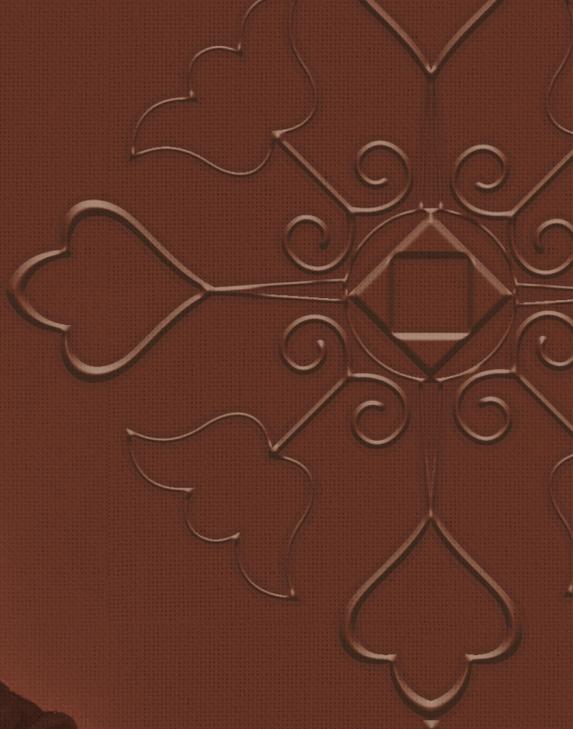
Олександр СУПРУНЕНКО

*Патро
Доброський*

Колекціонер, меценат,
фундатор народознавчого
зібрання у Полтаві

Серія «Визначні полтавці»
Випуск 1

ПОЛТАВСЬКИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

**Висловлюємо
сердечну подяку
добродіям,
завдяки яким
це видання
побачило світ:**

родині Андрія та Марини ГУРНІК

родині Ігора та Олени ШЕЙКО

родині Юлії та Лева ЖИДЕНКІВ

Павлові та Петяні РИБКАМ

*родині Валентини та Сергія
МИХАЙЛЮКІВ*

*родині Юлії та Костянтина
ІШЕЇКІНУХ*

родині ВАСИЛІВИХ

*родині Андрія, Анни та Марка
МЕЛЬНИКІВ*

Артуру Анатолійовичу КОБЗАРЮ

V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University
The Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum

Oleksandr Suprunenko

Pavlo Kobrovskyi

Collector, Philanthropist,
Founder of Ethnographic Gathering in Poltava

Series «Famous Poltava Citizens».
Issue 1

Kharkiv – Poltava
«Maidan LLS»
2025

Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

Олександр Супруненко

Павло Бедробський

Колекціонер, меценат,
фундатор народознавчого зібрання у Полтаві

Серія «Визначні полтавці»

Випуск 1

Харків – Полтава
ТОВ «Майдан»
2025

UDC 7.078-51:[069:908](477.53)(092) Bobrovskiy P. P.
S 89

Published according to the decision of Academic Senate of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum (Protocol num. 1 dated to February 22, 2024) and Academic Senate of V. H. Korolenko Poltava National Pedagogic University (Protocol num. 11 dated to March 28, 2024).

Reviewers:

Babenko L. L., Doctor of Historical Sciences, professor, head of the Department of History of Ukraine of V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Honored Worker of education in Ukraine.

Skoryi S. A., Doctor of Historical Sciences, professor, head of the Department of Archaeology of the Early Iron Age of Institute of Archaeology of NAS of Ukraine.

Chubenko A. H., Doctor of Juridical Sciences, professor, Associate Head of Poltava Regional Military Administration.

Suprunenko O. B. Pavlo Bobrovskiy. Collector, Philanthropist, Founder of Ethnographic Gathering in Poltava. – Appendixes: Incomings from P. P. Bobrovskiy's Collection to the Natural Historic Museum of Poltava Huberniia Zemstvo during 1899–1915 / [Comp. Suprunenko O. B.]; Album of the Bobrovskiy Family: Catalogue / [Comp. Kondratenko N. H., Sulyma O. S.] / V. H. Korolenko PNP; the Vasyl Krychevsky PLLM; resp. editor Doctor of Historical Sciences, professor O. O. Nes-tulia]. – Second edition, revised. – Kharkiv; Poltava: LLC «Maidan», 2025. – 152 p. – (Series «Famous Poltava Citizens». Issue 1).

The research is dedicated to life way of famous Poltava philanthropist Pavlo Pavlovych Bobrovskiy (1890–1945), created by him ethnographic gathering in Poltava and faith of this prominent collection in gatherings of Poltava museums.

Appendixes to the book include list of incomings from P.P. Bobrovskiy's collection to the Natural Historic Museum of Poltava Huberniia Zemstvo in 1899–1915; and catalogue of photos from the Bobrovskiy family album, presented to the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum in 1991 by philanthropist's niece, Poltava citizen N. V. Pupchenko (Bobrovskya), that is published for the first time.

For scientists, museum workers, students, wide circle of history and culture of Ukraine appreciators.

ISBN 978-966-372-898-8

© Suprunenko O. B., 2025.
© V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University, 2025.
© The Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum, 2025.
© Appendixes: Kondratenko N. H., Sulyma O. S., Suprunenko O. B., 2025.
© LLC «Maidan», 2025.

УДК 7.078-051:[069:908](477.53)(092) Бобровський П. П.
С 89

Друкується за рішенням Вченої Ради Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (протокол № 1 від 22 лютого 2024 р.) та Вченої Ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 11 від 28 березня 2024 р.).

Рецензенти:

Бабенко Л. Л., доктор історичних наук, професор, завідувачка Кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, заслужений працівник освіти України.

Скорий С. А., доктор історичних наук, професор, завідувач відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України.

Чубенко А. Г., доктор юридичних наук, професор, заступник голови Полтавської обласної військової адміністрації.

Супруненко О. Б. Павло Бобровський. Колекціонер, меценат, фундатор народознавчого зібрання у Полтаві. – Додатки: Надходження колекції П. П. Бобровського до Природничо-історичного музею Полтавського губерньського земства за 1899–1915 рр. / [укл. Супруненко О. Б.]; Альбом родини Бобровських: каталог / [укл. Кондратенко Н. Г., Сулима О. С.] / ПНПУ імені В. Г. Короленка; ПКМ імені Василя Кричевського; [відп. ред. д. і. н., проф. О. О. Нестуля]. – Видання друге, виправлене. – Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2025. – 152 с.: іл. – (Серія «Визначні полтавці», вип. 1).

Дослідження присвячене життєвому шляху відомого полтавця-мецената Павла Павловича Бобровського (1860 – 1945), створеному ним у Полтаві народознавчому зібранню і долі цієї визначної колекції у збірках полтавських музеїв.

У додатках до книги вміщений перелік надходжень колекції П. П. Бобровського до Природничо-історичного музею Полтавського губерньського земства за 1899–1915 рр. та каталог світлин з родинного альбому Бобровських, подарованого Полтавському краєзнавчому музею імені Василя Кричевського 1991 р. племінницею мецената, полтавкою Н. В. Пупченко (Бобровською), що публікуються в перше.

Для науковців, музейників, студентства, широкого кола шанувальників історії та культури України.

ISBN 978-966-372-898-8

© Супруненко О. Б., 2025.
© Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2025.
© Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, 2025.
© Додатки: Кондратенко Н. Г., Сулима О. С., Супруненко О. Б., 2025.
© ТОВ «Майдан», 2025.

This research is dedicated to Pavlo Pavlovych Bobrovskyi's (1860–1945) life, gathering activity and museum faith of the collection that belonged to one of the founders of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum (former the Natural Historic Museum of Poltava Huberniia Zemstvo). Poltava citizen, graduate from Poltava Cadet Corpus, successful officer, who performed military diplomatic missions and particular tasks at secret service, was fond of idea to create «international» or «ethnographic» department in his native city local museum, where he could get acquainted citizens and city guests with ancient historic past and ethnographic variety of Ancient World nations.

In the late 19th – early 20th centuries, performing numerous service tasks or resting in different countries of Europe and Asia (Greece, Turkey, Italy, Near East, Egypt, Sudan), and later while travelling to Iran, India, Indonesia, Japan and China, P. P. Bobrovskyi gathered his own collection of antiquities, weapon, ethnographic materials and decorative art items, that he later passed as a present to Zemstvo Museum. This collection was also completed with gatherings of his three brothers, famous officers – Volodymyr, Borys and Serhii Bobrovskyis.

After 1906, when he left his military service, philanthropist's presents became more systematic and their descriptions were published in museum reports. P. P. Bobrovskyi ordered with his own retainment benefit museum equipment (tables and show-cases), photos and labels, placing them in two museum halls. Before 1917 philanthropist also passed to the museum best samples from his own weapon collection including exhibits from India, Iran, Japan and China. All these gifts became rather impressive collector's and traveler's fund in the Natural Historic Museum of Poltava Huberniia Zemstvo that included almost 28000 items.

After fail of the Ukrainian Revolution and Bilshovyks victory, P. P. Bobrovskyi moved abroad in the 1920s. Together with his brother Serhii he settled in Beirut, in the early 1940s moved to Palestine, where his life way ended in Tell-Aviv.

Philanthropist's collection was formed gradually and included in most cases officially bought in doublet sales in museums of Cairo and Athenas archaeological finds, captured from contrabandists and «dark archaeologists» after robbery excavations. Items of utility art and ethnographic monuments diplomat bought in numerous shops in oriental cities or privately from villains and masters. A lot of objects, especially from China and Japan, were

trophies brought by brothers – participants of the Russo-Japanese War. Some of antiquities from Southern Ukraine (Crimea, Caucasus, the lower Don River area), Middle Asia and Siberia were bought by collector or his brothers during journeys and business trips, many of them were presented by his like-minded persons from Saint-Petersburg, Moscow, relatives from Poltava.

That was the way of creating «ethnographic» department in Zemstvo Museum with exposition placed in the attic floor of Poltava Zemstvo house before the First World War. This exposition and collection, joined with other «international» museum items, existed in Poltava till 1940. In that year museum collection was parted into historic and art divisions, creating separate Local Lore and Art Museums.

At the beginning of the German-Soviet War part of these gatherings was evacuated to Tumen and Ufa Cities, archaeological and ethnographic collections were left in Poltava, partly stolen by Hitler's soldiers and later brought to Germany. Unfortunately, the biggest piece, including oriental and Egyptian collections, was destroyed in fire in the museum building caused by invaders in September 1943. After the fire rather affected monuments were gathered by museum workers in smoldering ruins and partly restored.

That's why nowadays collections of the Poltava Local Lore and Art Museums include a bit more than 1100 museum items from gathering of Poltava philanthropist P. P. Bobrovskyi.

These particular collections are described in the research, completed with reconstructive description of the gathering, facts of its further museum faith. Alongside, list of items presented by P. P. Bobrovskyi to the museum and published in the late 19th – early 20th centuries in museum reports is given; album of the Bobrovskyis family, that was passed to the museum in 1991, is reprinted in appendixes.

ВСТУП

Для сучасної історичної науки симптоматичним явищем є зростання інтересу до ґрунтового краєзнавчого вивчення всіх регіонів України, а, разом із тим, історії місцевих музейних зібрань. Звернення до витоків їх формування, забутих імен засновників та збиральників, благодійників і меценатів, відновлення традицій музейного колекціонування сприяють відродженню національної самосвідомості, збагаченню пам'яті поколінь.

Актуальність дослідження полягає у тому, що доволі помітний пласт діяльності на благо Полтавської громади, здійсненої полтавським меценатом і колекціонером П. П. Бобровським, не втратив свого значення і сьогодні. Його подвижницька збиральницька та музейна діяльність ознаменувалася вагомими культурними здобутками, а колекція лягла в основу сучасних зібрань Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського і Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка. Проте ця копітка багаторічна робота залишається практично невідомою як полтавцям, так і значно ширшому загалу шанувальників всесвітньої та регіональної історії. Тому залучення до наукового обігу і використання нових матеріалів, призабутих і невідомих музейних, археологічних та історичних джерел вочевидь сприятиме не тільки подальшому розвитку історичного краєзнавства, а й взагалі історичної науки. Вивчення цієї, на перший погляд, вузько локальної проблеми дає змогу підкреслити значущість меценатської діяльності П. П. Бобровського на теренах популяризації і збереження як світової, так і національної культурної спадщини, формування музейних зібрань в Україні, що залишається доволі актуальним і сьогодні.

Небуденна постать офіцера-мандрівника й мецената і досі зберігає чимало таємниць, пов'язаних із його перебуванням за кордоном, контактами у країнах Близького Сходу, діяльністю цієї людини в колі українських емігрантів. Сподіваємося, що звернення до цієї теми стимулюватиме вивчення й цих далеко ще не вирішених питань.

Джерельна база пропонованого читачеві дослідження в цілому відповідає специфіці теми і складається з кількох видів джерел. Перш за все, це – описи колекції й експозицій Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, з-поміж яких провідне місце посідають роботи першого завідувача музею, кандидата природничих наук М. О. Олеховського (1855–1909) [*Естественно-исторический музей 1899; Отчеты 1898, 1907, 1908, 1909*], а також звіти і спогади ще двох завідувачів – відомого ботаніка, музейника, кандидата біологічних наук, доцента В. Ф. Ніколаєва (1889–1973) та його старшого брата, відомого природничника, доцента М. Ф. Ніколаєва (1882–1942?) [*Отчеты 1910, 1915; Ежегодник 1917; Николаев 1915; Николаев, Гаврилів 1921; Самородов, Кигим 2016, с. 54–63, 84–113*], огляд народознавчих колекцій Полтавського державного музею імені В. Г. Короленка, що належить перу етнографа й музеолога Я. О. Риженка (1892–1974) [*Риженко 1928*].

Не менш важливими є й архівні документи, зокрема, робочий архів науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського з Каталогом збірки археологічного відділу початку ХХ ст. [*Каталог 1906–1912*], а

також матеріали з особової справи П. П. Бобровського, що зберігається у Центральному державному військово-історичному архіві рф [Бобровський П. П.: ЦДВІА, ф. 409, оп. I, спр. 184627], котрі допомагають розкрити життєвий шлях офіцера та мецената.

Важливу роль для характеристики збереженої до сьогодні частини музейного зібрання відіграють оприлюднені друком дослідження відомих українських і радянських учених, зокрема фахівців із египтології – Г. А. Скрипник, С. І. Ходжаш (1923–2008), М. О. Тарасенка й ін. [Скрипник 1989; Древнеегипетские памятники 1991; Berlev, Hodjash 1998; Тарасенко 2020;], роботи полтавських науковців О. Б. Супруненка [Античная керамика 1987; Власенко, Стадник, Супруненко 1991; Полтавський краєзнавчий 1992, с. 760–761; Супруненко 1986; 1987; 1990; 1991; 1991а; 1992; 2000; 2004; 2009; Супруненко О., Супруненко Р. 2022], О. М. Тіткова [Тітков 1994; 2000; Супруненко, Тітков 2003; 2017; Тітков, Кондратенко 2006], в тому числі за участю Б. В. Гола (1960–2019) [Тітков, Гол 1995], публікації предметів з колекції П. П. Бобровського, підготовлені полтавськими музейниками Н. Г. Кондратенко, Т. К. Кондратенко, Р. В. Прохватою та О. С. Сулимою [Кондратенко Н. 2014; 2015; 2015а; 2016; 2017; 2020; 2021; 2022; 2023; 2023а; Прохватаю 2016; Кондратенко Н., Кондратенко Т. 2020; Кондратенко М., Прохватаю, Тарасу 2023; Кондратенко Т., Прохватаю Р. 2012; Кондратенко Т., Сулима О. 2016; Кондратенко Т. 2023], а також окремими молодими дослідниками [Захожай 1994; Шимко 2008; 2008а; Сошніков 2018; Сулима 2019].

Невелика, хоча і важлива частина фактичних матеріалів, може бути почерпнута із публікацій полтавської періодики як початку, так і кінця ХХ – початку ХХІ ст. [Невианд 1908; Акт 1944; Власенко, Стадник 1991; Білоус 1994; Черкасец 2016].

Найважливіша ж складова дослідження базується на музейних колекціях артефактів, котрі вціліли у перипетях карколомних подій історії Полтавщини першої половини ХХ ст., і які наразі належать до складу зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського [Риженко 1928; Супруненко 1986; 2000; 2009; Античная керамика 1987; Васевич 1989; Древнеегипетские памятники 1991; Світильник 1993; 1993а; Захожай 1994; Berlev, Hodjash 1998; Супруненко, Тітков 2003; Шимко 2008; 2008а; Кондратенко Н. 2014; 2015; 2015а; 2016; 2017; 2020; 2021; 2022; 2023; 2023а; Прохватаю 2016; Кондратенко Н., Кондратенко Т. 2020; 2023; Кондратенко Т., Прохватаю Р. 2012; Кондратенко Т., Сулима О. 2016; 2019; Кондратенко М., Прохватаю, Тарасу 2023] та Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка [Полтавський художній музей 1982, №№ 23, 24; 2009, с. 182–192; Полтава 2009, с. 90–93, 154, 160].

Насамкінець, використано також і окремі матеріали зі спогадів полтавських музейних працівників різних років [Гавриленко 1944; Николаев 1991], фактичні відомості, надані колом фахівців та осіб, причетних до висвітлення теми [Повідомлення Кондратенко Н. Г.; Мокляка В. О.; Осташи І. І.; Ткаченко О. М.].

Стан вивчення проблеми. Окреслена тема знайшла постановочне вирішення у працях етнологів та істориків музейництва, академіка НАН України Г. А. Скрипник [Скрипник 1989], археолога і музейника О. Б. Супруненка та зброєзнавця О. М. Тіткова [Супруненко 1991; 1991а, с. 38–40; Тітков 2000]. У них також наведені дані щодо життєвого шляху і діяльності мецената П. П. Бобровського [Скрипник 1989; Супру-

ненко 1991, с. 38; 2000, с. 11–16; 2009, с. 65], позначені окремі лакуни, де відсутні конкретні відомості. На їх заповнення і були спрямовані наші наступні в часі зусилля [Супруненко О., Супруненко Р. 2022; 2024].

Стосовно складу й атрибуції предметів народознавчого зібрання визначного полтавця, то доводиться констатувати помітну нерівномірність його вивчення, переважання з-поміж існуючих досліджень звернень саме до матеріалів давньоєгипетської і певною мірою античної збірок [Античная керамика 1987, с. 3 4, 7 12; Древнеегипетские памятники 1991, с. 6; Захожай 1994, с. 91–103; Berlev, Hodjash 1998, р. 2, 49, 52, 54, 56, 66, 77–78, 92, 99, 102, 105, 111–129, 133, 135–136, 151–152, 160–163, 172, 176, 180–287, 310, 326; pl. 3, 4, 76, 78, 80, 92, 103, 105, 116, 121, 122, 125, 130, 136, 140, 141, 150–152, 154, 167–187; Супруненко, Тітков 2003; Сошніков 2018, с. 184–186; Тарасенко 2020], значно менше – до вивчення колекцій, котрі походили з Близького Сходу, Китаю та Японії [Супруненко 1986; Світильник 1993; 1993а; Тітков 1994, с. 24–26; 2000; Тітков, Год 1995; Кондратенко Т., Прохвато Р. 2012; Кондратенко Н. 2015; Сулима 2019; Кондратенко Т., Кондратенко Н. 2020]. Відзначимо також започаткування цілеспрямованої атрибуції зброярських артефактів [Тітков 1994; Кондратенко Н. 2014; 2015; 2015а; 2016; 2017; 2020; 2021; 2022; 2023; 2023а; Прохвато Р. 2016; Кондратенко Н., Кондратенко Т. 2020; Кондратенко М., Прохвато Р., Тарасу 2023; Кондратенко Т., Прохвато Р. 2012; Кондратенко Т., Сулима О. 2016; Кондратенко Т. 2023] серед музейної спадщини П. П. Бобровського.

І досі поки що не завершений пошук втрачених набутоків колекції мецената: частина з них уже на початку Другої світової війни потрапила до Полтавського художнього музею (1940 р.), окремі – зникли в

ході евакуації, вивезення чи повернення із Німеччини (до 1947 р.), інші – бездумно, за «компартійними» рішеннями, були передані до новостворюваних музеїв області в 1970-ті рр. Зокрема, до Кременчуцького краєзнавчого (більше 10 предметів) та Літературно-меморіального музею Давида Гурамішвілі у Миргороді. І чого гріха таїти, кілька з цих дорогоцінних артефактів 2020 року були викрадені з останнього, де була відсутня надійна охорона та сигналізація [Супруненко О., Супруненко Р. 2022, с. 260].

Таким чином, у міру сил автором здійснена спроба якщо не описати, то реконструювати за старими звітними чи каталожними описами існуючі свого часу колекції, визначитися із кращими їх набутками серед збережених на сьогодні, а, разом із тим, привернути увагу до цих непересічних речей – перлин Національного Музейного Фонду України в Полтаві, сприяючи їх вивченню, атрибуції, окресленню перспектив необхідної реставрації. Останнє зумовлене й тим, що частина зібрання П. П. Бобровського восени 1943 р. постраждала від пожежі Будинку Полтавського губернського земства, зчиненої гітлерівськими вандалами та їх посіпаками [Акт 1944, с. 3], отже, збереглася в оплавленому, дещо видозміненому чи взагалі фрагментованому виглядах [Супруненко 1987; Кондратенко Т., Прохватило Р. 2012, с. 557; Кондратенко Н. 2023, с. 585–596].

В останній час довелося стати свідком чи учасником атрибуційних відкриттів колег, конкретних дій із реставрації пошкоджених музейних пам'яток. Так, наприклад, українським єгиптологом, доктором історичних наук М. О. Тарасенком 2020 р. були прочитані написи на фігурці-ушебті жерця Панефернефера доби Нового царства [Тарасенко 2020], а сам артефакт визначений як належний до комплексу пограбованого іще на початку XIX ст. поховання з Фіванської Долини царів, супровідні речі якого опинилися у кращих музеях Європи й України. За два останні роки у Харківській філії Національного реставраційного центру України та в Полтавському краєзнавчому музеї пройшли реставрацію більше 30 предметів, а ще 4 відібрані на відтворювально-консерваційні заходи 2023–2024 рр. І зовсім нещодавно фахівці визначилися, що два комплекти японських захисних самурайських обладунків – гусоку з Полтави [Тітков 1994, с. 25–26] є кращими як за станом збереження, так і за майстерністю виготовлення з-поміж усіх, наявних у музеях України. Це ж стосується і зброярських набутків XVII – XVIII ст. зі складу іранської та індійської колекцій [Кондратенко Т., Прохватило Р. 2012, с. 558; Кондратенко Т., Кондратенко Н. 2020, с. 154–155]. Отже, процес подальшого вивчення речей зі складу зібрання П. П. Бобровського ще має чимало перспектив і, сподіваємося, буде продовжуватися.

Хронологічні межі дослідження обумовлені часом збиральницької діяльності П. П. Бобровського й охоплюють період від кінця XIX ст. до 1917 р. У контексті вивчення історії експонування та переміщень предметів зі складу збірки мецената у запропонованій роботі досліджується і час від другої чверті XX ст. до сучасності.

Варто нагадати, що *колекція* мецената певною мірою *збереглася* в полтавських музеях до сьогодні. Напевне, що вона буде ще тривалий час існувати та «працювати» й у майбутньому, спонукаючи здобувати освіту, отримувати якісно новий рівень історико-краєзнавчих знань та уявлення про культуру і мистецтво багатьох народів стародавнього і сучасного світу. Тим більше, що перлини цієї збірки у кількості понад

60 експонатів мають бути представлені в оновленій експозиції «Унікальні предмети у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського», а ще близько сотні — стануть «учасниками» постійно діючих експозицій відділів археології, козацької доби, нової історії, природи й історії музею.

Об'єктом дослідження виступають народознавче зібрання і життєвий шлях відомого полтавця-мецената П. П. Бобровського кінця XIX – початку XX ст., музейна доля цієї визначної колекції. **Предметом вивчення** є діяльність П. П. Бобровського та Полтавського краєзнавчого музею (на той час Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, Народного музею Полтавщини, Центрального пролетарського музею Полтавщини, Полтавського державного музею імені В. Г. Короленка) впродовж першої половини XX ст. і дещо пізніше, спрямована на популяризацію народознавчих і краєзнавчих знань засобами, притаманними роботі музейних закладів, причетність до цього процесу конкретних музейників, дослідників та краєзнавців.

Враховуючи актуальність, наукове і практичне значення проблеми, недостатнє висвітлення окремих її аспектів у літературі, **метою цієї роботи** є визначення ролі та місця діяльності подвижника музейної справи Полтавщини, мецената П. П. Бобровського у формуванні колекційних збірок, їх використанні у наступній діяльності музейних закладів області.

Наукова новизна цього невеликого дослідження полягає у здійсненні аналізу джерельної бази, вивченні діяльності одного з фундаторів музейної справи у Полтаві, зокрема, у контексті популяризації народознавчих та історико-краєзнавчих знань, характеристиці й реконструкції складу визначної колекції, встановленні музейної долі цього зібрання, його значного науково-освітнього потенціалу, виховної спрямованості збиральницького набутку одного із основоположників місцевого музейництва.

Практичне значення роботи полягає в тому, що чимало положень дослідження можна використовувати як важливі науково-інформаційні матеріали під час вивчення історії закладів культури Полтавщини в середній, а також вищій школі, а зібрані фактичні дані – в лекційно-екскурсійній та атрибуційній діяльності музейників (зокрема, Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського і Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка), що вже неодноразово апробоване автором за безпосередньої діяльності у стінах цих поважних закладів.

Запропоноване читачеві видання доповнене переліками джерел та літератури, а також дарів П. П. Бобровського Природничо-історичному музею Полтавського губернського земства, оприлюднених друком мовою оригіналів тих років в описах колекції та звітності закладу за 1898–1915 рр. (додаток 1), публікацією повного каталога світлин із родинного альбому Бобровських, котрий передала Полтавському краєзнавчому музею імені Василя Кричевського донька брата мецената Б. П. Бобровського полтавка Н. Б. Пупченко (Бобровська) (1911–1996), який уклали Н. Г. Кондратенко та О. С. Сулима (додаток 2).

ОФІЦЕР-МЕЦЕНАТ з родини Бобровських

Рис. 1. Павло Павлович
Бобровський. 1900.
Ill. 1. Pavlo Pavlovych
Bobrovskiy. 1900.

Серед імен фундаторів Полтавського краєзнавчого музею особливе місце належить дворянину-полтавцю **Павлу Павловичу Бобровському (1860–1945)**, якому колишній земський Природничо-історичний музей завдячує надходженням численних збірок з археології, етнографії та народознавства. У грудні 1908 р. газета «Полтавський вісник» інформувала, що «звітного року в музей надійшло надзвичайно цінне пожертвування від полковника П. П. Бобровського у кількості близько 700 предметів азійського та африканського походження» [Невианд 1908, с. 3]. Існує низка джерел, котрі сповіщають про значні й вартісні дари колишньому міському музеєві, надані цим військовослужбовцем [Отчет 1915; Ежегодник 1917; Діяльність музеїв 1919, с. 96; Николаев 1991, с. 6; Риженко 1928, с. 115], хоча більш-менш точні дані про це та біографічні подробиці життєвого шляху мецената, факти щодо долі його колекцій стали відомими лише наприкінці ХХ ст. Й не дивно, адже навіть згадка про полковника імперської армії – емігранта 1920-х рр., коли видавалися найбільш детальні дослідження з приводу історії Полтавського музею, викликала б не те що «органі-

зацінні висновки» щодо авторів таких праць, а й підготувала б підґрунтя для очевидних політичних гонінь.

Тому завіса таємничості навкруги особи П. П. Бобровського завжди породжувала різноманітні чутки та замовчувані легенди.

За останню третину століття дослідники час від часу поверталися до музейної спадщини П. П. Бобровського [Супруненко 1986; 1991; 1991а, с. 41–42; *Античная керамика* 1987, с. 3, 18, 20, 22, 24, 26; *Скрипник* 1989, с. 61, 148; *Супруненко, Тітков* 2017], в тій чи іншій мірі розкриваючи деталі історії і склад його колекції [Васевич 1989, с. 83–84; *Тітков* 1994]. У Центральному державному військово-історичному архіві рф була відшукана особова справа полковника [Бобровский П. П.: ЦДВІА, ф. 409, оп. I, спр. 184627], матеріали якої частково були опубліковані [Супруненко 1991а, с. 38–42], а науковці Полтавського краєзнавчого музею знайшли родичів П. П. Бобровського у Полтаві. Племянниця колекціонера Н. Б. Пупченко (Бобровська) доповнила забуті біографічні факти дарителя, передала до музею альбом сімейних світлин родини Бобровських [Власенко, Стадник 1991, с. 4]. Щодо останніх років життя мецената наприкінці ХХ ст. надійшло повідомлення нащадків одного з емігрантів, полтавця за походженням П. М. Проценка, про переїзд П. П. Бобровського на початку 1940-х рр. з Бейруту (після смерті брата) до Палестини [Білоус 1997]. Пізніше з'явилася краєзнавчо-генеалогічна розвідка, що стосувалося історії роду Бобровських, долі їх нащадків на Полтавській землі [Черкасец 2016]. І з небуття досить розмаїто почала окреслюватися особистість фундатора народознавчого зібрання.

Як вважається, Бобровські походили з білоруських земель. Існує згадка про Гната (Ігнатія) Бобровського, який 1800 р. отримав графський титул від імператора Франца II зі збереженням фамільного герба Ястржембець. Його сином Антону та Семену імператор Микола I надав у 1836 та 1842 рр. іменні герби із зображеннями бобра та лицарського шолома. Відомо, що Семен Гнатович був комісаром Адміністративного відділення колишньої комісії Калишського воеводства і нагороджений царем Височайшою грамотою [Черкасец 2016, с. 10–11].

Дворянський рід Бобровських належав до числа відомих на Гетьманщині. Він походив від Григорія Бобровського, значкового товариша Війська Запорозького. А першим із Бобровських, який опинився на Полтавській землі, був уродженець Київської губернії **Павло Григорович Бобровський (зрудень 1816 – 20 травня (1 червня) 1879 р.)**, який закінчив 1840 р. Петербурзьку медико-хірургічну академію, отримавши звання штаб-лікаря [Павловский 1912, с. 17; *Бобровский П. Г.: Академик*]. В 1847 р. він був прикомандирований до 2-го військового шпиталю для екзамену на ступінь доктора медицини, у 1848 р. призначений лікарем лейб-гвардії кавалерійського Кірасирського полку. Невдовзі

П. Г. Бобровський переведений лікарем Красносільського військового шпиталю. А починаючи з 1854 р. аж до своєї кончини у 1879 р. Павло Григорович працював лікарем і старшим військовим лікарем (1864 р.) Петровського Полтавського кадетського корпусу [Павловский 1912, с. 17], разом із тим надаючи фахові консультації у Полтавському інституті шляхетних дівчат та викладаючи медицину в Полтавській духовній семінарії. Згадується як член дворянського зібрання, мав цивільний чин IV класу дійсного статського радника, що відповідав за «табелем про ранги» армійському генеральському [Павловский 1912; Бобровський П. Г.: Академик; Черкасец 2016, с. 11].

Зазначимо, що заснована у 1840 р. Полтавська військово-учбова гімназія закритого типу для дітей дворян, переважно офіцерів, згодом Петровський Полтавський кадетський корпус, була першою в Лівобережній Україні (рис. 2). Десятиліттями цей корпус рівнем своєї освітньої та армійської підготовки не поступався кращим учбово-військовим закладам Західної Європи. Петровський Полтавський кадетський корпус підготував чимало кадетів, які «свято цінували честь воїна та християнина», з-поміж них було більше 300 генералів, 200 георгіївських кавалерів, а також відомих учених, викладачів, церковних діячів та ін. [Павловский 1890]. І, звісно, в такому закладі надзвичайно важливою була роль лікаря, який опікувався станом здоров'я вихованців, надавав допомогу викладачам. Про нього доволі тепло відгукувався й колега, полтавський історик-краєзнавець І. Ф. Павловський як про гарного фахівця

Рис. 2. Полтава, м. Кадетський корпус. 1908.
Ill. 2. Poltava City, Cadet school. 1908.

та поборника чистоти і порядку в корпусному лазареті [Павловский 1890]. П. Г. Бобровський як лікар займався і практичною діяльністю, а також писав наукові праці, готував переклади з практичної медицини [Павловский 1912, с. 17], серед яких назвемо «Местная апоплексия мозга» [Бобровский 1851], «Глисты в существе почек» [Бобровский 1849] та ін., переклав з німецької роботу лікаря Ботошко «Заразительное воспаление слизистой оболочки в австрийских войсках 1849–51 гг.» [Ботошко 1853].

П. Г. Бобровський був щасливий у сімейному союзі. Його дружина Любов Яківна Мамчич (1832–1910) походила із сербських дворян, у 1867 р. була внесена указом Герольдії до родословної книги полтавського дворянства. Мала родинні зв'язки із відомими дворянськими родинами Максимовичів і Горленків [Черкасец 2016, с. 13]. На ній трималося виховання дітей, порядок у будинку і заміське дачне господарство.

Будинок Бобровських у Полтаві знаходився на Паняньському бульварі (інколи його також називали алеєю) [Черкасец 2016, с. 13], зовсім неподалік від стрімкого схилу долини річечки Рогізної та Ворскли, поряд із Красним курганом – здавна відомим місцем огляду полтавського Подолу і ворсклинської заплави [Красний курган 1997, с. 119]. Це досі збережена, перебудована на початку ХХ ст. будівля за сучасним № 12 по вул. Конституції, що зазначена у кількох адресних книгах міста кінця ХІХ ст. [Полтава: Справочно-адресная книга 1882, с. 177; Адрес-календарь 1886, с. 277; 1903, с. 7]. 1903 р. Л. Я. Бобровська продала її задля отримання коштів на лікування сина Володимира, переїхавши до заміського дому в Нижніх Млинах. Це також підтверджується відомостями про влаштування тут пізніше «Українського відділення» Києво-Московського жандармського поліцейського управління залізниці, розшукового відділку поліції (1908–1912) – «у домі Бобровської» [Адрес-календарь 1904, с. 13; Справочная книжка 1908, с. 72; Памятная книжка 1910, с. 52–53; 1912, с. 5], а також інших закладів [Полтавский календарь 1909, с. 64; Памятная книжка 1912, с. 5, 25, 90]. Будинок був перебудований і надбудований другим поверхом. Зараз експлуатується як житловий, хоча за радянських часів слугував гуртожитком [Повідомлення Белявської О. Ю.].

Сім'я мала також акуратний цегляний одноповерховий заміський будиночок у приполтавському с. Нижні Млини (рис. 3), що зберігався до 2023 р. у запущеному вигляді, зі втратою привабливості, елементів декору, огорожі. Він був вилучений (конфіскований) у дружини Б. П. Бобровського З. О. Бобровської та її доньки Н. Б. Пупченко більшовиками 1919 чи 1920 рр. [Черкасец 2016, с. 12]. Тут діяли клуб, дитячий садочок, гуртожиток тощо. В ньому розміщувався Млинський фельдшерсько-акушерський пункт і приватне житло (рис. 4–5) [Повідомлення Сиволап Н. М.]. У 2024 р. проданий мешканцям і майже повністю розібраний

Рис. 3. Нижні Млини, с. Заміський будинок родини Бобровських. 1904.
Ill. 3. Nyzhni Mlyny Village. Country house of the Bobrovskiy family. 1904.

Рис. 4–5. Нижні Млини, с. Колишній будинок Бобровських. 2022.
Ill. 4–5. Nyzhni Mlyny Village. Former house of the Bobrovskiy family. 2022.

Зазначимо, що Павло Григорович помер у травні 1879 р. від сердечного нападу після кількох поїздок до Москви у справах влаштування на службу сина Володимира. Похований у склепі цвинтарного храму Всіх Святих по вул. Кобеляцькій (сучасній Європейській) у Полтаві, знищеному в 1930-х рр. Дружина більше ніж на 30 років пережила чоловіка (рис. 6), і була похована на території Свято-Георгіївської церкви в Нижніх Млинах, де й досі зберігся та доглядається кам'яний надгробок із відповідним пам'ятним написом (рис. 7) [Черкасец 2016, с. 11].

Павло Павлович Бобровський народився у м. Полтаві 28 грудня (8 січня) 1860 р. [Бобровський П. П.: ЦДВІА, ф. 409, оп. I, спр. 184627, арк. 12 зв.]. Крім нього, в родині Бобровських було семеро дітей: три сестри, дві з яких померли маленькими, та чотири брати – найстарший Володимир, Павло, Борис і Сергій. До речі, всі сини стали військовими – доволі успішними офіцерами [Власенко, Стадник 1991, с. 4; Супруненко 1991а, с. 38].

П. П. Бобровський навчався у Петровському Полтавському кадетському корпусі. Цікавився давньою історією, географією, читав чимало книг про по-

дорожі й особливості життя різних народів. Опанував французьку, англійську та німецьку мови, володів латиною. По закінченні корпусу в 1877 р. отримав направлення юнкером до 1-го Військового Павлівського училища за першим розрядом. Більше 29 років віддав військовій службі, пройшовши шлях від унтер-офіцера (1878 р.) до підполковника (1903 р.) артилерії [Бобровский П. П.: ЦДВІА, ф. 409, оп. I, спр. 184627, арк. 13].

Службу проходив у артилерійських частинах, пов'язаних із використанням новітньої для того часу військової техніки, зберіганням артилерійських боєприпасів, виконував завдання Головного артилерійського управління. Відзначався освіченістю та старанним виконанням обов'язків, що сприяло швидкому кар'єрному зростанню. Офіційно він проходив службу у військових частинах, проте найчастіше виконував місії військового дипломата та консультувався військовій розвідці. Мав певне відношення до справи продажу зброї, укладання контрактів на її постачання. Особливо це стосувалося «мандрівок» у відпустках – і як виявилось доволі тривалих. Не дивно, що був знайомий із широким колом російських та закордонних старших офіцерів, військових аташе, науковців, отже, професійно виконував поставлені завдання. Є свідчення щодо володіння офіцером арабською та ще однією зі східних мов.

Рис. 6. Любов Яківна Бобровська (Мамчич) (1832–1910). 1906.
Ill. 6. Liubov Yakivna Bobrovskaya (Mamchych) (1832–1910). 1906.

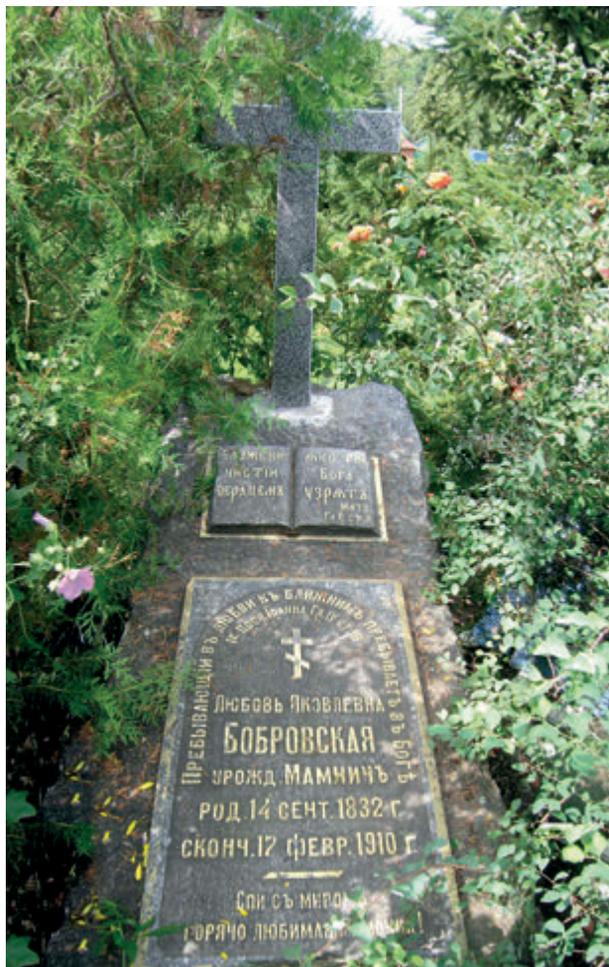

Рис. 7. Нижні Млини, с. Надгробок на могилі Л. Я. Бобровської. 2023.
Ill. 7. Nyzhni Mlyny Village. Grave of L. Ya. Bobrovskaya. 2023.

Рис. 8. Павло Павлович
Бобровський. 1906.
Ill. 8. Pavlo Pavlovych
Bobrovskiy. 1906.

Служив у артилерійських частинах, що квартирувалися у мм. Олександрії, Харкові, Херсонській і Таврійській губерніях, наприкінці служби – здебільшого у Петербурзі [Супруненко 1991а, с. 40]. Навчався у Миколаївській військовій Академії Генерального Штабу, закінчивши курс двох класів по другому розряду [Бобровський П. П.: ЦДВІА, ф. 409, оп. I, спр. 184627, арк. 12 зв.]. Був звільнений у відставку в чині «полковника з мундиром і пенсією» [Там само, арк. 5–6]. «Пенсіон» старшого офіцера складав 1 386 карбованців щороку і виплачувався з Полтавського казначейства [Супруненко 1991а, с. 40].

П. П. Бобровський був відзначений орденами святого Станіслава 2 і 3 ст., св. Анни 3 ст., кількома медалями. З 1897 р. «по хворобі» знаходився на лікуванні: в Саках, Євпаторії, Одесі, виїжджав до Італії й Франції [Бобровський П. П.: ЦДВІА, ф. 409, оп. I, спр. 184627, арк. 17–18]. У службових справах неодноразово бував у Криму, околицях стародавньої Ольвії та на Кавказі, де й проникнувся жагою колекціонування, збираючи монети, археологічні знахідки, предмети етнографії різних народів, літературу та листівки [Античная керамика 1987; Супруненко 1986, с. 4, 5; 1991, с. 38].

Однак, який не мав сім'ї, він більшу частину свого статку витрачав для придбання речей власної колекції, фахової та популярної літератури, філокартичних і філателістичних матеріалів [Супруненко 1987, с. 15]. З метою ознайомлення колег із набутими знаннями і колекційними здобутками влаштовував виставки та зустрічі з однодумцями, пропагуючи історико-культурну спадщину народів світу [Черкасец 2016, с. 11]. Для цього замовляв фахово виконані світлини, підбирав набори листівок.

Після 1907 р. оселився у Санкт-Петербурзі. Невдовзі став відомий як колекціонер східної зброї. Між іншим, поповнення зброярської колекції відставному полковнику забезпечували не тільки власні столичні й закордонні придбання, а й дарунки братів (зокрема, Бориса і Сергія), а також друзів, які привезли чимало трофеїв з Китаю та російсько-японської війни. Крім захоплення колекціонуванням, участі в заходах відставного офіцера і тимчасового за-

лучення до викладацької діяльності в одній із академій, він часто приїздив до родичів у Полтаву на літо, відпочивав на батьківській дачі у сестри в Нижніх Млинах. Дітлахам розповідав захоплюючі казки про мандрі у далекі країни Сходу, Африки, Америки (рис. 8) [Власенко, Стадник 1991].

П. П. Бобровський був одним із жертводавців (і на нашу думку, основним) на спорудження нового цегляного Нижньомлинського Михайлівського (сучасного Свято-Георгіївського храму) (рис. 9) [Мокляк, Павленко, Пустовіт 2009, с. 424]. Він же став ініціатором колективного фінансування братами будівництва цієї церкви, зведеної лише за кілька років. Спонукали братів Бобровських на це не тільки розташований поряд замиський будинок, дитячі роки, проведені в Нижніх Млинах, а й тяжка хвороба та смерть старшого брата Володимира, якого поховали в стіні будівлі майбутньої святині, неподалік на той час місця проживання матері. Офіцери розглядали нову церкву не стільки як родовий храм, скільки як своєрідний дар вдячності святому Георгію – покровителю і захиснику воїнів, якими вони себе вважали [Черкасец 2016, с. 13].

Новий мурований теплий одновітгарний храм споруджувався поряд зі старою Свято-Георгіївською церквою з високоякісної червоної цегли місцевого виробництва. Освячений 1907 р. Зведений на високому цоколі, хрестоподібний, однокупольний, пов'язаний із дзвіницею, спроектований за синодальними вимогами в пануючому тоді «неовізантійському» стилі. Він мав чіткий силует, виважені пропорції, триярусну дзвіницю, фасади, багато прикрашені лекальною і тисненою цеглою, бічні входи у вигляді невеликих ганків із шатровими завершеннями, випуклі главки, що прагнули до стрімкості. Ажурний зовнішній декор, аркові ніші, стрункий дерев'яний барабан з великим цибулястим завершенням додавали споруді витонченості [Мокляк, Павленко, Пустовіт 2009, с. 424].

Рис. 9. Нижні Млини, с. Св.-Георгіївський храм, споруджений на кошти братів Бобровських. 1912.
Ill. 9. Nyzhni Mlyny Village. St. George church, erected for Bobrovskyis brother investments. 1912.

Рис. 10. Нижні Млини, с. Св.-
Георґіївська церква та пам'ятна
дошка із зазначенням внеску родини
Бобровських у будівництво. 2023.
Ill. 10. Nyzhni Mlyny Village, St. George
church and memorial plate where the
Bobrovskyis family's investment to
building is mentioned. 2023.

Внутрішній простір прикрашав вишуканої роботи дерев'яний іконостас та гіпсова ліпнина на стінах. На 1910-ті рр. храм вважали своєрідною церковною перлиною Полтавського повіту [Черкасец 2016, с. 13]. І в будівництві цієї церкви левова частка витрат лягла на статки братів Бобровських. Наразі ця культова споруда, плундрована впродовж ХХ ст. більшовиками та радянськими богоборцями, повернута вірчимо, відремонтована і відреставрована [Мокляк, Павленко, Пустовіт 2009, с. 424–425] турботами колишнього настоятеля протоієрея Анатолія Стогнія (1954–2023). Кілька років тому вона доволі якісно пофарбована, а територія отримала відновлену огорожу та впорядковані зелені насадження і квітники, що, швидше, нагадують маленький дендропарк. На вході до церкви розміщена біломармурова пам'ятна дошка із зазначенням внеску родини Бобровських у спорудження приміщення храму (рис. 10).

П. П. Бобровський, перебуваючи в Полтаві, часом заходив до земства, де й познайомився із завідувачем місцевого музею – кандидатом природознавства Михайлом Олександровичем Олеховським [Супруненко 1986, с. 3]. Перша цілеспрямована зустріч із музейником відбулася ще 1894 р. Саме тоді М. О. Олеховський і запросив земляка, тоді ще капітана, до музею, з метою залучити його до надання допомоги із поповнення колекції невеликого земського Природничо-історичного музею. Павло Павлович радо відгукнувся на ідею створення в музеї «збірки класичних старожитностей» [Супруненко 1987, с. 15], обіцяючи

своє посильне сприяння. Відтоді й розпочалася співпраця офіцера-розвідника з музейним осередком у Полтаві.

Протягом 1903–1915 рр. П. П. Бобровський подарував музею більше 2 700 предметів археології і нумізматики, мистецтва й етнографії, різноманітних видань та листівок, книжок, зібраних під час подорожей по Єгипту, Італії, Греції, країнах Близького та Далекого Сходу, Африки, на Кавказі і в Криму [Супруненко 1987, с. 15]. Деякі музейні документи зберегли іншу і дещо більшу цифру – понад 4,5 тисячі експонатів, що ґрунтується додатково на даних про надходження до бібліотеки музею книг, колекції поштових марок та ін., котрі не входили до складу основного зібрання [Власенко, Стадник 1991, с. 4].

Особливо інтенсивно П. П. Бобровський почав передавати свої колекції після 1906 р., дізнавшись про надходження до Природничо-історичного музею відомого Круглицького зібрання Лубенського музею К. М. Скаржинської [Супруненко 1990, с. 100; 2000]. Як згадував завідувач Полтавського музею у 1916–1922 рр. В. Ф. Ніколаєв (1889–1973), у 1913–1915 рр. П. П. Бобровський всіма своїми помислами був у створеному ним «народознавчому» відділі музею, витрачаючи на нього значні кошти [Николаєв 1991, с. 7], для чого щорічно приїздив до Полтави на кілька місяців, особисто замовляючи вітрини і розміщуючи в них експонати.

Створений за участю П. П. Бобровського «відділ народознавства» містився у двох залах мансардного поверху будинку Полтавського земства [Експозиція 1993] і проіснував без істотних змін до 1940 р. [Супруненко 1986, с. 3]. Експозиція цих залів відкривалася портретом П. П. Бобровського – засновника відділу. У другій чверті ХХ ст. портрет мецената разом із фотозображенням К. М. Скаржинської знаходилися в галереї вестибюлю другого поверху, біля входу до зали № 22 – колишньої головної зали засідань Полтавського губернського земства [Повідомлення Мокляка В. О.].

Доволі представницьку добірку речей зі своєї власної колекції східної зброї П. П. Бобровський подарував музеєві вже у 1917 р., перевізши зі столиці до Полтави. В її складі були найцінніші надбання збирача старожитностей, зібрані ним у Індії та Японії і Санкт-Петербурзі. Певний час проживав у Полтаві, потім опинився у Криму, в лавах Військових сил Півдня Росії, де й перебував до евакуації разом із братом Сергієм із Севастополя 1920 р. [Власенко, Стадник 1991].

Брати зупинилися в Стамбулі, звідки виїхали на еміграцію до Сирії, обравши за місце проживання Бейрут [Бобровський С. П.: Рус. армия]. Звісно, відтоді на Полтавщину вони вже не поверталися. Сестра Людмила та найближчі родичі отримували листи із Бейруту, де жили брати Павло і Сергій Бобровські. У голодному 1933 р. вони навіть надсилали посилки із продовольством. Листування з Павлом Павловичем не припинялося до початку Другої світової війни [Супру-

ненко 1991а, с. 39]. І це виглядає доволі дивним, з огляду на розкручений маховик сталінських репресій у Полтаві. Напевне, в обох Бобровських були доволі впливові «заступники», або ж П. П. Бобровський ще продовжував виконувати певні завдання у країнах Леванту. І дійсно, Бобровські постійно жили у столиці Лівану – Бейруті. За повідомленнями рідних, там же Сергій Павлович помер 1933 р. і був похований на емігрантському цвинтарі. Як вважалося, Павло Павлович залишив цей світ наприкінці 1944 р.

Рис. 11. Св.-Георгіївська церква. Східний фасад. Табличка із позначенням місця поховання Володимира Павловича Бобровського (1859–1905). 2023.

Ill. 11. St. George church. Eastern façade. Plate with index of Volodymyr Pavlovych Bobrovskyi's (1859–1905) burial. 2023.

[Супруненко 1991а, с. 40]. Правда, у Бейруті засвідчене існування лише поховання С. П. Бобровського, наразі переміщене до колективної могили старожилів амбасад [Повідомлення Осташа І. І.]. Із розповідей дипломатів та співробітників спецслужб колишнього СРСР відомо, що П. П. Бобровський міг виконувати певні завдання, в тому числі й у ключі підготовки до становлення єврейської держави в Ізраїлі. Автор навіть особисто бачив фотознімок чорнолабрадоритового надгробку П. П. Бобровського на кладовищі Тель-Авіва із двомовним написом: «Павел Павлович / Бобровский / полковник / 1860–1945». На сьогодні, на наше прохання, амбасадой України в Лівані здійснена перевірка наявності надгробку С. П. Бобровського на кладовищі Сен-Димитр у Бейруті [Повідомлення Осташа І. І.], а відомості про ймовірне існування поховання П. П. Бобровського за два роки так і не були отримані. З наявних наприкінці ХХ ст. даних відомо про переїзд мецената на початку 1940-х рр. з Бейруту до Палестини, що відійшла до складу Ізраїлю [Білоус 1997]. Вірогідно, саме там у 1945 р. він і помер. Похований на одному з православних кладовищ Тель-Авіва. Перевірка наявності могили мецената поки що залишається не виконаним завданням.

На завершення буде доцільним навести короткі біографічні відомості щодо життєвого шляху братів і сестри мецена-

та. Адже родина Бобровських залишила по собі досить помітний слід у вітчизняній та, вважаємо, й у місцевій історії.

Старший брат **Володимир Павлович Бобровський (1859–1905)** із раннього віку мав проблеми зі здоров'ям. Та все ж він закінчив у 1876 р. Петровський Полтавський кадетський корпус, з якого був відрахований за хворобою (сухоти). Хоча від армійської стезі він не відійшов. У 1878 р. йому, за підтримки батька, було присвоєне офіцерське звання (що зовсім не додало здоров'я П. Г. Бобровському). Більшу частину свого життя Володимир відслужив у елітних підрозділах лейб-гвардії Московського полку: поручником, капітаном, а в 1898 р. отримав звання полковника. Останні роки життя командував 55-м піхотним Подільським полком.

Не мав сім'ї та дітей. Тяжів до мистецтва. У Качанівському маєтку В. В. Тарновського зберігся автограф В. П. Бобровського, залишений ним 1894 р. в альбомі для відвідувачів. Володів чималою колекцією предметів ужиткового мистецтва, зразками східної зброї. Частина цієї збірки перейшла у спадок П. П. Бобровському, який свого часу опікувався придбанням речей для старшого брата. Із життя пішов досить рано – у 46 років. Помер 27 липня 1905 р. у Нижніх Млинах після загострення тяжкої і тривалої хвороби. Похований у стіні ще остаточно не збудованої місцевої Свято-Георгієвської церкви [Черкасец 2016, с. 11]. На сьогодні місце вміщення праху позначене на східному вівтарному цоколі храму сірогранітною пам'ятною табличкою з написом у чотири рядки: «Здесь покоится прах / полковника 55-го Подольского полка / Бобровского Василия Ивановича / рожд. 1850 г. – сконч. 1905 г.», до якої вкралися дві помилки: правильно не Василь Іванович, а Володимир Павлович, а рік народження 1850 має бути 1859 (рис. 11).

Яскравим слідом в українській історії була доля ще одного з братів – **Бориса Павловича Бобровського (1868–1919?, вірогідно, після сер. 1930-х)**, який народився 7 січня 1868 р. у Полтаві. У 1880–1890-х рр. він здобував військову освіту у Петровському Полтавському кадетському корпусі, який закінчив 1885 р. Надалі продовжував навчання у 1-му Павлівському військовому училищі (1886–1887) та Миколаївській академії Генерального штабу за 1-м розрядом (1893). По закінченні училища підпоручник Б. П. Бобровський був направлений до 6-ої артилерійської бригади. У 1890 р. отримав звання поручника. Після закінчення академії як штабс-капітан служив на штабних посадах у Варшавському воєнному окрузі (рис. 12) [Бобровский Б. П.: Рус. армия].

Із 1894 по 1897 рр. був на посаді старшого ад'ютанта штабу 1-ї Донської козачої дивізії, у 1895 р. отримав звання капітана. Цензове командування ротою відбував у лейб-гвардії Волинському полку (1896–1897). У 1897–1900 рр. – старший ад'ютант штабу 3-ї гвардійської піхотної дивізії, начальник стройового відділу штабу Варшавської фортеці (1900–1904). Із квітня 1900 до осені 1903 рр.

підполковник командував батальйоном у 1-му Варшавському фортечному піхотному полку (рис. 13). У 1904–1905 рр. в званні полковника Борис Бобровський брав участь у російсько-японській війні як штаб-офіцер 2-ї стрілецької бригади. У боях під Порт-Артуром був контужений, після госпіталю відправлений для продовження служби до України. Відповідав за пересування військ залізницями й водними шляхами у Харківській губернії (з червня 1905 по вересень 1908 рр.), командував 6-м будівельним полком (1908–1911). З липня 1911 р. – генерал-майор, начальник військових сполучень Варшавського та Віленського військових округів (1911–1914) [Бобровський Б. П.: *Всеукр. клуб історії*].

Завдяки брату Борису власна колекція П. П. Бобровського поповнювалася вишуканими й особливо вартісними зразками озброєння японських самураїв, китайським посудом, а також зброярськими реліквіями інших народів.

Був учасником Першої світової війни на північно-західному фронті, зокрема, начальником етапно-господарського відділу штабу 2-ї армії (1914). Пізніше призначений до резерву чинів при штабі Двінського військового округу (1914–1915), начальником 25-ї запасної піхотної бригади (1915–1916), виконувачем справ начальника штабу Двінського військового округу (1916). Переведений до Генерального штабу наприкінці 1916 р. (рис. 14) [Бобровський Б. П.: *Всеукр. клуб історії*].

Нагороджений: орденами Св. Станіслава 3-го ст. (1898); Св. Анни 3-го ст. (1902); Св. Станіслава 2-го ст. з мечами (1906); Св. Анни 2-го ст. з мечами (1906); Св. Володимира 4-го ст. (1908); Св. Володимира 3-го ст. (1913 р.); Св. Станіслава 1-го ст. (1915 р.); Св. Анни 1-го ст. (1915); мечами до ордену Св. Анни 1-го ст. (1915 р.), Св. Володимира 2-го ст. (1916 р.) [Супруненко Р. 2023, с. 215].

Із утворенням Української Центральної Ради навесні 1917 р. організував й очолив Українську військову громаду в

Рис. 12. Бобровський Борис Павлович (1868 – після сер. 1930-х).
м. Санкт-Петербург. 1892.

Ill. 12. Borys Pavlovych Bobrovskiy (1868 – after mid-1930s). Saint Petersburg City. 1892.

Рис. 13. Борис Павлович Бобровський.
с. Нижні Млини. 1908.

Ill. 13. Borys Pavlovych Bobrovsky.
Nyzhni Mlyny Village. 1908.

Рис. 14. Бобровський Б. П. із донькою
Наталією. м. Полтава. 1917.

Ill. 14. B. P. Bobrovskiyi with his daughter
Nataliia. Poltava City. 1917.

Двінську (нині м. Даугавпілс у Латвії), а восени того ж року прибув до Києва. Сприяв формуванню українського війська і територіальних частин для Української Центральної Ради [Черкасец 2016, с. 12]. З 23 листопада 1917 до 12 лютого 1918 рр. – начальник Українського військового генерального штабу. Під його керівництвом розроблено проект організації Армії УНР, її вищого керівництва, уклалися закони про постійне військо, статuti, однострої та військові відзнаки (рис. 15). Передбачалося створення народної армії на основі міліції, що мала здійснювати оборону від зовнішніх ворогів. Для цього організувався набір і підготовка інструкторських кадрів із метою створення трьох воєнних округів – Київського, Харківського та Одеського. Існуюче військо підлягало демобілізації та реорганізації в новий набір. Зменшувалися офіцерські резерви, створювалася комісія задля вирішення долі офіцерів-українців, що раніше служили в царській армії. Генеральним штабом за кілька місяців загального хаосу була пророблена грандіозна робота, що сприймалася

Рис. 15. Борис Павлович Бобровський (1868 – після сер. 1930-х). м. Київ. 1917.
 Ill. 15. Borys Pavlovych Bobrovskiy (1868 – after the mid-1930s). Kyiv City. 1917.

з пересторогами лідерами УНР, з огляду на службове минуле її творців – генералів та ймовірних супротивників у наступній політичній боротьбі [Супруненко Р. 2023, с. 215–216]. У лютому 1918 р., під час захоплення Києва більшовицькими військами М. А. Муравйова, Б. П. Бобровський потрапив до полону. Сучасні енциклопедичні видання сповіщають, що саме тоді він був розстріляний [Бобровський Б. П.: *Всеукр. клуб історії; Науменко 2003; 2004*].

Я. Тинченко, за іншими джерелами, навів інформацію, що буцім-то генерал усе ж якимось чином звільнився з полону, і з 26 липня 1918 р. був направлений до Посольства Української Держави у Болгарії, а в грудні 1918 р. визнав владу Директорії УНР. Протягом 1919 р. залишався військовим аташе УНР у Болгарії та Румунії (перебуваючи в Софії), що не викликає заперечень і в інших дослідників [Тинченко 2007, с. 48–49]. Вважають, що життя Б. П. Бобровського обірвалося в тому ж таки 1919 р. (рис. 16). Офіційно зазначається, що він був розстріляний більшовиками [Черкасец 2016, с. 12]. Проте, існують свідчення, згідно з якими на початку 30-х рр. ХХ ст. особа з ім'ям і прізвищем генерала опинилася в еміграції в Парагваї. Про її смерть після середини 1930-х рр. в цій латиноамериканській країні саме й повідомляє Я. Тинченко [Тинченко 2007, с. 49].

На відміну від братів, Б. П. Бобровський мав сім'ю. Його дружина Зінаїда Олександрівна Бобровська (Липинська) (1875–1938) після смерті чоловіка знаходилася у Полтаві (рис. 17), час від часу піддавалася гонінням, працюючи в медичних закладах [Черкасец 2016, с. 12]. Саме вона з донькою Наталією (Н. Б. Пупченко) зберегли рештки родинного альбому Бобровських [Власенко, Стадник 1991]. Похована в Полтаві на старому міському кладовищі по вул. Боженка [Черкасец 2016, с. 12] (рис. 18).

Найближчою людиною до П. П. Бобровського був його молодший брат – **Сергій Павлович Бобровський (1870–1933)**. Він отримав загальну освіту в Петровському Полтавському кадетському корпусі. Розпочав службу у вересні 1888 р.

Як і всі брати закінчив Перше військове Павлівське училище. Призначення отримав до 4-ї резервної артилерійської бригади у званні підпоручника (1889). З вересня 1893 р. – поручник, липня 1897 р. – штабс-капітан, липня 1901 р. – капітан. Невдвоє раз залучався до виконання завдань військової розвідки. Закінчив Офіцерську артилерійську школу на «успішно». Учасник російсько-японської війни. На початку 1909 р. отримав звання підполковника. Командував артилерійською батареєю, з 1913 до весни 1915 рр. у званні полковника був начальником артилерійського полігону Іркутського військового округу, з квітня 1915 р. – командиром Сибірського запасного артилерійського дивізіону. В 1918 р. служив у армії Української Держави, зокрема офіцером із техніко-інструкторських доручень при начальнику 6-го артилерійського корпусу (з 17 жовтня 1918 р.). Та з приходом до влади Директорії опинився у лавах Білого руху, у складі Військових сил Півдня Росії, де й перебував до евакуації з Криму. З Севастополя відбув на кораблі «Інкерман» разом із П. П. Бобровським. Невдовзі вони виїхали на еміграцію до Сирії. Разом оселилися в Бейруті [Власенко, Стадник 1991; Бобровський С. П.: Рус. армия; Супруненко Р. 2023, с. 216]. Активно співпрацював у місцевому Товаристві офіцерів-артилеристів (рис. 19). Продовжував виконувати завдання емігрантських спецслужб (чи тільки їх?). Уважають, що за завданням у другій половині 1920-х рр. на тривалий час виїжджав до Парагваю [Черкасец 2016, с. 13]. Хоча, з огляду на наведене вище, можна припустити, що подорож до Парагваю і тривале перебування там були викликані вирішенням питань переправки до цієї країни й облаштування на місці брата Бориса, який залишився на еміграції, розповсюдивши чутки про свою загибель від рук більшовиків [Супруненко Р. 2023, с. 216–217].

Сергій помер у Бейруті, похований на православному церковному емігрантському цвинтарі Сен-Димитр. Над похованням Павлом Павловичем Бобровським була встановлена мармурова плита з написом російською, французькою та арабською мовами: «Сергей Павлович Бобровский родился в городе Полтаве 17 октября 1870 года, умер 15 января 1933 года в Бейруте» [Білоус 1997]. На сьогодні надгробок не зберігся, а могила

Рис. 16. Б. П. Бобровський.
м. Софія. 1919.
Ill. 16. B. P. Bobrovskiy.
Sophia City. 1919.

перенесена за браком місця до складу колективного перезахоронення старих членів амбасад, із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові і років життя у загальному списку [*Повідомлення Осташа І. І.*].

Нагороди: ордена Св. Станіслава 2-го ст. (1905); Св. Володимира 4-го ст. (1905); Св. Анни 2-го ст. (1908); Св. Володимира 3-го ст. (1915). Був удостоєний «Височайшого благовоління» 1916 р. за відмінну і старанну службу та особисті заслуги, викликані обставинами війни [*Бобровський С. П.: Рус. армия.*].

Сергій Павлович Бобровський – учасник подорожей П. П. Бобровського до Туреччини, Греції та Єгипту [*Власенко, Стадник, Супруненко 1991; Черних, Христенко 2021*]. Для Природничо-історичного музею Полтавського земства збирав сибірські та ламаїстські старожитності й мистецькі предмети в Іркутській губернії і Бурятії. На початку ХХ ст., зокрема, у 1917 і 1918 рр., кілька разів приїздив до рідних у Полтаву, зупинявся в Нижніх Млинах.

Доля єдиної, яка залишилася в живих, доньки Павла Григоровича та Любові Яківни Бобровських – **Людмили Павлівни (1876–1966-?)**, наразі майже невідома (рис. 20). Вона була одружена з Георгієм Костянтиновичем Канівецьким [*Черкасец 2016, с. 11*], до початку 1940-х рр. проживала в Полтаві, отримувала листи від С. П. та П. П. Бобровських із Бейруту. Далі її сліди губляться у перипетіях подій буремного ХХ ст. і, крім юнацьких фотознімків з родинного альбому, навіть сімейні перекази не містили про неї конкретної інформації. Є неперевірена інформація Н. Б. Пупченко, буцімто після 1943 р. вона виїхала до Харкова, де й жила до 1966 р.

Насамкінець зазначимо, що наш земляк – офіцер-артилерист, мандрівник і колекціонер за покликанням, розвідник і дипломат – за ймовірними завданнями, був тісно пов'язаний із Полтавою не тільки своїм народженням, дитячими та

Рис. 17. Зінаїда Олександрівна Бобровська (1875–1938) – дружина Б. П. Бобровського. м. Варшава. 1901.

Ill. 17. Zinaida Oleksandrivna Bobrovska (1875–1938) – wife of B. P. Bobrovskyi. Warsaw City. 1901.

Рис. 18. Наталія Борисівна Пупченко (Бобровська) (1911–1996). Поч. 1930-х рр.
Ill. 18. Nataliia Borysivna Pupchenko (Bobrovskaya) (1911–1996) – daughter of B. P. Bobrovskiyi. Early 1930s.

юнацькими роками, батьківською родинною садибою, невеликими маєтностями і рідними людьми, а й щирою повагою до «малої» батьківщини, міста та її жителів. Бажання залишити щось значиме у своєму спадку вилилося в його цілеспрямовану діяльність упродовж двох десятиліть із поповнення збірок Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства та влаштування в ньому «народознавчого» відділу у складі двох залів, дизайн та умеблювання яких він розробив і влаштував як меценат, залишивши музею всі свої колекційні надбання з метою користування на благо громади, навчання й освіти представників підростаючого покоління [Супруненко О., Супруненко Р. 2023, с. 79]. Певно, саме на це налаштовували його й рідні та близькі люди з оточення в Полтаві, з якими він підтримував контакти майже впродовж усього життя.

Рис. 19. Сергій Павлович і Павло Павлович Бобровські. м. Бейрут. 1923 р.
Ill. 19. Serhii Pavlovych and Pavlo Pavlovych Bobrovskiyi. Beirut City. 1923s.

РОЗДІЛ 2.

КОЛЕКЦІЯ П. П. БОБРОВСЬКОГО: історія формування та склад

Рис. 20. Бобровський П. П.
м. Париж. 1894.

Ілл. 20. P. P. Bobrovskyi. Paris City. 1894.

На початковому етапі колекція П. П. Бобровського формувалася з окремих випадкових придбань, здійснених офіцером на півдні імперії (амфори, давньогрецька кераміка, етнографічні матеріали з Криму і Кавказу), згодом – у Греції, Італії, Франції та Єгипті, Судані, Ефіопії, Ірані, Туреччині, Індії, Індонезії, Китаї та Японії [Супруненко 1986, с. 3].

П. П. Бобровський уперше побував за кордоном у жовтні 1883 р. [Бобровський П. П.: ЦДВІА, ф. 409, оп. I, спр. 184627, арк. 17]. Двомісячна поїздка дала надзвичайно багато вражень і поклала початок цілеспрямованому збиранню саме народознавчих колекцій. Спочатку це були принагідно закуплені старожитності та східна й африканська екзотика – пісок Сахари, ящірки, боби «фуль», костюм феллаха, арабський мідний посуд, опахало [Естественно-исторический музей 1899, с. 66–67], де що згодом – уже речі, котрі характеризували історію, побут і заняття різних народів, зразки їх озброєння, вжиткового мистецтва, окремі історичні документи тощо.

У 1885, 1894, 1900 та 1903 рр. П. П. Бобровський здійснив чотири подорожі по європейських, африканських країнах та Близькому Сходу (рис. 20–22) [Бобровський П. П.: ЦДВІА, ф. 409, оп. I, спр. 184627, арк. 17–17 зв.]. Разом із ним подорожували брат Сергій та їх друг і товариш ще з кадетського корпусу – відомий філателіст, службовець Полтавського повітового земства П. П. Ганько (1870–1940) [Черных, Христенко 2021, с. 14; Повідомлення Тарасова В. О.]. Збереглося фото, де друзі сфотографувалися на пам'ять поряд із пірамідами в Гізе, неподалік Каїру (рис. 22) [Власенко, Стадник, Супруненко 1991, с. 21, № 10].

Пізніше П. П. Бобровський здійснив навколосвітню подорож, відвідавши Індію, Індонезію, Китай та Японію. І майже в кожній із країн колекціонер купував речі музейного характеру, що мали б стати майбутніми експонатами музею в Полтаві. Така «міжнародна» колекція, на його думку, повинна була ознайомити полтавців із життям народів світу, наблизити їх до розуміння світової історії [Отчет 1907, с. 4].

Рис. 21. Бобровський П. П.
Близький Схід. 1894.
Ill. 21. P. P. Bobrovskiy. Near East. 1894.

Рис. 22. Бобровський С. П.,
Бобровський П. П. та Ганько П. П.
біля сфінксу в Гізе. 1900.
Ill. 22. S. P. Bobrovskiy, P. P. Bobrovskiy and
P. P. Hanko near the Sphinx in Giza. 1900.

Початок дарам П. П. Бобровського Полтавському музею поклали кілька доволі виразних речей. Це, насамперед, магічна фігурка-ушебті доби Нового царства Стародавнього Єгипту (рис. 23), виготовлена із блакитного фаянсу – унікальний експонат, придбаний на розпродажу вилучених у контрабандистів цінностей в Каїрському музеї [Супруненко 1986, с. 18, 21], шматочки смальти з мозаїк терм Каракали в Римі й собору святої Софії у Константинополі [Естественно-исторический музей 1899, с. 66–67]. Якщо перший артефакт, як виявилось пізніше, був унікальною пам'яткою стародавньої культури Єгипту, то два останні – так би мовити, типовими «вандальськими» туристськими «здобутками» кінця XIX ст., коли сувенірна індустрія ще не забезпечувала попиту на пам'ятні речі, що могли б нагадувати відвідувачам про оглянуті ними пам'ятки. «Добування» таких сувенірів шкодило збереженню решток давніх будівель, хоча вже тоді часто-густо забезпечувалося вдалим підробками вуличних торговців.

Нещодавно здійснена нова атрибуція вище згаданої давньоєгипетської заупокійної статуетки-ушебті з музейного зібрання [Супруненко 1986, с. 18, 21, № 16]. Це ушебті датується часом XXI династії, тобто 1085–950 рр. до н. е. (за Е.

Рис. 23. Ушебті жерця Панефернефера. Нове царство.
XXI династія. XI–X ст. до н. е. Фіванський некрополь. Єгипетський фаянс.

Ill. 23. Ushabti figure of Panefernefer's priest. New Kingdom.
The 21st dynasty. The 9th–10th cc. BCE. Thebes necropolis. Egyptian faience.

Бікерманом). Статуетка була придбана П. П. Бобровським у 1894 р. в Залі продажів Каїрського музею старожитностей [Тарасенко 2020, с. 25]. На лицевій стороні чоловічої фігурки добре зберігся ієрогліфічний напис, розміщений у двох непропорційних вертикальних стовпцях вимушено – довга титулатура просто не дала змоги вмістити весь текст в одному стовпці, як це зазвичай робилося, тому майстри імпровізували й розподілили текст на дві частини: «Просвітлений, Осіріс, головний хранитель документів скарбниці [храму] Амона Панефернефер, правогласний» (переклад доктора історичних наук М. О. Тарасенка) [Там само, с. 25].

Цікаво, що чверть століття тому відомий єгиптолог професор О. Д. Берлев (1933–2000) за фотознімком дещо некоректно прочитав ім'я власника ушебті як «Панеферхер» [Berlev, Hodjash 1998, p. 92, pl. 116: A. 65], на відміну від «Панефернефер». Власник ушебті мав рідкісний титул «головний хранитель документів скарбниці [храму] Амона». Крім нього, відомо ще п'ять жерців, які мали цей титул. Усі вони жили у період XX і XXI династій, що вказує на функціонування згаданого архіву саме в ці часи. Крім ушебті, збереглися й інші предмети зі складу поховального інвентарю його гробниці: сувій Книги мертвих, ящик для ушебті, модель саркофага і дві планки від ящика для речей [Тарасенко 2020, с. 29–30, 37].

Окрім того, ім'я Панефернефера зустрічається у джерелах, що не мають відношення до його поховання. Це – лист самого власника ушебті писареві Чари і дві згадки на саркофагах фараонів Аменхотепа I і Тутмоса II зі схованки мумій в Дейр-ель-Бахрі, котрі підтверджують, що Панефернефер брав участь у місії перепоховання царських останків задля забезпечення їх від дій грабіжників. Пам'ятки Панефернефера зберегли низку титулів, що дають додаткові дані, в тому числі й про його професійні обов'язки: «божий батько Амона», «писар подвійний скарбниці [храму] Амона – Ра, правогласний», «царя богів начальник ювелірних майстерень Амона», «начальник Амона в Іпет-сут», «писар ювелірних майстерень Амона», «начальник робіт» [Там само, с. 26, 33].

Більшість предметів із поховання Панефернефера, зруйнованого грабіжниками на початку XIX ст., були придбані європейськими колекціонерами. Частина з них потрапила до музейних зібрань Великобританії, Німеччини, Данії та України, частина ж – знаходиться у приватних колекціях. Полтавське ушебті виступає єдиною задокументованою написом пам'яткою Панефернефера у музейних збірках Сходу Європи [Тарасенко 2020, с. 35, 37].

Повертаючись до дарів полтавського мецената, зазначимо, що списки його пожертвувань публікувалися у річних звітах музею (див. додаток I), і це дозволяє навести інформацію про динаміку надходжень колекції П. П. Бобровського: з 1894 по 1899 рр. – 71 предмет, за 1900–1906 рр. – 179, за 1908 р. – 249, 1910 р. – 79, 1913 р. – 111 предметів [Отчет 1907–1910; 1913; 1915; Васевич 1989, с. 84].

Рис. 24. Картер Говард (1874–1939) – відомий англійський археолог-єгиптолог. Поч. 1920-х рр.
Ill. 24. Prominent English archaeologist and Egyptologist Howard Carter (1874–1939). Early 1920s.

Отже, однією з найзначніших колекцій серед дарів П. П. Бобровського саме й була **збірка давньоєгипетських старожитностей**. Вона складалася з 215 од. зб. [Діяльність музеїв 1919, с. 96–97]. Згодом, об'єднана з подібними речами Крутицького музею К. М. Скаржинської (переважно колишнє зібрання київського професора і мистецтвознавця А. В. Прахова 1880-х рр.), – збільшилася до 248 предметів, що репрезентували мистецтво та матеріальну культуру Стародавнього Єгипту [Супруненко 1986, с. 3; Сошніков 2018, с. 184]. Ядро колекції складали зразки виробів II–I тис. до н. е. з каменю, фаянсу, дерева (174 од. зб.), кераміки (43), фрагменти тканин (4), папірусів (2), металеві вироби (25), мумії тварин (2) [Каталог 1906–1912, арк. 56–267], котрі були придбані під час поїздок П. П. Бобровського до Єгипту (1883, 1894, 1900 рр.), зрідка у дрібних торговців старожитностями чи знайдені ним самостійно. Хоча більша частина колекції виявилася цілком законно, як на той час, закупленою у Каїрському музеї на розпродажах дублетних матеріалів із розкопок, конфіскованих за грабіжниць-

ких пошуків або контрабандного вивезення за кордон [Супруненко 1987, с. 15]. Останнє дозволило зберегти відомості про походження знахідок як у Каталозі музею, так і в опублікованих реєстрах її складу [Отчет 1908, с. 1–25; 1909]. До речі, радником у придбанні раритетів для П. П. Бобровського виступав його знайомий і гід по Каїру – тоді молодий англійський археолог, майбутній першовідкривач гробниці Тутанхамона в Долині царів Говард Картер (1874–1939), який і радив колекціонеру законно придбати ті чи інші старожитності (рис. 24).

Більшу частину зібрання склали фаянсові амулети із зображеннями численних богів традиційного давньоєгипетського пантеону – Ізиди, Хора, Таурт, Анубіса, Тота, Патеки, Шу, Беса та ін. (рис. 26), дрібні прикраси, ушебті (рис. 25) з поховальних пам'яток птолемеївського періоду (33–31 рр. до н. е.) [Супруненко 1986, с. 18–25, 36–52], зразки тканин, рослин та інших матеріалів, що використовувалися для муміфікації померлих. Хоча в колекції був і ряд яскравих та напрочуд унікальних пам'яток стародавньої матеріальної культури Єгипту.

Рис. 25. Ушебті. Фіви, околиці м. Каїру, Нижній Єгипет. Нове царство, саїський період. XV–XIV, XI–X та VII–VI ст. до н. е. Єгипетський фаянс.
Ill. 25. Ushabti figures. Thebes City, Cairo City suburb, Low Egypt. New Kingdom, Saite period. The 15th–14th, 11th–10th and 7th–6th cc. BCE. Egyptian faience.

Рис. 26. Амулети із зображеннями богів давньоєгипетського пантеону Ізиди, Хора, Хнум, Анубіса, Тота, Таурт, Патеки. Абідос, Фіви і територія Єгипту. I тис. до н. е. м. Єгипетський фаянс.
Ill. 26. Amulets with images of Ancient Egyptian gods Isis, Horus, Khnemu, Anubis, Tot, Taurt, Pateka. Abydos, Thebes Cities and Egypt territory. The 1st mil. BCE. Egyptian faience.

Із-поміж них – сім керамічних посудин додинастичного періоду історії Єгипту (V–IV тис. до н. е.). Це найбільш представницька і найдавніша група вжиткових виробів у музеях України, при виготовленні яких надзвичайно яскраво виявилися і майстерність, і художній смак стародавнього населення долини Нілу в час, відділений більше ніж на тисячоліття від зведення величких пірамід (рис. 27–30) [*Естественно-исторический музей 1899, с. 28–33; Супруненко, Тітков 2003, с. 103*].

Серед давньої енеолітичної столової кераміки фіналу першого додинастичного періоду (перша половина IV тис. до н. е.) вирізняється невеликий ліпний товстостінний коричневоглиняний горщик з широкою горловиною, подовжено-циліндричним, а нижче половини висоти – наближеним до конічного і звуженим донизу тулубом, маленьким нестійким денцем із ямкою (рис. 27: 7). Він походить із розкопок 1880-х рр. у Верхньому Єгипті, ймовірно, поблизу Бадарі [*Супруненко, Тітков 2003, с. 103, мал. 1: 7*]. Другим, значно масивнішим зразком побутової кераміки додинастичної епохи, знайденим також на території Верхнього Єгипту в Едфу на початку 1890-х рр., є келихоподібна, з майже циліндричним тулубом посудина на стійкому округлому пласкому денці, вдало завершена відтягнутими вінцями-валиком, відведеними у зовнішній бік. Вона виготовлена на примітивному гончарному крузі з жовто-коричневої і добре вимішаної кар'єрної глини, має лисковану поверхню. По світлому ангобу назовні вохристою фарбою пензликом зі стеблини очерету нанесений візерунок у вигляді обплетення зі скошено-перехрещених ліній, котрі імітують обв'язку дерев'яних посудин [*Там само, с. 102, 103–104, мал 1: 1*]. Орнамент нагадує традиційне «обплетення» посудин давнішого неолітичного часу, що «вдягалися» у шкіряні футляри для надання міцності і збереження прохолоди джерельної води. А виділені масивні вінця-комірець мали утримувати мотузку для зручного перенесення горщика (рис. 27: 1; 28).

Найвиразнішим витвором художнього ремесла тієї епохи є ліпний, підправлений на повільному крузі горщик, з широким округлим тулубом та горловиною, потовщеними відігнутими вінцями, а також двома маленькими ручками-наліпами, розміщеними на плічках, з отворами для продівання і кріплення мотузки, охайним заокругленим дном. Його зовнішню поверхню вкриває орнамент у вигляді зигзагоподібних горизонтальних ліній, розділених на шість частин неорнаментованими проміжками, обрамленими прямими вертикальними смугами. Візерунок нанесено мінеральною фарбою червоно-коричневого кольору (рис. 27: 3; 29). Орнаментальні мотиви мають календарну основу спрощеної графіки ($6 + 7 = 13$), тобто 13 місяців сонячно-місячного календаря, відповідаючи уявленням про відлік часу у населення Єгипту фіналу додинастичної епохи. Посудина призначена для ношення на мотузці, що перекидалася через зігнуту в лікті руку. А використання хвилястих елементів візерунку – символі-

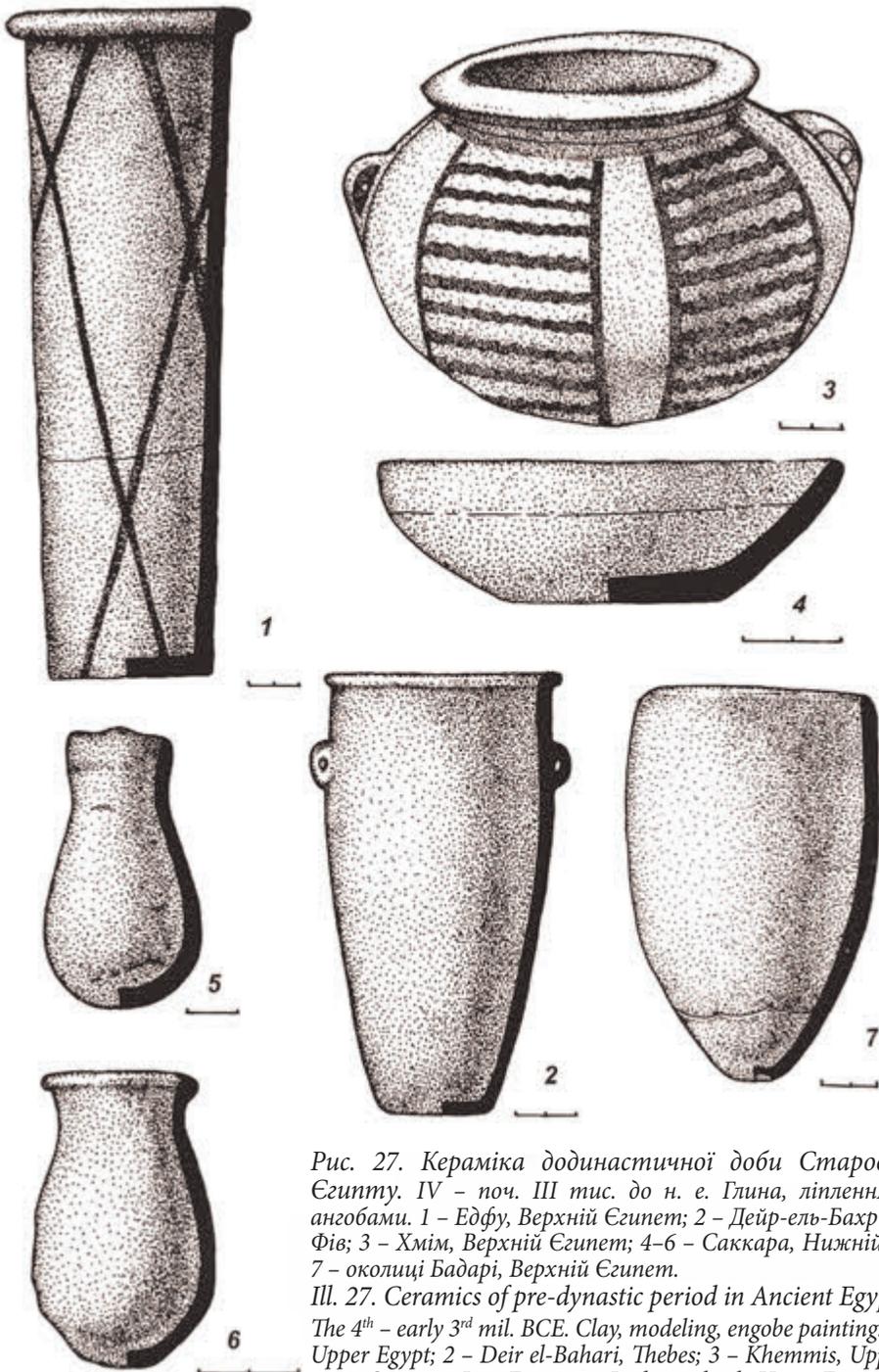

Рис. 27. Кераміка додинастичної доби Стародавнього Єгипту. IV – поч. III тис. до н. е. Глина, ліплення, розпис ангобами. 1 – Едфу, Верхній Єгипет; 2 – Дейр-ель-Бахрі, околиці Фів; 3 – Хмім, Верхній Єгипет; 4–6 – Саккара, Нижній Єгипет; 7 – околиці Бадарі, Верхній Єгипет.

Ill. 27. Ceramics of pre-dynastic period in Ancient Egypt.

The 4th – early 3rd mil. BCE. Clay, modeling, engobe painting. 1 – Edfu, Upper Egypt; 2 – Deir el-Bahari, Thebes; 3 – Khemmis, Upper Egypt; 4–6 – Saqqara, Low Egypt; 7 – Badari suburb, Upper Egypt.

*Рис. 28. Посудина для води
додинастичної доби.*

IV тис. до н. е. Едфу.

Глина, ліплення, розпис ангобами.

*Ill. 28. Vessel for water of the pre-dynastic
period. The 4th mil. BCE. Edfu.*

Clay, modeling, engobe painting.

*Рис. 29. Горщик із розписом
додинастичної доби.*

Кін. IV тис. до н. е. Хім.

Глина, ліплення, розпис ангобами.

*Ill. 29. Pot with painting of the
pre-dynastic period.*

The 4th mil. BCE. Khemmis.

Clay, modeling, engobe painting.

лів води – узгоджується із розумінням та вшануванням мешканцями долини Нілу ролі цієї життєдайної рідини як основи життя й успішного ведення сільського господарства. Горщик кінця IV тис. до н. е. походив із одного з розкопаних грабіжниками поховань у Верхньому Єгипті, безпосередньо у Хмімі [Супруненко, Тітков 2003, с. 104, мал. 1: 3].

Окрасою колекції виступали унікальна й єдина серед давньоєгипетських старожитностей такого вигляду керамічна модель поховального човна з трьома гребцями-нубійцями доби Середнього царства (рис. 31), виявлена свого часу в Північному Судані [Древнеегипетские памятники 1991, с. 6, 8–9], а також фігурка гребця-нубійця (XI династія) з іншого подібного човна [Отчет 1908, с. 20]. Серед ряду пам'яток вирізнявся гробничний конус «писця обліковуючого ячмінь Амона, начальника полів Амон-ем-Інета ... Сане-Фера» з Фіванського некрополю часу XVIII династії Нового царства (рис. 32), виявлений майже поряд із дослідженою пізніше гробницею Тутанхамона [Отчет 1908, с. 20; Berlev, Hodjash 1998], канопи з єгипетського фаянсу з покришками у вигляді голів сокола Кебексенуф та шакала Дуаметф і керамічні покришки інших каноп Нового царства та саїського періоду (рис. 33) [Супруненко 1986, с. 26–29; Шимко 2008а, с. 805–806]. Між іншим, друга пара каноп із цього ж комплексу з околиць Фів зберігається в Музеї єгипетського мистецтва у місті Мюнхен. Своєрідним та оригінальним доповненням колекції є невелика фаянсова накладка-роzetка круглої форми з числа настінних прикрас тронного залу фараона Ехнатона в Тель-ель-Амарні (рис. 34) [Супруненко 1986, с. 55, 57, № 107].

Рис. 30. Посудина для води.
IV тис. до н. е. Дейр-ель-Бахрі.
Глина, ліплення.
Ill. 30. Vessel for water.
The 4th mil. BCE. Deir el-Bahari.
Clay, modeling.

*Рис. 31. Модель поховальної ладди з гребцями-нубійцями.
Середнє царство. XXI – XVIII ст. до н. е. Верхній Єгипет. Глина, ліплення.*

*Ill. 31. Model of burial boat with Nubian rowers. Middle Kingdom.
The 21st – 18th cc. BCE. Upper Egypt. Clay, modeling.*

Правда, найяскравішим художнім витвором і своєрідною візитівкою колекції залишається частина рельєфу із зображенням голови фараона в профіль, котра походила з міста Фів часу XXVI-ї Саїської династії. Цей витвір належить до останнього сторіччя існування Нового Єгипетського царства (рис. 36) [Супруненко 1986, с. 6–7], а за характером іконографії, зокрема, типом переданої корони Верхнього Єгипту, віднесений до середини VII ст. до н. е. Це – зображення фараона Псаметіха I (664–610 рр. до н. е.) [Шимко 2008, с. 314]. Відомий мистецтвознавець С. І. Ходжаш вважала, що цей рельєф виконаний стародавнім учителем-скульптором і призначався для копіювання учнями у каменотесній школі скульптурних справ майстрів тієї епохи [Супруненко 1986, № 1; Шимко 2008а, с. 801–802; Berlev, Hodjash 1998, p. 54, pl. 78. IV: 26].

Рис. 32. Конус поховальний писця
Амон-ем-Інета. Нове царство,
XVIII династія. XV – XIV ст. до н. е.
Фіванський некрополь.
Глина, ліплення, відтискання.

Ill. 32. Burial conus of Amon-em-Inet's
writer. New Kingdom, the 18th dynasty.
The 15th – 14th cc. BCE. Thebes necropolis.
Clay, modeling, pressing.

Рис. 33. Канопи та їх покришки. Нове царство, саїський і птолемеївський періоди. XVIII і XXVI династії. 2-га пол. XIV–XIII, VII і III ст. до н. е. Єгипетський фаянс, розпис, глина, фарбування.

Ill. 33. Canopies and their lids. New Kingdom, Saite and Ptolemy periods. The 18th and 26th dynasty. The second half of the 14th – 13th, 7th and 3rd cc. BCE. Egyptian faience, clay, painting.

Рис. 34. Накладка – деталь декору тронної зали палацу фараона Ехнатона. Нове царство. XVIII династія. 1-ша пол. XIV ст. до н. е. Тель-ель-Амарна. Єгипетський фаянс.

Ill. 34. Onlay plate – decorative detail of throne room in pharaoh Echnaton. New Kingdom. The 18th dynasty. The first half of the 14th c. BCE. Tel-el-Amarna. Egyptian faience.

У колекції також були представлені уламки вапнякових плит із ієрогліфічними написами доби Нового царства (рис. 35) [Супруненко 1986, с. 16–19; Шимко 2008а, с. 802–803], чимало дрібних амулетів із зображеннями різноманітних богів. До її складу входила й глиняна клинописна табличка з архіву Тель-ель-Амарни часу XVIII династії, до речі, як здається, досі не прочитана факхівцями і не введена до наукового обігу (рис. 37).

Надзвичайною витонченістю з-поміж речей **птолемейівського періоду** історії Єгипту відзначається серія олександрійських теракот 2 ст. до н. е. – 3 ст. н. е. (рис. 38–39) [Античная керамика 1987, с. 20–26], добірка керамічних елліністичних та світильників коптського часу, що походили переважно із некрополів Фаюмської оази [24; 65; 66]. Серед них наявні справжні шедеври,

Рис. 35. Уламки плити з ієрогліфічним написом. Фіви. Нове царство. 1-ша третина I тис. до н. е. Вапняк.

Ill. 35. Fragments of plate with hieroglyphic inscription. Thebes. New Kingdom. The first third of the 1st mil. BCE. Limestone.

Рис. 36. Рельєф із зображенням голови фараона Псаметіха I. Фіви. Саїський період.
XXVI династія. Сер. VII ст. до н. е. Вапняк.

Ill. 36. Relief with image of Psamtik I. Thebes. Saite period.
The 26th dynasty. The mid-7th c. BCE. Limestone.

Ill. 37. Cuneiform tablet from archive of palace in Tel-el-Amarna. New Kingdom. The 18th dynasty. The first half of the 14th c. BCE. Clay.

як, наприклад, теракота із зображенням давньогрецького бога мовчання – Харпократа [Супруненко 1986, с. 10, 13, № 7; 1991, с. 38: фото] у вигляді оголеного маленького хлопчика з посудиною в лівій руці та зведеною до рота правою рукою (рис. 39: 1), з попереджувано притуленим до вуст вказівним пальцем руки, який немовби от-от має вимовити: «Мовчи!». Цікавою є й статуетка хлопчика – юного помічника жриці богині Бастет, дещо нахиленого наперед у грі з відсутньою другою частиною теракоти – фігуркою кішки (рис. 38) [Супруненко 1986, с. 12, № 11; зр.: Шимко 2008а, с. 805]. Подібні сюжети відомі з-поміж теракот птоломейівського Єгипту і часом виступали іграшками для дітлахів елліністичної столиці держави – Олександрії та прилеглих територій.

Подарована до музею колекція супроводжувалася великими фотографіями з виглядом архітектурних пам'яток Стародавнього Єгипту, зразків оздоблення інтер'єрів культових споруд [Отчет 1908, с. 21] тощо.

Рис. 37. Клинописна табличка з архіву палацу Тель-ель-Амарни. Нове царство, XVIII династія. 1-ша пол. XIV ст. до н. е. Глина.

Рис. 38. Фігурка хлопчика, що грається з кішкою. Олександрія. II ст. до н. е. Теракота.

Ill. 39. Figure of a boy playing with a cat. Alexandria. The 2nd c. BCE. Terracotta.

Рис. 39. Фрагменти терракот:
Харпократ, голова Харпократа,
голова жінки, Ерот. Олександрія,
Фаюм. Птолемейський період.
II – I ст. до н. е. Терракота.

Ill. 39. Fragments of terracotta sculptures:
Harpocrates, head of Harpocrates,
woman's head, Eros. Alexandria,
Faiyum. The Ptolemy
period. The 2nd – 1st cc. BCE. Terracotta.

Збірка археологічних знахідок античної доби («греко-римські старожитності») не відзначалася великою кількістю (близько 80 од. зб.). Невеликою групою в ній були представлені предмети з Афінського некрополю V–IV ст. до н. е., виявлені під час розкопок 1883 р. і закуплені П. П. Бобровським в Афінах 1885 р., гончарні жовто- і сіроглиняні флакони, алебастр, світильник [Отчет 1908, с. 17]. Крім зазначених вище шматочків смальти від римських і візантійських мозаїк, колекціонер придбав два уламки мармурової плити із написом із розкопок Помпеї [Естественно-исторический музей 1899, с. 67].

Пам'ятки Північного Причорномор'я були представлені п'ятьма античними амфорами та п'ятьма невеликими посудинами з розкопок Ольвії кінця XIX ст., уламками й цілими теракотами з Херсонесу, найчастіше їх деталями [Античная керамика 1987, с. 22–24], близько 20 світильниками елліністичного, римського та візантійського часу (рис. 40) [Захожай 1994, с. 91], невеличкою і доволі рідкісною фігурною лакованою

Рис. 40. Світильник. Стамбул (Візантій), малоазійське виробництво. V – VI ст. н. е. м. Теракота.

Ill. 40. Lamp. Istanbul City (Byzantine) Asia Minor production. The 5th – 6th cc. CE. Terracotta.

Рис. 41. Лекиф із зображенням голови Беса. Фаюм, ранньоримський час. I – II ст. н. е. Теракота, лакування.

Ill. 41. Lecythus with image of Bess's head. Faiyum, the early Roman Time. The 1st – 2nd c. CE. Terracotta, varnishing.

посудинкою-лекіфом із рельєфним зображенням голови Беса, виготовленою майстернями в Фаюмі у I–II ст. н. е. за ранньоримської доби (рис. 41) [Античная керамика, с. 26, 28, № 47], бронзовими монетами Ольвії та окремих міст Римської імперії тощо [Отчет 1908, с. 18–24].

У колекції П. П. Бобровського надбання стародавніх «класичних» цивілізацій доповнювалися старожитностями народів Причорномор'я, Близького Сходу, Північної Африки й Ірану. Невелика частина з них репрезентувала середньовічну та пізньосередньовічну історію південних і східних країн, більша – належала наближеним до сучасності періодам їх нової, а також новітньої історії. Меценат, зважаючи на свій статок, ретельно відбирав майбутні експонати, що повинні були якнайповніше ознайомити полтавців із культурними здобутками і художнім ремеслом цих народів.

Наведемо короткий огляд частини з них.

Доволі цікавими у збірці П. П. Бобровського були старожитності Судану та Нубії (152 од.), Туреччини (284 од.), Персії (231 од.), Середньої Азії (151 од.), Кавказу (273 од.), Криму (227 од.), а також Індії (151 од.) [Титков 2000, с. 23], що в переважній більшості ще чекають на своїх дослідників.

Порівняно невелика добірка речей репрезентувала *пам'ятки* матеріальної культури *арабського Єгипту*. До неї входили два керамічних світильники VII–VIII ст. з околиць Каїру, майолікова «лампа» X–XIV ст. та уламок пісковикової плити із мечеті з арабським написом XII–XIV ст. милостливого звернення до Аллаха «Ар Рахман Аль Рахім» (рис. 43), 12 фрагментів полив'яного посуду зі Старого Каїру [Естественно-исторический музей 1899, с. 67], зразки різьблення по дереву XV–XVII ст., ціле алебастрове віконце з кольоровим вітражем, що походило з мечеті XVII–XVIII ст., уламки фаянсового і кашинного посуду XII–XV ст. тощо [Отчет 1908, с. 2, 21; 1909]. Привертав увагу зразок невеликої сфероконічної посудини (рис. 42), так званої «сімобкузача», віднайдені в околицях Каїру, виготовленої

Рис. 42. Сфероконічна посудина.
Околиці Каїру.
XIII – XIV ст. Глина, ліплення.

Ill. 42. Sphere-conus vessel. Cairo suburb.
The 13th – 14th cc. Clay, modeling.

Рис. 43. Уламок плити з арабським написом. Околиці Каїру. XII – XIV ст. Пісковик.

Ill. 43. Fragments of tiles with Arabian inscription. The 12th–14th cc. Cairo City. Sandstone.

із зеленкуватої глини [Супруненко О., Супруненко Р. 2022, с. 261]. На сьогодні такі вироби атрибутовуються дослідниками як перші піротехнічні зброярські засоби доби завершення розвиненого і початку пізнього середньовіччя – своєрідні металеві гранати, куди вміщувалася запалювальна нафтова суміш на кшталт напалму, а з XIII ст. засипався порох, що через вузьку конічну горловину з'єднувався із запаленим трутом. Ця «бойова» посудинка в музеї доповнюватиме одну із вітрин зали № 9 «Полтавщина в XIV–XVII ст.», нагадуючи про використання подібних «гранат» військами очільників Західного улусу Золотої Орди і Тамерлана.

Значні збірки вжиткових речей, шитва і прикрас, 12 музичних інструментів походили з **Єгипту** Нового і Новітнього часу, належачи до кола виробів XIX ст. (до 100 од. зб.), **Судану** та **Ефіопії** (70 од.). З-поміж останніх виділялися суданський кинджал у піхвах

із крокоділячої шкіри поч. XIX ст., а також інші зразки озброєння, в тому числі прикрашені вишуканим гравіюванням по металу, різьбленням на кістці (рис. 44) [Отчет 1908, с. 1–5].

Невелика колекція характеризувала побут **Туреччини**: зразки одягу, глиняний і фаянсовий посуд, у тому числі з м. Чанаккале (рис. 45–46), шитво, інкрустації, прикраси, уламок рідкісної кахлі з мечеті острова Родос XIV–XV ст. [Супруненко 1991а, с. 44]. Таким же чином була представлена й матеріальна культура народів **Середньої Азії**, де серед ряду речей вирізнялася полив'яна «кахля з мавзолею Тамерлана в Бухарі», подарована музею за присутності І. А. Зарецького та П. П. Бобровського родичем дружини його брата В. Ф. Липинським [Отчет 1908, с. 6–10]. Між іншим, ця невеличка товста квадратної

Рис. 44. Старожитності Сходу й Африки (Іран, Судан, Індія, Китай, Японія, Крим) зі збірки П. П. Бобровського в експозиції зали історії музею. 2021.

Ill. 44. Antiquities from East and Africa (Iran, Sudan, India, China, Japan, Crimea) from P. P. Bobrovskyi's collection in exposition of museum history hall. 2021.

Рис. 45–46. Підставка під яйце, кавова чашечка з блюдцем. Туреччина, Чанаккале. XIX ст. Глина, ліплення, штамування, різьблення, розпис. ПКМ ВК та ПХМ (ГМ).

Ill. 45–46. Egg-cup and coffee cup with plate. Turkey, Chanakkale. The 19th c. Clay, modeling, stamping, carving, painting. VKPLLM and PAM (AG).

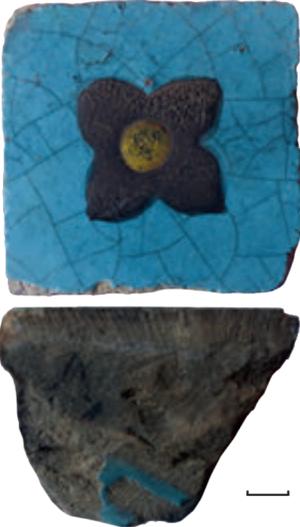

Рис. 47. Кахля. Бухара, Мавзолей Тамерлана. Кін. XIII ст. Кашін, полива, підполівний розпис.

Ill. 47. Facing tile. Bukhara City, Mausolea of Tamerlane. The late 13th c. Fritware, glaze, underglaze painting.

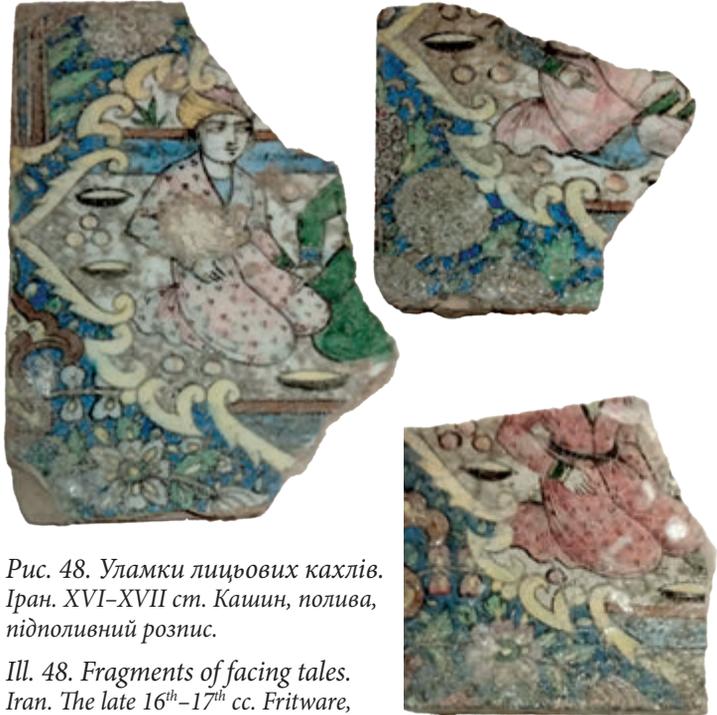

Рис. 48. Уламки лицьових кахлів. Іран. XVI–XVII ст. Кашін, полива, підполівний розпис.

Ill. 48. Fragments of facing tales. Iran. The late 16th–17th cc. Fritware, glaze, underglaze painting.

форми полив'яна плитка із підполив'яним розписом у вигляді стилізованої розетки добре збереглася до нашого часу (рис. 47). Вона експонувалася в одній із вітрин вже згаданої зали № 9 «Полтавщина в XIV–XVII ст.», нагадуючи про похід на Дніпровське Лівобережжя Тамерлана 1392 р., спустошення його воїнами межиріччя Самари й Орелі та розгром Мамаєвої орди Мансура Кийят-Мамає (? – 1392).

Колекція **перських** мистецьких виробів (32 од.) складалася зі зразків кахель XIV–XV та XVI–XVII ст. (рис. 48), шитва, мала чудовий набір мідних і бронзових металевих посудин, вкритих східним арабесками, зображеннями людей і тварин, рослинними та геометричними мотивами із сітчастими елементами, а також пару шоломів «кулахуд», три сталеві списи «мезрак» з гравіюванням й інкрустацією сріблом XVIII–XIX ст., а також чотири сталеві булави воєначальників – буздигани з наверхнями у вигляді бичачих голів і голови шайтана XVIII–XIX ст. (рис. 49) [Отчет 1908, с. 10–11; Кондратенко Т., Кондратенко Н. 2020, с. 155–157, рис. 2]. Вирізняється також кинжал типу бебут початку XIX ст., з клинком і руків'ям, прикрашеним рослинним та геометричним орнаментами, фігурками людей у характерному перському одязі, а також срібні прикраси до сагайдака і поясу, інкрустовані

Рис. 49. Шолом і булави-буздигани. Іран. XVIII – XIX ст. Сталь, інкрустація сріблом.

Ill. 49. Helmet and buzdurgan maces. Iran. The 18th – 19th cc. Steel, silver incrustation.

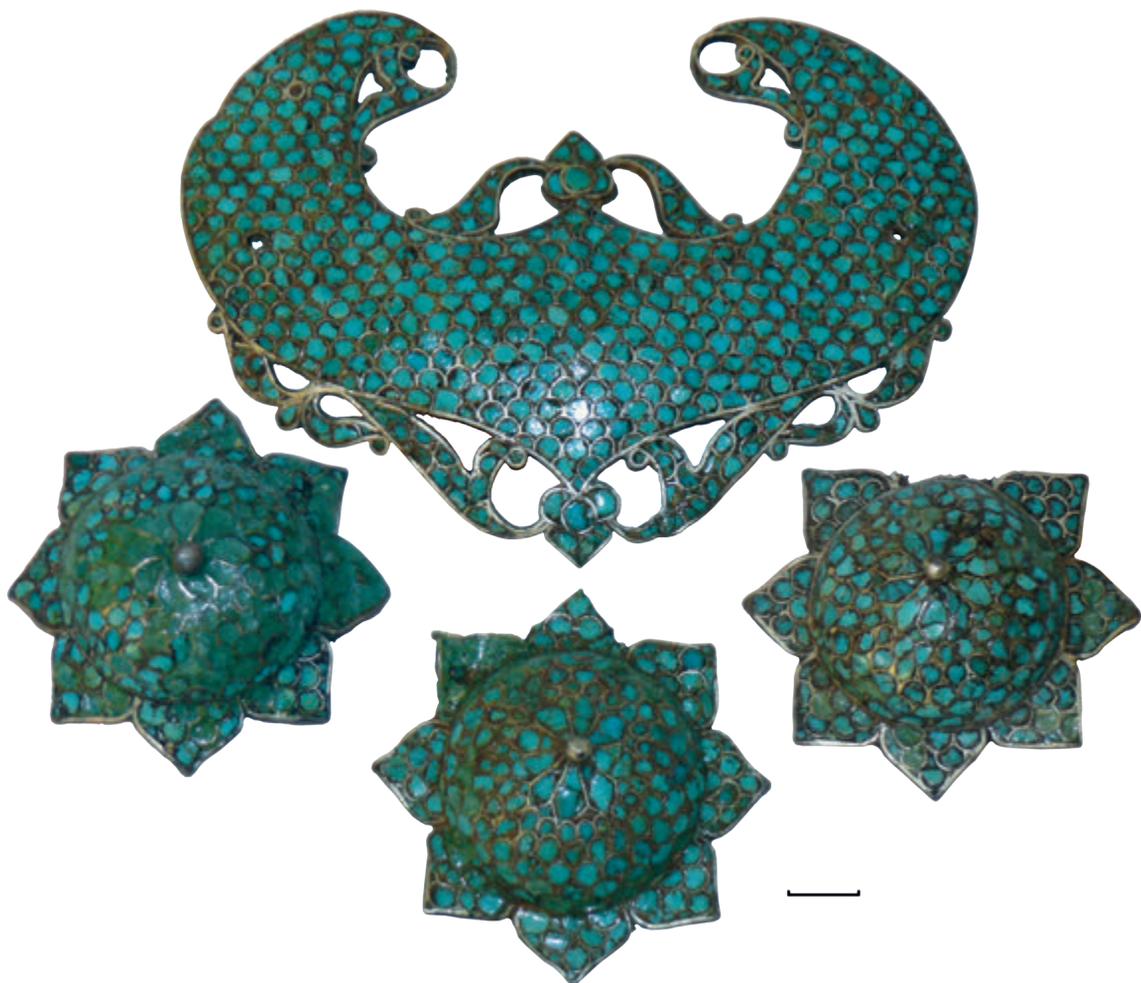

Рис. 50. Прикраси сагайдака та поясу. Іран. XVII – XVIII ст. Срібло, бірюза.

Ill. 50. Decorations from quiver and belt. Iran. The 17th – 18th cc. Silver, turquoise.

бірюзою (рис. 50) [Сулима 2019, с. 493]. У Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка збірка П. П. Бобровського представлена кількома бронзовими курільницями (рис. 51–52), високохудожніми керамічними виробами та ісфаганським кам'яним графіном XVIII–XIX ст. [Полтавський художній музей 2009, с. 191, 192, №№ 200, 202; Супруненко О., Супруненко Р. 2024] (рис. 53–54). Ще одна подібна менша посудина такого ж типу збереглася у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Рис. 52. Курильниця «Голуб».
Іран. Поч. XIX ст. Бронза, сталь,
гравіювання. ПХМ (ГМ).

Ill. 52. Smoker «Pigeon».
Iran. The early 19th c.
Bronze, steel, engraving. PAM (AG).

Рис. 51. Курильниця «Качка».
Іран. XVIII ст. Бронза. ПХМ (ГМ).

Ill. 51. Smoker «Duck».
Iran. The 18th c. Bronze. PAM (AG).

Рис. 53. Графин. Іран, м. Ісфаган.
XIX ст. Стеатит, різьблення,
полірування. ПХМ (ГМ).

Ill. 53. Decanter. Iran, Ispahan City.
The 19th c. Potstone, carving, polishing.
PAM (AG).

Рис. 54. Глек і чаша. Іран, Кавказ.
XIX ст. Мідь, позолота,
шкіра, тиснення. ПХМ (ГМ).

Ill. 54. Pot and cup. Iran, Caucasus.
The 19th c. Copper, gilding, leather, tool. PAM (AG).

Побут **народів Кавказу** у збірці, хоча й був представлений далеко не повно, та все ж надавав уявлення про культуру численних народів. З-поміж інших речей дослідниками відзначалися грузинський жіночий одяг, колекція прикрас, дерев'яний і металевий посуд та музичні інструменти – скрипка, «чіанурі чи чаган», зурна, дутара, бубни-зензаби, барабан «нагара», костаньети, а також зразки емальованої цегли перського виробництва XVII–XVIII ст. [Отчет 1908, с. 7–8; Риженко 1928, с. 115], що більшою мірою на сьогодні не збереглися в музейних зібраннях (рис. 55).

Помітне місце з-поміж народознавчих колекцій П. П. Бобровського посідали матеріали, котрі розповідали про господарювання і побут **кримських татар** [Риженко 1928, с. 115]. Тут були речі хатнього устаткування та домашнього вжитку, одяг, зразки народного мистецтва (шитво золотом і шовком, інкрустації, зразки різьблення), виразна колекція посуду, музичні інструменти, предмети озброєння XVII–XVIII ст. [Супруненко 1991а, с. 45], невелика частина з яких залишилася в музеї.

Збірка етнографічних матеріалів зі **Східного Сибіру** містила цікаві побутові речі, з-поміж них особливо вирізнялися хутрянні вбрання, оздоблені намисто і стрічками, дерев'яний посуд, вироби з берести. Кілька предметів належало бурятському ламаїстському культу – зокрема, домашній дерев'яний вітвар, вбрання лами, намисто тощо [Риженко 1928, с. 115–116].

Пам'ятки матеріальної культури народів **Індії** репрезентували зразки

Рис. 55. Л. П. Бобровська у східному одязі. м. Полтава. Поч. 1900-х рр.

Ill. 55. L. P. Bobrovska in oriental clothing. Poltava City. The early 1900s.

Рис. 56. Зразки озброєння.
Індо-Перський регіон. XVIII–XIX ст.
Сталь, слонова кістка,
інкрустація сріблом, дерево.

Ill. 56. Weapon items.
Indo-Persian Region.
The 18th–19th cc. Steel,
ivory, silver incrustation, wood.

ко, Прохватило, Тарасу 2023, с. 497, рис. 1 на кол. вкл. XIII]. Також у збірці містилося кілька гладкоствольних рушниць з фігильним замком, луки (дерев'яні та з рогів буйвола), сагайдак, алебарда типу «кван-до» («місячний ніж») (рис. 60), шкіряні порохівниці [Тітков 1994, с. 24–25]. Деякі зразки озброєння залишаються поки що не атрибутованими.

Речі повсякденного вжитку представлені більш значною добіркою. Серед них були вишиванки, зразки традиційного взуття, окуляри, кисети, гаманці,

художнього ремесла XVIII – початку XX ст. – металевий посуд, скриньки, тканини [Отчет 1908, с. 12]. Останньою у 1917 р. до музею була передана добірка холодної зброї (рис. 56) з інкрустацією і воронінням (меценат дуже дорожив цією частиною особистої колекції). Крім того, до цієї збірки ввійшли кілька залізних бойових сокир з місяцеподібним лезом – так званих табарів XVIII – початку XIX ст. [Сулума 2019, с. 492–493], а також зразок східно-індійської шаблі «шамшир» XVII – сер. XIX ст. [Кондратенко Т. 2023, с. 503, 507, 508, рис.].

Значно повніше було подано побут і культуру *Китаю* – одяг і прикраси, речі домашнього вжитку, мистецькі витвори, в т. ч. акварелі, кераміку, сницарські вироби, різьбярство по дереву й кістці, фарфорові вазы, печатки на камені та ін. [Риженко 1928, с. 115].

П. П. Бобровський відвідав Китай на початку 1900-х рр. під час придушення повстання іхетуанів (так званого «боксерського» повстання) та після пограбування коаліційними військами (до складу яких, між іншим, входила і росія) Пекіну й ряду провінцій [Тітков 1994, с. 24]. Серед зібраних ним експонатів виокремлювалися такі групи речей як зброя, предмети повсякденного побуту, витвори мистецтва, культова пластика тощо.

Зброя, в основному, була представлена зразками клинкового озброєння (мечі різних типів) (рис. 57–59) і, як правило, носила трофейний характер. Зокрема, меч «нювейдао» другої половини XIX ст. (рис. 59) [Кондратенко,

Рис. 57. Шабля «люедао». Китай. 2-га пол. XIX ст. Сталь, бронза, шкіра.
Ill. 57. «Liuedao» sabre. China. The second half of the 19th c. Steel, bronze, leather.

Рис. 58–59. Мечі «дао» та «нювейдао». Китай.
2-га пол. XIX ст. Сталь, мідь, шкіра, текстиль.
Ill. 58-59. «Dao» and «niuwaydao» swords. China.
The second half of the 19th c. Steel, copper, leather, textile.

Рис. 60. Алебарда «кван-до». Китай. XIX ст. Сталь.
Ill. 60. «Quan-do» halberd. China. The 19th c. Steel.

фігурні одинарні та подвійні срібні булавки. До збірки ввійшло досить багато поштових листівок і марок, монети, частини газет. У великій кількості був репрезентований посуд із фарфору, фаянсу й теракоти (рис. 63). Неабияку зацікавленість відвідувачів до початку Другої світової війни викликали порцелянові табуретки, розмальовані сценами із китайського побуту. В цій колекції містилася також значна кількість іграшок [Тітков 2000, с. 24].

Істотну частину колекції склали витвори мистецтва. Це – різноманітні вироби з нефриту (скриньки, статуетки) та інших порід каменю, бронзи (курильниці, жіночі прикраси, люстерка з рельєфним орнаментом тощо) (рис. 61), фаянсу і теракоти (теракотова модель геніси, модель буддійського монастиря «Мяо-Тас» із бронзованої теракоти, численні фарфорові статуетки, що зображали чоловіків і жінок у національному вбранні). Цікавість у відвідувачів викликали зразки різьблення з лимонного дерева та виноградної лози (на них, як правило, зображені побутові сцени). Досить численною була група акварелей, аплікацій (у китайському варіанті фігурки з тканини наклеювалися поверх акварельного малюнку), панно на папері, де зображалися пейзажі, популярні міфічні та релігійні персонажі (Ночжі, Гуань-Інь та інші), що могли стати окрасою будь-якої експозиції [Тітков 1994, с. 25; 2000, с. 24–25].

Колекція містила й речі релігійного призначення. Вони були представлені бронзовими статуетками буддійських божків, бронзовими ритуальними гонгами «Ганг-Ло», зображеннями популярних святих із кістки, чавуну й інших матеріалів (рис. 62). Серед скульптурних зображень богів виявилися наявними і представники тибетського культу (рельєфна фігурка жінки з розмальо-

Рис. 61. Курильниці. Китай. Ост. третина XIX ст. Бронза. ПХМ (ГМ).

Ill. 61. Smokers. China. The last third of the 19th c. Bronze. PAM (AG).

Рис. 62. Статуєтка.
Китай. XIX ст. Фарфор,
розпис. ПХМ (ГМ).

Ill. 62. Statuette. China.
The 19th c. Porcelain,
painting. PAM (AG).

Рис. 63. Вази. Китай. XIX ст. Фарфор, розпис, позолота. ПХМ (ГМ).

Ill. 63. Vases. China. The 19th c. Porcelain, painting, gilding. PAM (AG).

ваного пісковіку в рожевому вбранні та зубчастій короні, з трьома разками намиста на шії). Надійшли також кілька ікон – глиняна тибетська і дерев'яна китайська [Тітков 2000, с. 25].

Всього, на 1919 р., китайська збірка Народного музею Полтавщини складалася з 513 предметів [Охорона 1919, с. 98; Тітков 2000, с. 27], близько половини з яких були подаровані меценатом (рис. 61–63).

Особливо яскравістю відзначалися вироби художнього мистецтва **Японії** XVII–XIX ст., з-поміж яких вирізнялися зразки озброєння [Отчет 1908, с. 13–15]. Ця колекція хоча й була меншою, ніж китайська, проте доволі репрезентативною.

Предмети озброєння були представлені мечами різних типів та ножами самураїв (в тому числі взятими як трофеї у війні 1904–1905 рр.) (рис. 66, 67), кількома комплектами самурайських обладунків – гусоку [Тітков 1994, с. 25–26, рис.]. У наявності був досить рідкісний примірник японського меча типу «нагамакі» з руків'ям із полірованого дерева з перламутровими вставками, подібний до зразків зброї XIV–XVI ст. (рис. 65) [Кондратенко Н. 2022], наконечник списа типу «ярі» з острова Танегасіма (близько 1868–1904 рр.)

[Кондратенко Н. 2018, с. 449–450]. Зауважимо, що більшість найцікавіших предметів озброєння збереглися у задовільному чи гарному стані [Титков 2000, с. 26]. Частина з них в останній час відреставрована й науково атрибутована [30; 31].

Серед таких [Кондратенко Н. 2014, с. 607–608, рис. на кол. вкл. V] є два односторонні ножі типу «танто» (рис. 68–69) тривалого використання – від початку XVII до кінця XIX ст. Відрізняється зразок катани зі сталевим клинком, обидва боки якої прикрашені рослинно-орнітоморфним викарбуваним малюнком типу школи Аої Сімомакі, з цубою форми «даен-гата», обідком у стилі «фуку-рін», металевим фігурним руків'ям, з менуки, що зображують драконів, зорієнтованих до спинки леза (рис. 70) [Кондратенко Н. 2016, с. 299, фото на кол. вкл. III]. Доволі виразним є бойовий меч катана типу «о-фукура», з хамоном – наслідком спеціального закалювання, що належить до типу сака-тьодзі-ха («повернуті до низу пуп'янки гвоздики») – світлою смужкою, що змійється вздовж краю леза, а за стильовими ознаками боші – належить до якізуме. Цуба катани овальна за формою типу «даен», руків'я дерев'яне з двох половинок дерева магнолії, обтягнуте шкірою морського ската «саме-кава», обплетене чорною шовковою тасьмою у стилі цумаї-макі та бляшками «менуки» під останньою, доповнене литими наверхам-голівкою «касіра» і муфтою кріплення «фучі». Цей меч, що був привезений як трофей з російсько-японської війни 1904–1905 рр. вже після подорожі П. П. Бобровського, до того більше століття перебував у спадковому користуванні роду самураїв. Він виготовлений за раннього періоду Едо, що датується 1603–1867 рр. [Кондратенко Н. 2015, с. 528–530].

Окрасою колекції є меч типу «таті» з вишуканою оправою, піхвами з дерева магнолії, руків'ям, обклеєним шкірою ската білого кольору без традиційного обплетення шнуром, що датується XVI–XVII ст. [Кондратенко 2021, с. 628–631, кол. вкл. XX], ймовірно, подарований П. П. Бобровському вже в Петербурзі після російсько-японської війни (рис. 71).

До складу збірки входили і зразки вогнепальної зброї, насамперед, прикрашена високохудожнім гравійованим декором із золоченням аркебуза «хінава-дзю» (рис. 73) та гнотовий пістоль «бадзе-дзутсу», поверхня сталевого ствола якого прикрашена золотою наводкою та зображеннями драконів на тлі хмар, герба роду Токугава у формі трилисника, а також ієрогліфічним підписом майстра Йосікуні, з руків'ям, виконаним з лакованої деревини червоного кольору, що відносяться до періоду Едо (1615–1868) й, ймовірно, належні до кінця XVIII – початку XIX ст. (рис. 72) [Кондратенко Н. 2023, с. 490–492].

Побут в японській колекції репрезентовано «здебільшого мистецькими моделями, цяцьками та мистецькими витворами» [Риженко 1928, с. 115]. Велика кількість монет різного номіналу, поштових марок і листівок, альбоми акварелей та ксилографій (рослинні, тваринні, побутові мотиви, героїчні діяння самураїв, міфічні сюжети) свого часу просто вражали відвідувачів.

Зразки дитячих іграшок («женерікші», «бурхони», ляльки, моделі музичних інструментів) додавали збірці екзотичного шарму. Експонати надавали змогу полтавцям ознайомитися з життям і побутом, світосприйняттям сучасників цього куточка Далекого Сходу, і велика добірка речей повсякденного вжитку якнайкраще цьому сприяла. До того ж, у значній кількості був представлений фарфоровий та бронзовий посуд, виконаний у техніці сіппо [Там само, с. 115–116; Сулима 2019] (рис. 73).

Із-поміж художньої японської порцеляни відзначимо групу невеликих тарілочок з мм. Кутані та Аріти із зображеннями квітів, гілочок дерев та птахів, двох жінок у бамбуковому гаю, а також доволі виразної високохудожньої з острова Танегасіма (майстерня Сацума), виготовлених у XIX ст. Так, остання містить розписний сюжет із зображенням 18 фігур архатів – святих учнів Будди, вдягнутих у багате вбрання, вкрите позолотою, а також жіночої постаті – синтоїської богині Бендзайтен, між якими в'ється тіло дракона, вкритого лускою (рис. 64) [Кондратенко 2023а, с. 589–591, кол. вкл. XVI: 1; 69, с. 488, 489]. Заслужують на увагу і чайник із зображенням тієї ж богині Бендзайтен на драконі в оточенні святих роботи майстерні Сацума, а також піала для чаю майстерні Карацу з острова Кюсю [Там само, с. 590, кол. вкл. XVI: 2, 3]. Згадані предмети, разом із кількома вазами і чашками майстерні Сацума, складають вишуканий парадний сервіз (рис. 76).

Рис. 64. Тарілочка. Японія, м. Кутані та о. Танегасіма, майстерня Сацума. XIX ст. Фарфор, розпис.
Реставрація Н. Г. Кондратенко.

Ill. 64. Small plates. Japan, Kutani City and Tanegashima Island, Sazuma workshop. The 19th c. Porcelain, painting.
Conserved by N. H. Kondratenko.

Японія, період Едо (1600–1867).
XVII–XVIII, кін. XVIII – поч. XIX, кін. XIX ст.

Рис. 65–67. Мечі типу «вакідзасі» та «нагамакі».
Сталь, мідь, дерево, шкіра, перламутр, шовк.
Ill. 65–67. «Wakizashi» and «nagamaki» swords.
Steel, copper, wood, mother of pearl, silk.

Рис. 68–69. Ножі типу «танто». Сталь, бронза, дерево.
Ill. 68–69. «Tanto» knives. Steel, bronze, wood.

Рис. 70-71. Мечі тину «катана» і «тати».

Сталь, бронза, мідь, дерево, шкіра морського ската, шовк.

Ill. 70-71. «Katana» and «tachi» swords.

Steel, bronze, copper, wood, leather of sea guitarfish, silk.

Рис. 72. Пістоль «бадзе-дзутсу».

Сталь, бронза, позолота, дерево.

Ill. 72. «Badze-dzutsu» pistol. Steel, bronze, gilding, wood.

Рис. 73. Аркебуза «хінава-дзю».

Сталь, бронза, позолота, дерево.

Ill. 73. «Hinavaji» harquebus. Steel, bronze, gilding, wood.

«На відміну від китайської збірки, чисельність металевих (бронзових та мідних) посудин просто таки вражала. Більшість мідних ... чайників ... була прикрашена кольоровими емалями (квіти, рослинний орнамент) (рис. 74). Все це справляло на відвідувачів велике враження» [Риженко 1928, с. 115–116]. У колекції були наявні мони і сени – японські монети з квадратним отвором [Сулима 2019, с. 489].

Більшість японських виробів з металу кінця ХІХ – початку ХХ ст. вирізнялася дуже досконалою обробкою дрібних деталей (наприклад, на мідних фігурках курей і більших скульптурних зображеннях півнів легко можна було розгледіти навіть дрібні деталі пір'їн) (рис. 75)

Рис. 74. Вази, вазочка і чайник. Японія, період Мейдзі (1868–1912). Ост. трет. ХІХ – поч. ХХ ст. Мідь, бронза, емалі, інкрустація. ПХМ (ГМ).

Ill. 74. Vases, small vase and teapot. Japan, Meiji Period (1868–1912). The last third of the 19th – early 20th c. Copper, bronze, enamels, incrustation. PAM (AG).

[Полтавський художній музей 2009, с. 184, № 188]. Були цілі композиції з тварин, відлиті в бронзі, а також зразки плетіння з мідного дроту. Оригінальністю відрізнялися й предмети туалету (зокрема, кишеньковий туалетний набір у вигляді японки: зубочистка, коповушка і шпилька; манжетні закладки тощо). У значній кількості представлені фігурки чоловіків та жінок у національному вбранні, виготовлені як з фаянсу, так і глини, навіть слонової кістки – нецке [Тітков 2000, с. 26].

Привертало до себе увагу й оригінальні панно. Як правило, вони виготовлялися із чорного лакованого дерева та інкрустувалися кісткою. Найпопулярнішими мотивами в таких виробах слугували квіти і пташки. Досить оригінальними були двоскладові ширми, розмальовані сценами побуту, дві з яких збереглися, відповідно, у збірках Краєзнавчого та Художнього музеїв. У колекції були репрезентовані й кілька оригінальних шовкових гобеленів, що дійсно могли стати окрасою будь-якої оселі. Шкода, що більша частина з цих мистецьких виробів виявилася втраченою в роки Другої світової війни [Тітков 2000, с. 26].

Загальна кількість експонатів у японській частині колекції на 1919 р. становила 220 од. [Охорона 1919, с. 98], з яких майже половина була подарованою саме П. П. Бобровським.

Рис. 75. Скульптурна група
«Півень і курка».
Японія, період Мейдзі (1868–1912).
Кін. XIX – поч. XX ст. Бронза, литво,
інкрустація, гравірування. ПХМ ГМ.

Ill. 75. Sculptural group «Cock and hen».
Japan, Meiji Period (1868–1912).
The late 19th – early 20th c. Bronze, molding,
incrustation, engraving. PAM (AG).

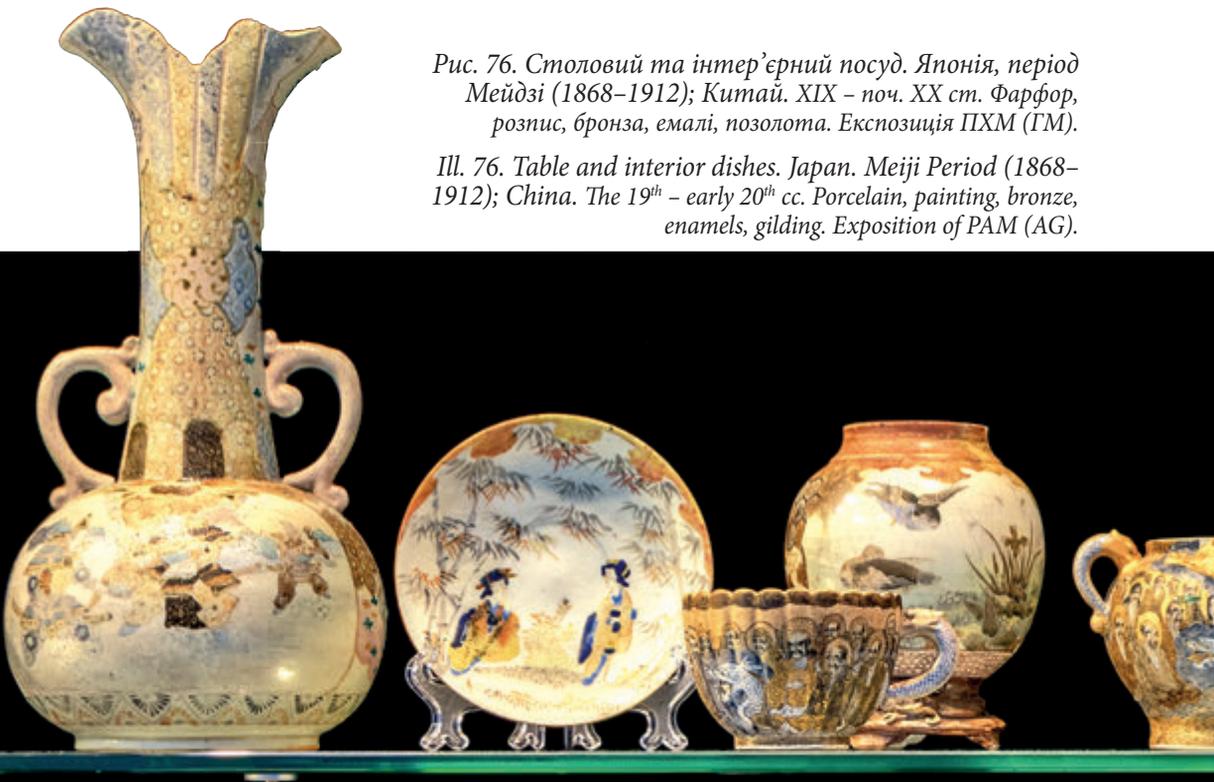
Колекційний дар мецената містив чимало геологічних матеріалів, невеликі зоологічну, ботанічну та нумізматичну збірки, більша частина з яких на сьогодні вціліла [Отчет 1908, с. 22–23].

На жаль, воєнне лихоліття поглинуло доволі значну частину експонатів «народознавчого» або «міжнародного» відділу. Окремі з них виявилися розкраденими. Так, 20 вересня 1943 р. «невідомим істориком» (професором П. П. Курінним (1894–1972)) була відправлена разом із предметами археології до Німеччини старовинна зброя. Багато речей вивезено відступаючими мародерами, а дещо пізніше чимало експонатів згоріло у пожежі музейного будинку 21–22 вересня 1943 р. [Тітков 2000, с. 27]

То ж і не дивно, що дослідники й досьогодні одним із провідних завдань для музею ставлять відновлення втрачених атрибутів, звірку наявних предметів депаспортизованих колекцій з частково збереженими довоєнними описами [Там само, с. 27; Тітков, Кондратенко 2006, с. 486] (що вже продовжується більше десятиліття). Це залишається необхідним і для точного встановлення втрат колишнього «міжнародного» відділу, що складався переважно з дарів мецената П. П. Бобровського.

Рис. 76. Столовий та інтер'єрний посуд. Японія, період Мейдзі (1868–1912); Китай. XIX – поч. XX ст. Фарфор, розпис, бронза, емалі, позолота. Експозиція ПХМ (ГМ).

Ill. 76. Table and interior dishes. Japan. Meiji Period (1868–1912); China. The 19th – early 20th cc. Porcelain, painting, bronze, enamels, gilding. Exposition of PAM (AG).

Насамкінець відзначимо, що колекція мецената істотно розширила зібрання Природничо-історичного музею в Полтаві, створивши передумови для влаштування «народознавчого» відділу в експозиції. Саме на цьому наголошувала в своєму дослідженні зі становлення й розвитку українських музеїв академік НАН України, доктор історичних наук Г. А. Скрипник [Скрипник 1989, с. 61, 148]. А збірка давньоєгипетських старожитностей (одна з найбільших в Україні і четверта за кількісним складом) [Супруненко 1991а; Сошніков 2018] поставила музей в ряд першокласних зібрань археологічного, етнографічного і краєзнавчого профілю України.

РОЗДІЛ 3.

ДАР ПАВЛА БОБРОВСЬКОГО у зібранні полтавського краєзнавчого музею

Як відомо, «народознавчий» відділ у 1908–1917 рр. розміщувався у двох залах мансардного 3-го поверху Природничо-історичного музею губернського земства, а з 1918 р. – Народного музею Полтавщини [Експозиція 1993]. У закритих частинах експозиційних вітрин самих залів і шафах тут же містилися фондові матеріали колекцій, тобто речі, що не експонувалися. Це були зали №№ 8 і 9 сучасного відділу етнографії музею (рис. 79–80). Станом на 1919 р. «міжнародний» (тоді інколи називали «чужеземно-етнографічний») відділ складався з 3712 предметів, із яких 2777 пожертвував П. П. Бобровський, близько 800 – К. М. Скаржинська, 150 — інші особи [Охорона 1919, с. 98]. Експонувалося на

Рис. 77. Обладунок самурая – гусоку.
Японія, період Едо (1600–1867). XVIII – поч. XIX ст.
Шкіра, залізо, мідь, бронза, шовк, текстиль.

Ill. 77. Samurai armor «gusoku». Japan, Edo Period
(1600–1867). The late 18th – early 19th cc.
Leather, iron, copper, bronze, silk, textile.

той час дещо більше 1200 музейних пам'яток, більшість із яких належала до числа подарованих П. П. Бобровським.

Подібний стан справ залишався до перебудови експозиції Центрального пролетарського музею Полтавщини у 1924 р., що зайняла майже всі зали колишнього Будинку губернського земства [Супруненко 2017]. У процесі розбудови експозиції 1924 – 1926 рр. невелика частина експонатів була переміщена до новостворюваних відділів археології й історії, а в кінці 1930-х рр. – долучалася до нових експозицій історії «дожовтневого минулого» [Гавриленко 1944, арк. 3 зв.]. Проте основна частина експозиції, побудованої за участі П. П. Бобровського, зберігалася на старому місці й у виготовлених ним же вітринах.

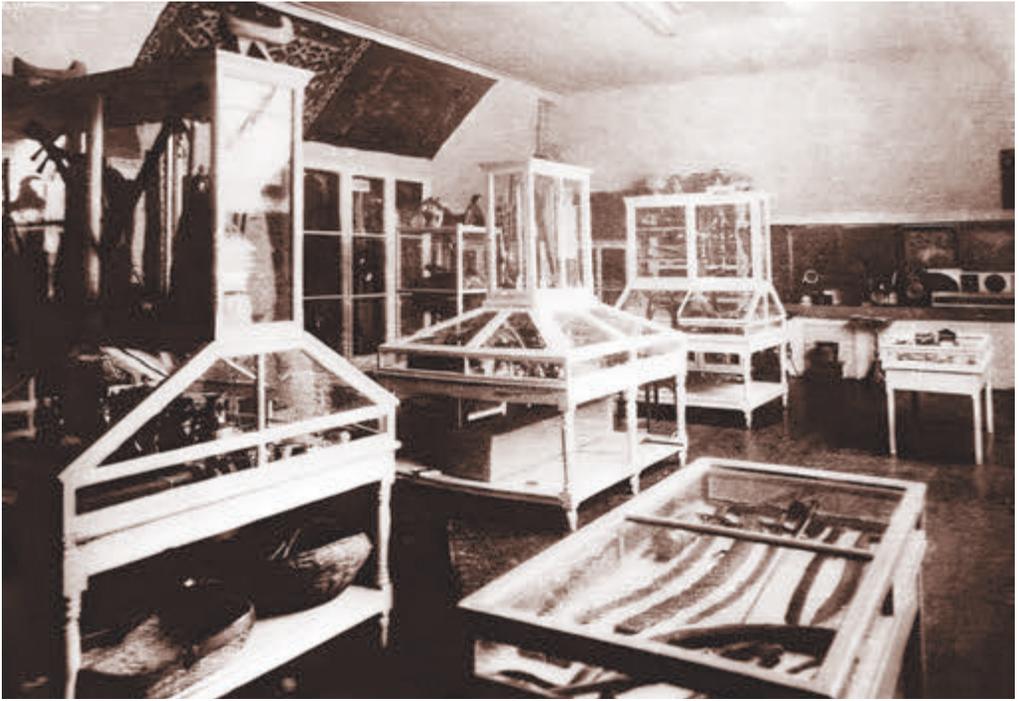
Зі створенням Полтавського художнього музею, в 1940 р. колекція П. П. Бобровського була розподілена між краєзнавчим і художнім музеями. До останнього надійшли предмети художнього ремесла Нового та Новітнього часу народів Близького Сходу, Індії, Китаю, Японії, зразки живопису, графіки і скульптури. Це становило більше 800 од. предметів художнього ремесла й мистецьких творів [Білоус 1997; Гавриленко 1993, с. 10–11].

У вересні 1941 р. в евакуацію була вивезена частина колекції шитва, одягу і зброї, прикраси та нумізматична збірка П. П. Бобровського у складі найбільш вартісних колекцій Краєзнавчого музею [Гавриленко 1944, арк. 4 зв.]. Набутки Художнього музею також потрапили до евакуації. Це стосувалося як живописного і скульптурного фондів, так і предметів декоративно-вжиткового мистецтва й графіки [Там само, арк. 4]. Рухомі археологічні пам'ятки, збірки давньоєгипетських та античних старожитностей, як і предмети ужит-

Рис. 78. Статуетка «Крокодил». Північний Судан. Кін. II – поч. I тис. н. е. Глина. ПХМ (ГМ).

Ill. 78. Statuette «Crocodile». Northern Sudan. The late 2nd – early 1st mil. CE. Clay. PAM (AG).

кового мистецтва з краєзнавчого музею, залишилися в окупованій Полтаві [Супруненко 1987].

Співробітники, які повернулися до музею після встановлення окупаційного режиму, берегли ці реліквії сивої давнини. Гітлерівці навіть не здогадувалися про частину з них та, звісно, їх наукову і матеріальну цінність [Супруненко 2004, с. 16–17]. Проте, представлені у збереженій експозиції предмети античності епізодично з кінця 1941 і на початку 1942 рр. грабувалися офіцерами й солдатами вермахту. Кілька східних килимів були вилучені для службових приміщень гітлерівських командирів місцевого гарнізону [Супруненко О., Супруненко Р. 2022, с. 262]. Хоча переважна більшість експонатів зберігалася тодішніми працівниками музею. До речі, експозиція музею працювала, в ній проводилися екскурсії, її відвідували не тільки загарбники, а й полтавці та мешканці сусідніх територій [Супруненко 2004, с. 18]. Але восени 1943 р. в оповитому полум'ям будинку музею загинула значна частина цієї колекції та більше половини предметів «народознавчого» відділу [Акт 1944, с. 3], як і рештки поточного архіву, спаленого відступаючим радянським керівництвом ще на початку вересня 1941 р. [Повідомлення Мокляка В. О.]. Справа в тім, що науковці музею – Г. О. Сидоренко (1918–1984) і відомий український археолог В. Й. Довженок (1909–1976) ще влітку 1943 р. сховали археологічні матеріали

Рис. 79–80. Один із залів «етнографічного» відділу земського Природничо-історичного музею. Фото І. Ц. Хмелевського, 1908.

Ill. 79–80. One of halls of «ethnographic» department of the Zemstvo Natural Historic Museum. Photo by Y. Ts. Khmelevskyi, 1908.

зі складу давньоєгипетського, античного й пізньосередньовічного зібрання П. П. Бобровського у глибоких шухлядах нижнього ярусу шаф фондів археологічного відділу, що вберегло їх від вивезення до Німеччини [Супруненко 2004, с. 18]. Та ці речі все ж потрапили до пожежі, зчиненої нацистами у вересні 1943 р. [Власенко, Стадник, Супруненко 1991, с. 21].

Після повернення на згарище у кінці вересня 1943 р. 140 давньоєгипетських речей знайшла, склеїла, частково відреставрувала співробітниця музею Г. О. Сидоренко [Супруненко 1987, с. 15; 2004, с. 18–19]. Пізніше реставрацією колекцій «горілого фонду» займався реставратор Є. І. Мячін (1880–1964). Предмети античної збірки були вивезені гітлерівцями разом із кращими надбаннями археологічного зібрання музею [Гавриленко 1993, с. 11, 12], хоча речей зі складу дару П. П. Бобровського в ній було дуже мало. А ті, що потрапили до Німеччини влітку 1943 р., виявилися повернутими до Полтави 1947 р., щоправда, переважно у побитому стані [Супруненко 1990, с. 105].

Іранський, кавказький і кримський металевий посуд, інші витвори художнього ремесла ряду народів потрапили під завали тиньку, залишилися частко-

Рис. 81. Вазочка. Китай.
2-га пол. XIX ст. Мідь,
перегородчасті емалі. ПХМ (ГМ).

Ill. 81. Vase. China.
The second half of the 19th c.
Copper, cloisonne enamel. ПАМ (АГ).

во пошкодженими вогнем, погнутими чи оплавленими. Саме їх і знайшла восени 1943 р. Г. О. Сидоренко. Частину зі складу природничих колекцій, як і весь гербарій, науковці періоду окупації завчасно перенесли до сараю, що вберегло останні від знищення [Супруненко 2004, с. 17].

У 1950-х і на початку 1960-х рр. пошкоджені чи забруднені у руїнах музею речі піддавалися первинній реставрації, очищенню та консервації, так би мовити, «лікуванню від ран» (рис. 82). Процес реставрації зовсім понівечених реліквій, збережених лише у фрагментах, розтягнувся на три чверті століття і продовжується до наших днів [Кондратенко Н. 2023а].

На сьогодні збереглася майже половина предметів зі складу дару П. П. Бобровського рідному місту (більше 1100). Вона зосереджена переважно у фондосховищах полтавських краєзнавчого та художнього музеїв. Остаточні результати у підрахунках змінюються, адже час від часу вдається виокремити ті чи інші речі у складі депаспортизованих або пошкоджених за Другої світової війни.

Із них понад 100 предметів експонуються й зберігаються у Полтавському художньому, більше десятка у Кременчуцькому краєзнавчому музеях, кілька зразків зброї на початку 1970-х рр. були передані до Львівського арсеналу й Миргородського літературно-меморіального музею Д. Гурамішвілі [Васевич 1989, с. 85].

Із середини 1980-х рр. у Полтавському краєзнавчому музеї розпочалася поетапна атрибуція й виявлення предметів колекції П. П. Бобровського у складі існуючого післявоєнного зібрання, а з

1960-х рр. – реставрація залишків обгорілих у пожежі речей. Хоча знахідки їх уламків трапляються і сьогодні. Так, при роботах із утеплення горища восени 2021 р. виявлена частина переддення фарфорової китайської вази XIX ст., а в заглибинах у колишньому земському гаражі 2017-го р. знайшли більшу частину однієї з фаянсових посудин доби Нового царства (рис. 83) [Повідомлення Ткаченка О. М.]. Вивчення зібраних ще 1944 р. уламків обгорілих теракот дозволило відреставрувати кілька витворів майстрів Олександрії та Фаюму птолемеївського періоду. Це стосувалося й давньоєгипетського зібрання, значна частина якого була очищена від окалини та бруду, частково відреставрована як у Москві, так і в Полтаві. Окремі атрактивні артефакти реставрувалися й у 2000-х та на початку 2020-х рр. Ще 4 з них відібрані для реставрації у Харківській філії Національного реставраційного центру України на 2023–2024 рр. [Повідомлення Кондратенко Н. Г.].

1987 р. у Полтавському краєзнавчому музеї відбулася виставка «Пам'ятки давньоєгипетського мистецтва у зібранні музею», на якій експонувалася вціліла частина колекції речей Стародавнього Єгипту. Її побачили 1988 р. й кременчужани [Пуздоровский 1986, с. 283, 284]. До виставки було видано ілюстрований ка-

Рис. 82. Чайник, пошкоджений пожежею 1943 р., відреставрований у 1950-х рр. Іран. XIX ст. Мідь, карбування.

Ill. 82. Teapot, spoiled in fire in 1943 and restored in the 1950s. Iran. The 19th c. Copper, casting.

Рис. 83. Посудина для води (рукомийник). Фіванський некрополь. Нове царство. 2-га пол. XIV – XIII ст. до н. е. Єгипетський фаянс.

Ill. 83. Vessel for water (wash-hand stand). Thebes necropolis. New Kingdom. The second half of the 13th c. BCE. Egyptian faience.

Рис. 84. Статуетка. Китай.
XIX ст. Глина. ПХМ (ГМ).

Ill. 84. Statuette. China.
The 19th c. Clay. PAM (AG).

талог [Супруненко 1986, 63 с.: *ил.*]. Частина пам'яток зі складу зібрання П. П. Бобровського ввійшла до каталогу збірки античної художньої кераміки, також виданого в Полтаві [Античная керамика 1987, 30 с.: *ил.*]. У червні 1991 р. 18 унікальних предметів давньоєгипетської колекції музею зайняли гідне місце на виставці «Давньоєгипетські пам'ятки з музеїв СРСР» у Москві, що відбувалася в стінах Музею образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна на час проведення чергового міжнародного єгиптологічного конгресу [Древнеегипетские памятники 1991; Кулатова 1991, с. 116]. Практично вся збережена давньоєгипетська збірка музею ввійшла до міжнародного реєстру-каталогу пам'яток матеріальної культури Стародавнього Єгипту з музеїв російської федерації, України, Білорусі, Кавказу, Середньої Азії та Прибалтики, підготовленого докторами історичних наук О. Д. Берлевим і С. І. Ходжаш, в т. ч. й за участі полтавських музейників-археологів О. Б. Супруненка та Л. М. Лугової, виданому у швейцарському місті Фріборзі [Berlev, Hodjash 1998, 328 p., 210 pl.]. Опублікований і каталог збірки античних, римської та ранньовізантійської доби світильників [Захожай 1994, с. 89–106]. В останній час активізувалася робота з оприлюднення друком та в соціальних мережах окремих зброярських артефактів музейної колекції, представлених світового рівня зразками як холодної, так і вогнепальної зброї народів Близького Сходу, Середньої Азії, Індії, Ірану та Японії [наприклад: Кондратенко Н., 2014, с. 601–610; 2015, с. 521–532; 2016, с. 294–301; 2017, с. 432–440; 2020, с. 433–443; Кондратенко Т., Кондратенко Н. 2020, с. 154–159; Кондратенко Т., Прохватило Р.

2012, с. 556–562; Кондратенко Т., Сулима О. 2016, с. 365–370], а частина з них експонувалася 2019 р. на виставці «Дивовижний Схід: мистецькі й історичні реліквії XVIII–XX ст. з народознавчих колекцій музею» (рис. 86–87) [Сулима 2019].

Понад 50 вишуканих мистецьких пам'яток зі складу колишнього «народознавчого» зібрання П. П. Бобровського на сьогодні прикрашають оновлену експозицію залів Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка [Супруненко 2009]. Значно ширше предмети цього зібрання будуть представлені в основній експозиції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського: відділах козацької доби, нової історії, природи та розділі з історії музею. А найбільш виразні, здебільшого добре відреставровані фахівцями предмети зі складу безцінного дару мецената повторно заплановані до вміщення в експозиції «Унікальні предмети у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського» [Супруненко 1986; Античная керамика 1987; Древнеегипетские памятники 1991; Свѣтильник 1993; 1993а; Захожай 1994; Тітков 1994; Berlev, Nodjash 1998; Супруненко, Тітков 2003; Шимко 2008; 2008а; Кондратенко Н. 2015; 2017; 2020; Тарасенко 2020].

Як бачимо, зібрання мецената і мандрівника Павла Павловича Бобровського продовжує «жити», приносячи людям радість спілкування з прекрасним і вічним. І, сподіваємося, його потенціал ще далеко не вичерпаний, відкритий для вивчення, реставрації та наступного примноження.

Рис. 85. Чоловічі фігурки з птахом та гілкою. Китай. XIX ст. Стеатит. ПХМ (ГМ).

Ill. 85. Men figures with bird and branch. China. The 19th c. Potstone. PAM (AG).

ВИСНОВКИ

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського – не тільки провідний музей Полтавщини, а й своєрідна її візитівка, осередок краєзнавства всіх територіальних громад області, ключовий туристичний «магніт», про що йдеться у Програмі розвитку галузі туризму в Україні, інших документах, котрі спрямовують розвиток Полтавської області.

Цей заклад заснований у 1891 р. як науковий і музейний осередок губернського земства. Змінивши п'ять разів свою назву, наразі він є головним музеєм краю, добре відомим як науково-дослідницький, методичний центр музеєзнавства, унікальне зібрання речових та духовних джерел історії і сучасності, архівної інформації, видавнича організація, носій ряду культурних і збиральницьких традицій. 2021 р. виповнилося 130 років з дня його заснування. Основою музею виступає його зібрання – фонди закладу – безперечно унікальна і величезна колекція предметів природи, старовини, побуту та народного мистецтва, де представлені не тільки місцеві матеріали, а й старожитності та пам'ятки декоративно-вжиткового мистецтва різних країн (Єгипту, Індії, Японії, Китаю, Індонезії, Туреччини тощо), рідкісні та надзвичайно вартісні артефакти, шедеври народного і професійного мистецтва. У зібранні музею нараховується більше 240 тисяч експонатів Державної частини Музейного фонду України, 30 тис. од. збереження науково-допоміж-

ного фонду. І помітна частина цього зібрання, як на початку діяльності, так і в наш час, була сформована завдяки меценатам і дарителям – ратаям розвитку національної культури та краєзнавства.

У ході нашого дослідження з історії формування музейної збірки і становлення експозицій попередника Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського – Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства – в контексті створення його «народознавчого» відділу, популяризації загальноісторичних, етнографічних та суто краєзнавчих знань, у спробі аналізу джерел та історіографії використані дані ряду наукових праць, публікацій, а також писемних джерел стосовно подвижницької меценатської діяльності одного із фундаторів зібрання — дворянина, вихованця Полтавського кадетського корпусу, офіцера-полтавця Павла Павловича Бобровського.

Виходячи із характеристики життєвого шляху мецената, аналізу біографії: за походженням, навчанням, проходженням військової служби, контактами, нахилом до подорожей і колекціонування, звернено особливу увагу на його безкорисливу співпрацю з Природничо-історичним земським музеєм в Полтаві, цілеспрямоване збирання колекцій, які б мали стати в нагоді її мешканцям. Все це напередодні Першої світової війни й революційних потрясінь переросло у цілком свідому діяльність, направлену на створення «народознавчого» або «міжнародного» відділу музею. Встановлено, що дворянин із полтавської родини службовців П. П. Бобровський з не надто великими статками знайшов можливість витратити кошти на придбання, перевезення до Полтави з різних країн зразків старожитностей, мистецьких виробів, етнографічних матеріалів, предметів озброєння музейного значення, а після того – вкладав пенсійні заощадження на виготовлення

Рис. 86–87. Вітрини виставки «Дивовижний Схід: мистецькі й історичні реліквії XVIII–XIX ст. з народознавчих колекцій музею». Куратор О. С. Сулима. 22а зал. 2019.

Ill. 86-87. Show-cases at «Marvelous East: Art and Historic Relics of the 18th – 19th cc. from the Museum Ethnographic Collections» exhibition. Curator O. S. Sulyma. Hall 22a. 2019.

обладнання й вітрин для музею рідного міста. Подібна діяльність спиралася не тільки на професійні знання людини, яка побачила світ, розумілася на колекціонуванні, загальносвітової історії, історії культури, а й була патріотом, палким шанувальником Полтави, бачила себе в її історії без далекосяжних претензій. Не дивно, що П. П. Бобровський був одним із полтавців, які надали кошти на будівництво Михайлівської (нині Георгіївської) церкви у дорогому йому селі Нижні Млини, де промайнуло дитинство [Супруненко О., Супруненко Р., 2022, с. 261].

Разом із тим, встановлено, що у відомій науковому загалу біографії мецената, зважаючи на його контакти з ученими, військовослужбовцями і колекціонерами, залишається ще чимало прогалин, зумовлених професійною діяльністю кадрового військового, дипломата та розвідника. Цікаво, що подорожі мецената співпадали з підготовкою чи перебігом важливих історичних подій, передували війнам чи завершенню певних конфліктів на тих територіях, куди «направлялися», так би мовити, «туристичні» помисли й подорожі колекціонера. Зрозуміло, що забезпечити такі витрати й на цілком законних підставах офіцер імперської армії за власний статок не міг. Отже, напрошується висновок про додаткові джерела фінансування колекційних уподобань П. П. Бобровського, що крилися у витратах із джерел військової розвідки. Саме на це у своїх спогадах натякав один із завідувачів музею початку ХХ ст. В. Ф. Ніколаєв, якому меценат особисто повідомляв про походження коштів на придбання історичних і культурних цінностей. У цьому ж плані до певної міри можна розглядати і виїзд братів Бобровських на Близький Схід, як і продовження їх контактів із представниками родини у Полтаві в часи розгортання сталінських репресій, що не мали трагічних каральних наслідків для рідних [Супруненко О., Супруненко Р. 2022, с. 262]. У будь-якому разі, ця частина життєвого шляху мецената ще чекає на свого дослідника.

Характер співпраці із музеєм та його першим завідувачем М. О. Олеховським дозволяє вбачати у П. П. Бобровському не тільки цілеспрямовану людину та свідомого полтавця, а й поважного громадянина, який не порушував своїх обіцянок, притримувався системного підходу до справи. Вже після смерті першого завідувача музею 1909 р., впродовж майже десятиліття за візитів до Полтави, меценат «всіма своїми помислами» був у музеї. Він розробив концепцію та художнє вирішення залів для експонування своїх дарів, виготовив за свій рахунок доволі ошатні і міцні вітрини, які й досі служать за призначенням у сучасному розділі експозиції з історії закладу, викликаючи захват у відвідувачів, або ж забезпечують збереженість чималої кількості предметів у фондах. Ним же був укладений і етикетаж та описи до подарованих речей, опубліковані у звітах про діяльність земського закладу за 1899–1913 рр. То ж цілком наочно проглядається фахова, як на той час, музейна діяльність полтавця [Супруненко О., Супруненко Р. 2023].

У ході підготовки роботи здійснена реконструкція складу колекційної збірки П. П. Бобровського, що на 1919 р. налічувала 2777 предметів [Охорона 1919, с. 98]. Серед дарів мецената були надзвичайно вартісні добірки старожитностей, культурно-мистецьких пам'яток, зброї, що на сьогодні мають національне значення. Про них добре знають фахівці, дослідники, історики культури. Це, перш за все, давньоєгипетська колекція, що наразі є четвертою за кількістю і складом в Україні, по-друге, японського самурайського озброєння (рис. 88), по-третє, збірка предметів матеріальної культури і зброї з Ірану, Індії, Китаю. Частина з цих колекцій увійшла до регіональних і світових каталогів-реєстрів предметів рухомої культурної спадщини [Супруненко 1986; Древнеегипетские памятники 1991; Berlev, Hodjash 1998]. Менш представницькі – надають уявлення про етнографію і матеріальний світ багатьох народів – Китаю, Індії, Індонезії, Судану, Туреччини та ін. На превеликий жаль, досить багато (більше половини) зі складу колекційних надбань зібрання П. П. Бобровського було знищено восени 1943 р. в пожежі музейного будинку. Зокрема, майже вся добірка речей кримських татар, одяг і посуд народів Кавказу, більша частина доволі великої китайської колекції тощо [Супруненко О., Супруненко Р. 2023]. На сьогодні музейний спадок П. П. Бобровського налічує лише дещо більше 1100 збережених предметів.

Насамкінець, у дослідженні простежено музейну «долю» колекції мецената: переміщення до інших музеїв, реставра-

Рис. 88. Обладунок самурая – гусоку. Японія, період Едо (1600–1867). XVIII – поч. XIX ст. Шкіра, залізо, мідь, бронза, шовк, текстиль.

Ill. 88. Samurai armor «gusoku». Japan, Edo Period (1600–1867). The late 18th – early 19th cc. Leather, iron, copper, bronze, silk, textile.

цію, існуючий поділ предметів між краєзнавчим та художнім музеями, історію їх експонування й представлення на виставках, розглянуто основні публікації найяскравіших пам'яток. Вдалою акцією з пропагування набутків дару П. П. Бобровського виступає діяльність експозиції «скарбниці» Полтавського краєзнавчого музею – «Унікальні пам'ятки у зібранні музею» (1993–2020 рр.), де гідне місце посідали саме речі, подаровані меценатом. Сподіваємося, що після ремонтних робіт у приміщенні музею ці зали отримають не тільки нове «звучання», а й оновлений дизайн і численні доповнення.

Таким чином, звернення до вивчення теми сутності й наслідків меценатської діяльності відомого полтавця П. П. Бобровського (1860–1945), спричинене участю автора не тільки у вивченні зібрання, а й у проведенні екскурсій та заходів у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського, цілком закономірне. Адже давати людям більше знань про наш край, його історію, видатних людей, зокрема таких яскравих, як безкорисливий меценат П. П. Бобровський, виявляється важливим і конче необхідним. За доби соціальних мереж та інтернету живе слово усної розповіді часом має набагато більше значення, ніж скупі рядки в Інстаграмі чи смайлики у Фейсбуці. А для розуміння вартісності діяльності конкретної людини на прикладі життя відомого полтавця, його праці зі збереження пам'яток світової та національної культурної спадщини, формування музейного зібрання, воно найчастіше залишається визначальним і актуальним до сьогодні. І в цьому небуденна історична постать офіцера-мецената виграє в рази, викликаючи непідробну цікавість до низки і досі невідомих фактів. Їх немало: яким чином П. П. Бобровському вдавалося законно придбати ті чи інші речі історичного та мистецького значення, вивезти їх із далеких країн, а то й із якого приводу перебувати в країнах, де стикалися інтереси колишньої імперії та інших світових держав у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., напередодні чи по завершенні війн, різноманітних військових кампаній. В історії, пов'язаній із його перебуваннями за кордоном, контактами в країнах Близького Сходу, проживанні на еміграції проглядається яскрава пригодницька складова, подібна до сюжетів розвідницьких детективів. Сподіваємося, що звернення до цієї теми стимулюватиме вивчення й цих далеко ще не вирішених питань.

ПОДЯКИ

На завершення необхідно висловити щирю вдячність чималому колу осіб – колег, музейників, краєзнавців, які в тій чи іншій мірі надавали посильну допомогу в підготовці цієї роботи. Зичачи всім їм добра, щастя і здоров'я, успіхів у пошуковій діяльності висловлюємо подяку:

– співробітникам наукових архіву та бібліотеки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського *О. В. Глаголь* та *С. М. Капко*;

– фотографу музею *С. В. Харченку* та дизайнеру *Д. О. Земляковій* за фахово підготовлені фотознімки, цикл робіт, здійснених у ключі цифровізації надбань фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського;

– науковцям відділу фондів цього ж закладу, зокрема, завідувачу відділу фондів *О. М. Ткаченку*, завідувачкам секторів фондів *Н. Г. Кондратенко* та *О. С. Сулим* за посильну допомогу в підготовці цієї роботи та ілюстрацій;

– старшій науковій співробітниці відділу музеєзнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, архітектору, кандидату архітектури *О. Ю. Белявській* за участь у встановленні відомостей про місцезнаходження будинку родини Бобровських у Полтаві;

– Надзвичайному і Повноважному послу України в Лівані, кандидату філологічних наук *І. І. Осташу* за перевірку даних щодо місця поховання молодшого брата мецената *С. П. Бобровського*;

– заступниці директора з наукової роботи Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка *С. І. Бочаровій* за ознайомлення з колекцією Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка, пошук втрачених атрибуцій частини мистецьких надбань із колекції *П. П. Бобровського*;

– студенту факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені *В. Г. Короленка Р. М. Супруненко* за участь у вивченні біографій братів *П. П. Бобровського* – учасників подій Української революції 1917–1921 рр.;

– полтавському краєзнавцю та генеалогу *В. О. Тарасову* за уточнення деяких фактичних даних і років життя членів родини Бобровських.

РЕЗЮМЕ

Це видання присвячене історії формування музейної збірки і становленню експозицій попередника Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського – Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства в контексті створення його «народознавчого» відділу полтавським меценатом, військовим дипломатом та офіцером Павлом Павловичем Бобровським (1860–1945).

Здійснений аналіз джерел та історіографії, основних наукових публікацій стосовно подвижницької діяльності одного із фундаторів зібрання. Виходячи із характеристики життєвого шляху мецената, аналізу його біографії, проходження військової служби, контактів, нахилів до подорожей і колекціонування, звернено особливу увагу на його безкорисливу співпрацю з Природничо-історичним земським музеєм в Полтаві, цілеспрямоване збирання колекцій, діяльність, направлену на створення «народознавчого» або «міжнародного» відділу музею.

Встановлено, що дворянин із родини полтавського службовця П. П. Бобровський, з не надто великими статками, знайшов можливість витратити кошти на придбання, перевезення до Полтави з різних країн зразків старожитностей, мистецьких виробів, етнографічних матеріалів, предметів озброєння музейного значення, пізніше витрачав пенсійні заощадження на виготовлення обладнання й вітрин для музею. Ця діяльність спиралася не тільки на професійні знання людини, яка побачила світ, розумілася на колекціонуванні, загальносвітової історії, історії культури, а й була патріотом, палким шанувальником Полтави.

Як наслідок дослідження, встановлено, що у біографії мецената, зважаючи на його контакти зі вченими, військовослужбовцями і колекціонерами, залишається ще чимало лакун, зумовлених професійною діяльністю кадрового військового, дипломата та розвідника.

Співпраця із музеєм та його першим завідувачем М. О. Олеховським дозволяє вбачати у П. П. Бобровському не тільки цілеспрямовану людину та свідомого полтавця, а й поважного громадянина, який не порушував своїх обіцянок, фахово дотримувався системного підходу до музейної справи. Впродовж тривалого часу меценат «всіма своїми помислами» був у музеї, розробив концепцію і художнє вирішення залів для експонування своїх дарів, виготовив за свій рахунок вітрини, укладав етикетаж та описи подарованих предметів.

Здійснена реконструкція складу колекційної збірки П. П. Бобровського, що на 1919 р. налічувала 2777 предметів. Серед дарів мецената були вартісні добірки старожитностей, культурно-мистецьких пам'яток, зброї, що на сьо-

годні мають національне значення. Такі, як давньоєгипетська колекція, що наразі є четвертою за кількісним складом в Україні, японського самурайського озброєння, предметів матеріальної культури та зброї з Індії, Ірану, Китаю. Частина з цих колекцій увійшла до регіональних і міжнародних каталогів-реєстрів предметів рухомої культурної спадщини, менш представницькі надають уявлення про етнографію і матеріальний світ багатьох народів Старого Світу. Більше половини зі складу колекційних надбань цього зібрання було знищено 1943 р. в пожежі музейного будинку. На сьогодні музейний спадок П. П. Бобровського налічує лише дещо більше 1100 збережених предметів.

Простежено музейну «долю» збірки мецената: переміщення до інших музеїв, реставрацію, існуючий поділ предметів між полтавськими Краєзнавчим та Художнім музеями, історію їх експонування й представлення на виставках, проаналізовано основні публікації найяскравіших пам'яток, що доповнені наявними на сьогодні біографічними даними мецената та його рідних.

У додатках до книги вміщений перелік надходжень колекції П. П. Бобровського до Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства за 1899–1915 рр., запозичений із бібліографічно рідкісних видань звітів музею, а також каталог світлин з родинного альбому Бобровських, що став надбанням Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського у 1991 р. внаслідок дару племінниці мецената, полтавки, доньки брата – С. П. Бобровського – Н. В. Пупченко (Бобровської), котрі, за невеликими винятками, публікуються в п е р ш е.

Ключові слова: Бобровський П. П., меценат, збирач колекцій, Природничо-історичний музей Полтавського губернського земства, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка, народознавче зібрання, давньоєгипетська колекція, колекційна збірка зброї, Бобровський С. П., Бобровський Б. П., Бобровський П. Г.

SUMMARY

The work is dedicated to the history of museum gathering forming and building exposition of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum predecessor – the Natural Historic Museum of Poltava Huberniia Zemstvo in the context of creating its «ethnographic» department by Poltava philanthropist, military diplomat and officer Pavlo Pavlovych Bobrovskyi (1860–1945).

Analysis of sources and historiography, main scientific publications concerning important work of one of the collection founders is made. Special attention is paid to his unselfish cooperation with the Natural Historic Museum of Poltava Huberniia Zemstvo, purposeful gathering of collection, activity aimed to create «ethnographic» and «international» museum department on the basis of characteristic of philanthropist's lifeway, analysis of his biography, military service, contacts, passion to travel and collecting. It was found out, that P. P. Bobrovkyi originated from family of Poltava employee; he was not a rich person, but found sources to buy and transport to Poltava from different countries various antiquities, art pieces, ethnographic materials, samples of weapon that had museum meaning. Later he spent his retirement savings for making museum show-cases and equipment. This activity was based not only on professional skills of a person who traveled around the world, knew a lot about collecting, world history, history of culture, but also on patriotism and love for Poltava.

It was found that there are many blank pages in biography of the philanthropist, minding his contacts with scientists, military men and collectors, because of his activity as career military man, diplomat and spy.

Cooperation with museum and his first head M. O. Olekhovskiy allowed to see P. P. Bobrovskyi not only as an aimed person and consciosum Poltava citizen, but also as an honored man who kept his promises, held systematic approach to museum. During long period philanthropist was in museum «with all his wits», created concept and art vision of halls where his presents were exhibited; he paid for show-cases, made labels and descriptions of presented artifacts.

Reconstruction of P. P. Bobrovskyi's collection, that included in 1919 nearly 2777 objects, is made. There were rather precious collections of antiquities, art monuments, weapon, that nowadays would have national meaning among presents of philanthropist. Among them there are collection from Ancient Egypt that now is the fourth by quantity in Ukraine, Japanese samurai weapon, objects of material culture and weapon from India, Iran, China. Part of these collections was included to regional and international registers and catalogues of items of movable cultural heritage; fewer known ones represent ethnography and material world of many nations of the Old World. More than half of this gathering was destroyed in 1943

during fire in the museum building. Today preserved part of P. P. Bobrovskyi's collection includes a bit more than 1100 times.

Museum «faith» of philanthropist's gathering is traced: moving to other museums, restoration, existing separation of the items between Poltava Local Lore and Art Museums, history of their exhibiting, main publications of the brightest monuments are analyzed, recently found biographical data about the philanthropist and his relatives are completed.

Appendixes to the book include list of comings from P. P. Bobrovskyi's collection to the Natural Historic Museum of Poltava Huberniia Zemstvo in 1899–1915, completed on the basis of rare bibliographic museum reports editions, album with the Bobrovskyis family photo passed to the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum in 1991 as a gift from philanthropist's niece, Poltava citizen, his brother's S. P. Bobrovskyi's daughter – N. V. Pupchenko (Bobrovska), that are in most cases published for the first time.

Keywords: *Bobrovskyi P. P., philanthropist, collector, the Natural Historic Museum, the Mykola Yaroshenko Poltava Art Museum (Art Gallery), ethnographic gathering, Ancient Egyptian collection, weapon collection, Bobrovskyi S. P., Bobrovskyi B. P., Bobrovskyi P. H.*

ДОДАТОК 1

НАДХОДЖЕННЯ КОЛЕКЦІЇ П. П. БОБРОВСЬКОГО до Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства за 1899–1915 рр.

У звітах про діяльність Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства за 1899–1915 рр. знайшла відображення динаміка надходжень пожертвувань П. П. Бобровського музейному закладу, характеристика їх складу, окремі вкрай важливі відомості щодо атрибуцій таких надходжень, походження предметів тощо. В окремі роки звітність про діяльність не видавалася (1916–1917 рр.). Проте, саме у цей час П. П. Бобровський дарував музеєві, вважаємо, найцінніші зброярські і мистецькі надбання своєї колекції та зібрані братами спеціально для закладу етнографічні матеріали.

**Естество-историческій Музей
Полтавскаго губернскаго земства.**

Отчет за 1898 год. – Полтава:
Типо-Литографія М. Л. Старожицкаго,
Александр. ул., 1899. – 14, VII с.

Списокъ пожертвованій 1898 года: С. І.

[От] Капитана П. П. Бобровскаго: 1) кусокъ амфоры для сохранения вина изъ раскопокъ Херсонеса. Эта амфора относится къ IX или X вв., ее можно видѣть

и теперь вкопанной въ полъ развалинъ жилаго дома, высота амфоры внутри до 5 арш., діаметръ въ широкомъ мѣстѣ – 2 арш., 2) куски глиняной посуды съ глазурью.

**Естественно-исторический музей
Полтавскаго губернскаго земства.
Описаніе коллекцій /**
[сост. М. А. Олеховский]. –
Полтава: Типо-Литографія М. Л.
Старожицкаго, Александровская ул.,
1899. – На обл.: 1900. – 90 с.

7. Немѣстныя древности: С. 66-67.

Изъ раскопокъ Некрополя Стратонныхъ Фивъ, произведенныхъ кап.[итаном] П. Бобровскимъ.

Часть пелены и лубка, въ которые была завернута мумія (2).

Часть пелены (головная) разрисована красками.

Остатки пелены муміи, найденные въ Мемфисѣ (1).

Пучекъ благовонныхъ травъ, которыя вкладывались внутрь муміи (1).

Статуэтки усбити [ушебти] изъ голубой массы съ надписями (1).

Бѣлая маленькая кубышка терракотовая (1).

Бѣлый терракотовый флаконъ.

Маленькій кувшинчикъ, покрытый чернымъ (1).

Терракотовая лампочка (1).

Голубой бусъ (1).

Обломки стекляной и глиняной посуды (7).

Кусочки мозаики половъ въ термахъ импрат. Каракаллы въ Римѣ (5).
Кусочки мозаики изъ купола св. Софіи въ Константинополѣ (32).
Обломки мраморной плиты съ буквами изъ Помпеи (2).
Часть большой глиняной амфоры изъ Херсонеса (1).
Черепки древнихъ маіоликовыхъ сосудовъ (12).
Всѣ эти древности пожертвованы П. Бобровскимъ.

**Отчет о естественно-историческом музее Полтавскаго
Губернскаго земства за 1906 год / [сост. М. А. Олеховский]. –
Полтава: Типо-литографія Торговаго Дома И. Фришберг
и С. Зороховичъ, 1907. – 19 с.**

С. 4–6:

Изъ другихъ более крупныхъ пожертвованій въ отчетномъ году слѣдуетъ особенно отмѣтить, какъ и прѣдыдущіе годы, даръ Павла Павловича Бобровскаго, жертвующаго съ 1894 года въ музей весьма цѣнные предметы и коллекціи.

Этотъ щедрый жертвователь, будучи уроженцемъ г. Полтавы (сынъ корпуснаго доктора), во время своихъ путешествій по разнымъ странамъ свѣта, задался цѣлью составить для музея родного города такія коллекціи, которыя знакомили бы посѣтителей съ жизнью народовъ земного шара, такъ что въ настоящее время, благодаря П. П., получилась возможность положить начало совершенно новому отдѣлу «народовѣденія», дающему представленіе о жизни разныхъ странъ (Китая, Судана, Нубіи, Египта, Кавказа, Персіи, Индіи), особенно при соединеніи съ подобнаго рода коллекціями Е. Н. Скаржинской. Съ 1894 года и по настоящее время П. П. принесъ въ даръ музею около 350 предметовъ, въ отчетномъ же году около 60, среди которыхъ особенно интересны довольно большія коллекціи китайскихъ предметовъ.

Приводимъ подробный перечень предметовъ, пожертвованныхъ П. П. Бобровскимъ въ отчетномъ году.

Китай

1) Семиярусная башня (при кумирняхъ), изъ розоваго мыльнаго камня, вышиною около 10 вершковъ (вывезена изъ Китая въ 80-хъ гг. 19-го вѣка).

2) Китайская скульптура изъ бѣлаго мыльнаго камня: обезьяна съ оленемъ у дерева, на которомъ гнѣздо съ птицей (вышина 4 вершка).

3–10) Восемь китайскихъ акварельныхъ рисунковъ на рисовой бумагѣ, изображающихъ цвѣты и сцены китайскаго быта. Рисунки въ оригинальныхъ китайскихъ рамкахъ подъ стекломъ.

- 11) Китайскія очки съ футляромъ изъ змѣиной кожи.
- 12) Китайская трубка для куренія.
- 13) Китайскія игральныя карты.
- 14) Бумажный вѣрь въ футлярѣ.
- 15) Божокъ рѣзной изъ дерева (выш. $\frac{3}{4}$ вершка).
- 16) Панно, отпечатанное на бумагѣ въ нѣсколько красокъ и изображающее сцены домашнѣго быта.
- 17) Китайскія наушники изъ Манчжуріи.
- 18) Большой китайскій рисунокъ около $1 \frac{3}{4} \times 1$ арш. Въ бамбуковой рамѣ, изображающій бытовыя сцены.

Всѣ перечисленные предметы настоящіе китайскіе, и ничего общаго не имѣютъ съ тѣми многочисленными поддѣльными, будто-бы китайскими или японскими, издѣліями, которыя въ огромномъ количествѣ заполнили рынокъ всего міра и продаются чуть ли не въ каждамъ чайномъ магазинѣ. Надо замѣтить, что оригинальныя китайскія вещи почти не имѣются въ продажѣ на европейскомъ рынкѣ.

Индійская бумажная ткань (9 $\frac{1}{2}$ арш. длины) съ набивнымъ рисункомъ кустарнаго производства. Такіе куски матеріи идутъ обыкновенно на убранство комнатъ и вѣшаются вдоль стѣнъ, дивановъ и проч. Типичный и оригинальный индійскій орнаментъ. Вывезенъ изъ Бомбея.

Затѣмъ въ числѣ пожертвованныхъ П. П. Бобровскимъ предметовъ находятся слѣдующіе, изъ разныхъ мѣстностей:

- 1) Модель швейцарскаго домика.
- 2) Модель баварскаго домика въ Нюрнбергѣ, постройки 1400 г.
- 3) Фотографическіе снимки этнографическаго характера: изъ Африки (9), Азіи (5), открытыя письма съ женскими типами изъ Швеціи и Росіи (2).
- 4) Раковины: а) съ берега Атлантическаго океана (Африка); б) съ берега Средиземнаго моря.
- 5) 5 монетъ изъ раскопокъ древнегреческой республики Ольвіи въ Одесскомъ уѣздѣ, на правомъ берегу Южнаго Буга, у села Парутино.
- 6) 5 большихъ амфоръ для вина и 5 маленькихъ глинян. сосудовъ (кувшинъ, лампа, мисочка, родъ воронки, чугунчикъ съ ручками).
- 7) Образецъ желѣзной руды изъ Кривого Рога.
- 8) Ожерелье турецкихъ и крымско-татарскихъ дѣвочекъ изъ Константинополя.
- 9) Кавказскій палласъ изъ Тифлиса.
- 10) Татарская деревянная ступка для перца и чеснока изъ Бахчисарая.
- 11) Два жука-плавунца изъ Чернаго моря.
- 12) Лава изъ Везувія.

Отчетъ о Естественно-Историческомъ музее Полтавскаго губернскаго земства за 1907 годъ. – Полтава: Типо-Литогр. Н. М. Старожицкаго, Куз. ул. д. Дудника, 1908. – 12, 25 с.

Приложение: С. 1–24.

Списокъ предметовъ, пожертвованныхъ Павломъ Павловичемъ Бобровскимъ Музею Полтавскаго губернскаго земства съ 1894 по 1908 годъ. – С. 1–25.

Египетъ

- 1) Песокъ Сахары у большихъ пирамидъ.
- 2) Слюда и камешки оттуда же.
- 3) 4 куска окаменѣлаго дерева изъ окаменѣлаго лѣса близъ Каира.
- 4) Камень, находящійся въ большомъ количествѣ въ этомъ окаменѣломъ лѣсу.
- 5) Гранитъ изъ древней Сіены.
- 6) Известнякъ изъ окрестностей Сіута.
- 7) Ящерица изъ Сахары.
- 8) Улитки, найденныя живыми въ Сахарѣ.
- 9) Сложная нильская раковина.
- 10) Сѣмена египетскаго хлопка.
- 11) Египетскіе бобы «фуль».
- 12) Сѣмена травы «альфы».
- 13) Алябастровое арабскле окно съ цвѣтной стеклянной мозаикой изъ мечети. Работа 17 – 18 в.
- 14) Образецъ арабской рѣзбы по дереву 15 – 17 в. Нижн. Египетъ.
- 15) Рама съ 3-мя образцами точеной деревянной рѣшетки «мушарабіи», употребляемой для закрытихъ балконовъ и оконъ въ гаремахъ. Арабская работа, 17 – 18 в. Нижн. Египетъ.
- 16) Арабская «мушарабія», сорта «омуди» – связанныя колонки. Работа 17 – 18 в. Нижн. Египетъ.
- 17) «Мушарабія» современной работы, употребляемая въ Египтѣ для украшенія мебели и ширмъ.
- 18) Полный костюмъ феллаха, состоящій изъ: а) камись – синей длинной рубахи; б) жилета, носимаго подъ этой рубахой; в) зербунъ – красныхъ туфель; г) иммэ – бѣлаго тюрбана въ видѣ бѣлой кисейной повязки вокругъ головы.
- 19) «Бурко» – покрывало для лица феллашенки.
- 20) Банное мужское покрывало.
- 21–23) 3 бумажныхъ арабскихъ платка – головныя повязки для дѣвочекъ.
- 24) Арабскій поясъ съ вышивками.

Картонъ съ коллекціей браслетовъ:

25–33) 9 стеклянныхъ ручныхъ браслетовъ, носимыхъ арабскими и нубійскими женщинами и дѣвушками; 34–35) 2 металлическихъ ручныхъ браслета; 36) металлическій ножной браслетъ; 37–38) 2 бисерныхъ ручныхъ браслета; 39–40) 2 браслета изъ рога буйвола.

41) Бисерное ожерелье съ раковинами.

42) Пара мѣдныхъ серегъ.

43) Четки – ожерелье изъ сердолика. Г[ород]. Луксоръ. В[ерх.]. Египетъ.

44) Ошейникъ для ословъ, украшенный раковинами. Н[иж.]. Египетъ.

45) Кувшинъ-холодильникъ для воды изъ г. Кене.

46) Арабскій мѣдный чеканный сосудъ въ видѣ вазы.

47) Арабскій мѣдный чеканный сосудъ въ видѣ ведра.

48) Фарфоровая кофейная чашка.

49) Арабская мѣдная чеканная подставка подъ эту чашку.

50) Кусокъ фаянсоваго сосуда съ рисункомъ. Арабская работа, 12 – 15 в.

51) Опахало отъ мухъ арабской работы.

52) Арабскій кальянь.

53) Деревянный раскрашенный гребень.

54) Гребень черный съ черной краской для окрашиванія сѣдихъ волосъ.

55) Корзиночка съ крышкой изъ пальмовыхъ листьевъ. Г[ород]. Ассуанъ.

56) Мягкая корзинка «куфа» изъ пальмовыхъ листьевъ. Куфа служитъ для переноски сыпучихъ матеріаловъ и замѣняетъ въ Египтѣ тачку.

57) «Бейракъ» – кумачевый флажекъ, которымъ украшаютъ улицы и входы въ жилищахъ при празднествахъ.

58) Арабская деревянная рама для фотографіи.

59–60) «Каменгэ» – 2 двухструнныхъ арабскихъ скрипки со смычками.

61) «Ребабе» – однострунная арабская скрипка со смычкомъ.

62–64) «Цуммара» – 3 экз. арабскихъ двойныхъ тростниковыхъ кларнетовъ.

65) «Наи» – арабская флейта.

66) «Цемръ» – арабскій гоббой.

67) «Табль-шами» – арабскія мѣдныя литавры.

68) Арабскій табуринъ.

69–70) 2 пары мѣдныхъ арабскихъ кастаньетъ.

71) Клеопатра. Подражніе египетскимъ фрескамъ кустарной работы.

72) Подражаніе египетскимъ фрескамъ кустарной работы.

Фотографіи:

73) Типы арабскихъ женщинъ. На одномъ картонѣ. 4 фотографіи.

74) Арабы. Гребцы на Дахабѣ.

75) Островъ Филэ подъ водой.

76) Хеопсова пирамида и кладбище бедуиновъ.

77–92) 16 открытыхъ писемъ съ типами египтянь.

Суданъ и Нубія

- 1) Нильскій плодородный ильъ изъ Абу-Симболя [Симбела].
- 2) Нильскій кирпич изъ чистого нильскаго ила. Абу-Симболь.
- 3) Песокъ Сахары изъ Абу-Симболя.
- 4–5) 2 куска песчанника изъ горы Аббасъ.
- 6) Кварць оттуда-же.
- 7) Кусокъ соли изъ Омдурмана.
- 8) Кусокъ селитры оттуда-же.
- 9) Сѣмена травы «альфы».
- 10) Растеніе «жезль фараона» изъ Сахары.
- 11) Плоды (8 шт.) пальмы «Думмъ».
- 12) Сѣмена бобовъ: адсъ, гурпунъ, леблидъ, горидъ. Изъ Води-Гальфи.
- 13) Гуммиарабикъ изъ Омдурмана.
- 14) Сушеные финики изъ Судана.
- 15) Плодъ «хумаръ» изъ Кардофана.
- 16) Щитъ нильской черепахи.
- 17) Кожа бегемота.
- 18) Кафрскій костюмъ. Единственный костюмъ кафра составляетъ колпачекъ, надѣваемый мужчинами.
- 19) Полный костюмъ суданки, состоящій изъ пояса съ длинной бахромой изъ кожи, носимый вокругъ стана.
- 20) Женское бумажное покрывало, вышитое шелками.
- 21) Суданскій тюрбанъ для головы.
- 22) Мужской арабскій поясъ.
- 23) Шляпа негровъ.
- 24) Палка негровъ.
- 25) Трость, покрытая кожей бегемота.
- 26) Трость, покрытая голубыми бусами, носимая въ племени бешаріевъ.
- 27) Черное ожерелье изъ бисера. Абиссинія.
- 28) Суданскій кинжалъ въ ножнахъ, отдѣланныхъ крокодилъей кожей и съ перевязью для ношенія его на рукѣ, скрытымъ подъ одеждой.
- 29) Глиняный сосудъ для воды въ видѣ утюга.
- 30) Кофейникъ дервишей.
- 31–32) 2 негритянскихъ куклы: одна изъ Судана, другая изъ Омдурмана.
- 33–34) 2 игрушечныхъ кувшина.
- 35–36) 2 вѣра: а) изъ Судана и б) изъ Омдурмана.
- 37) Кальянъ абиссинскій изъ сосѣднихъ съ Суданомъ областей Абиссиніи.
- 38) Глиняный чубукъ изъ Ассуана.
- 39) Лютня нубійская – «уддъ».
- 40) Абиссинская гитара.

- 41) Глиняныя литавры изъ тыквы.
 - 42–43) «Даррабукъ» – 2 барабана: негритянскій и арабскій.
 - 44–45) 2 чашечки для воды изъ тыквы.
 - 46) Фигурная тыква разрисованная. Уади-Шеляль.
 - 47) Пальмовая циновка.
 - 48) Плоская раскрашенная корзина негровъ.
 - 49) Круглая корзина изъ пальмовыхъ вѣтокъ изъ Берберы.
 - 50) Корзина негровъ. Омдурманъ.
- Фотографич. снимки:*
- 51) Суданъ – купанье негровъ.
 - 52) Суданъ. Омдурманъ. Дервиши.
 - 53) Нубійскій мальчикъ.
 - 54) Нубіецъ бешаря.
 - 55–63) 9 открытыхъ писемъ съ типами суданцевъ, нубійцевъ и берберовъ.

Крымъ

- 1) Татарскій женскій головной уборъ: бархатная шапочка, вышитая золотомъ, серебромъ и блестками.
- 2) Татарскій современный кошелекъ изъ сафьяна.
- 3) Татарская современная молитвенная сумочка.
- 4–8) Витрина съ 5-ю «чюсбесъ» – полотенцами крымскихъ татаръ.
- 9) Мѣдный татарскій кофейникъ.
- 10) Татарскій глиняный кувшинъ кольцеобразный, расписанный красной краской и золотомъ.
- 11) Кувшинъ съ оленьей головой – голубой съ позолотой.
- 12) Кувшинъ поливяный въ видѣ чайника – зеленый.
- 13) Татарская деревянная ступка для перца и чеснока.
- 14) Зеркальная рама татарской работы 18 в.
- 15) Татарская домашняя утварь: стѣнной ящикъ.
- 16) Стѣнной мѣдный подсвѣчникъ (бра) на 2 свѣчи, украшенный зеркалами и орнаментомъ на стеклѣ, татарской работы, 18 в.
- 17) Татарскія дѣтскія игрушки: мячъ, кнутикъ, пѣтушокъ – свистулька.
- 18–19) 2 найки – татарскія флейты.
- 20) Фотографія капающаго «Бахчисарайскаго фонтана», находящегося внутри ханскаго дворца въ Бахчисараѣ.

Средняя Азія

- 1) Стѣнная маіолика изъ мавзолея Тамерлана въ Бухарѣ XIII в., вывезенная В. Ф. Лепинскимъ.
- 2–3) «Дароэ» – 2 платка шелковаго газа бухарской работы.

- 4) «Тюпе» – ярмолка, вышитая шелкомъ, Самаркандъ.
- 5) «Коджа» – кошелкъ для золота, вышитый шелкомъ, Самаркандъ.
- 6) Текинскій кожанный поясъ – патронташъ.
- 7) Текинская кожана кобура для конскаго вьюка, въ которой возятъ чашку для питья воды.
- 8) Бухарская вышитая шерстяная попона.
- 9) Кожанный, вышитый шелками, конскій потникъ бухарской работы, 19 в.
- 10) Кусокъ бархатного ковра туркменской работы 1-й половины 19 в.
- 11) Бархатный, ковровый чуваль текинской работы начала 19 в.
- 12) Кусокъ бархатной, ковровой дорожки для обвода угловъ кибитки, текинской работы 19 в.
- 13) Бархатная, ковровая подушка текинской работы, начала 19 в.
- 14) Кусокъ шелковаго бархата современной бухарской работы по стариннымъ туземнымъ рисункамъ.
- 15) Кусокъ шелковаго бархата бухарской работы.
- 16) Кусокъ шелковой ткани бухарской работы.
- 17) «Полакъ» – вышивка шелкомъ по холсту бухарской работы 18 в.
- 18-19) 2 тенискія вышивки по шелку для халата.
- 20) Мѣдный гравированный сосудъ для воды бухарской работы начала 19 в.
- 21) Блюдо, вывезенное В. Ф. Липинскимъ изъ Бухары въ 1888 году.

Кавказъ

- 1) Латерить изъ цѣлины изъ Чаквы.
- 2) Почва изъ-подъ чайнихъ кустовъ.
- 3) Чайные орѣхи.
- 4) Часть древняго персидскаго окна.
- 5) Эмалированные кирпичи персидской работы 17 – 18 в.
- 6) Желтая турецкая куртка. Костюмъ батумскихъ турокъ.
- 7-8) 2 пары сандалій изъ Батума.
- 9) Четки изъ чернаго янтаря.
- 10) Кинжальчикъ въ серебряныхъ ножнахъ съ чернью.
- 11) Клыкъ дикаго кабана въ видѣ брелка (амулетъ).
- 12) Кусокъ тканнаго хурджина (вьючая сумка).
- 13) Хурджинъ малый.
- 14) Часть шерстяной тканой попоны.
- 15) Кусокъ шерстяного тканнаго паласа съ узорами.
- 16) Закавказскій паласъ. Трифлисъ.
- 17) Вышивка подола женской рубахи духоборки.
- 18) Вышивка для фартуха духоборки.
- 19-21) 3 глазурованыя миски изъ г. Эривани.

- 22) Сосудъ изъ тыквы для вина въ серебряномъ ажурномъ футлярѣ, украшенномъ чернью и рѣзбой, закавказской работы 19 в.
- 23) Глиняный кувшинъ, расписанный разноцвѣтнымъ орнаментомъ.
- 24–29) 6 глиняныхъ кувшиновъ изъ предмѣстья г. Тифлиса.
- 30) Кувшинъ-холодильникъ персидскихъ гончарей Эриванской губ., фасонъ амфоры.
- 31) Шерстяная терка – рукавица для бани. Тифлисъ.
- 32) «Чианури или чаганъ» – закавказская скрипка со смычкомъ.
- 33) «Зурна» – кларнетъ.
- 34) «Зензабъ» – бубны.
- 35) «Нагара» – двойной глиняный барабанъ.
- 36) Мѣдныя кастаньеты – 1 пара.
- 37) «Дутара» – мандолина.
- 38–47) 10 фотографій съ типами кавказцевъ.
- 48–64) 17 открытыхъ писемъ съ типами кавказцевъ.

Турція

- 1) Жолудъ съ чешуйкой изъ Малой Азіи.
- 2) Часть рѣзной внутренней отдѣлки турецкой мечети (3 доски).
- 3) Кусокъ рѣдкаго изразца родосской работы 14 – 15 в. изъ мечети.
- 4–5) 2 пары сандалій изъ Трапезонда.
- 6) Пара буковихъ, украшенныхъ перламутромъ, женскихъ сандалій.
- 7) Ожерелье турецкихъ и крымско-татарскихъ дѣвочекъ. Константинополь.
- 8) Ожерелье изъ плоскихъ голубыхъ бусъ, собранныхъ въ видѣ цѣпочки.
- 9) Наборъ амулетовъ изъ голубого фаянса, изображающихъ рыбокъ, колесику и таблицу. Подобные амулеты въ Турціи носятъ дѣти.
- 10) Бисерный карманъ для часовъ. Константинополь.
- 11–12) 2 нитки молитвенныхъ точеныхъ изъ дерева чекотъ, каждая изъ 100 бусъ.
- 13) Шерстяная, вышитая серебромъ, пистолетная кобура: работа 18 в.
- 14) Конецъ холщеваго полотенца, вышитаго шелками.
- 15–16) 2 вышивки шелками по холсту.
- 17) Терракотовая съ позолотой кофейная чашка съ блюдцемъ.
- 18) Терракотовый съ позолотой кофейникъ.
- 19) Терракотовая съ позолотой сахарница съ крышкой.
- 20) Глиняный кувшинъ съ зеленой поливой, расписанный орнаментомъ.
- 21) Маіликовая ваза современной работы изъ Кутайхи. Малая Азія.
- 22) Терракотовая съ позолотой пепельница.
- 23) Металлическій туалетный флаконъ со штифтомъ для сюръмы, котрымъ подчеркиваютъ рѣсницы глазъ.

- 24) Чубукъ деревянный для куренія табаку. Константинополь.
- 25) Мѣдная чернильница – пеналь, носимая за поясомъ.
- 26) Деревянный восьмиугольный столикъ съ перламутровой, костяной и бронзовой інкрустаціями.
- 27) Дервишскій дротикъ. Во время религіознаго экстаза дервиши засаживаютъ себѣ остріе дротика въ горло.
Фотографіи:
- 28) Батумъ. Турки.
- 29) Абхазцы.
- 30) Турки – мальчики.
- 31) Негры – жители окрестностей Батума.
- 32) Курды на быкахъ.
- 33–35) Духоборы и ихъ селенія.
- 36) Мингрелець – угольщикъ.
- 37) Мингрелка.
- 38–54) 17 открытыхъ писемъ съ типами турокъ и малоазіатцевъ.

Персія

- 1) Образцы изразцевъ XIV–XV [вв.] въ одной деревянной рамѣ изъ мечетей.
- 2) Изразецъ такой-же персидской работы XIV–XV в. изъ развалинъ мечети.
- 3) Кусокъ изразца съ синими буквами такого-же персидскаго производства XIV–XV в. изъ развалинъ мечетей.
- 4) Древніе глазурованные кирпичи (изразцы) съ эмалированными выпуклыми фігурами, персидской работы XVII–XVIII в.
- 5) «Джиджмъ» – поясъ, вышитый шелками.
- 6) Шерстяные дѣтскіе носки.
- 7) Стальное холодное оружье въ видѣ рогатины съ бронзой інкрустаціей и гравировкой; работа 16–17 в.
- 8) Стальная булава военначальника, въ видѣ бычачьей головы, съ бронзовой інкрустаціей.
- 9) Конское оголовье съ уздечкой и поводьями; работа 16–17 в.
- 10) Кусокъ «паласа» – тканнаго ковра персидской работы 17 в.
- 11) Кусокъ бумажной ткани съ набивными рисунками.
- 12) Фарфоровая разрисованная подставка подъ кофейную чашку 18 в.
- 13) Фарфоровая современная кофейная чашка.
- 14) Чайная чашка съ блюдцемъ изъ графита современной работы.
- 15) Мѣдный, гравированный вылуженный сосудъ для воды, съ крышкой и съ гофрированной поверхностью. Работа 16–17 в.
- 16) Мѣдный, гравированный, вылуженный сосудъ для воды съ крышкой. Работа 18 в.

- 17) Мѣдный, гравированный, инкрустированный сосудъ для воды съ крышкой. Работа 18 или начала 19 в.
- 18) Стальной сосудъ въ видѣ голубя.
- 19) Металлическій подносикъ съ изображеніемъ бытовой сцены начала 19 в., нарисованной красками.
- 20) Гравированный сосудъ для воды изъ кокоса, носимый бродячими деревшами.
- 21) Пеналь для перьевъ и чернильница изъ папье-маше.
- 22) Такой же пеналь изъ папье-маше съ крышкой, разрисованный сценами охоты, персидской работы 18 в.
- 23) Фонарь бумажный складной съ ажурнымъ мѣднымъ дномъ.
- 24) Персидская акварель, изображающая бытовья сцены 18 в.

Индія

- 1) Маленькая восковая модель колонны индусскаго храма въ Дели.
- 2) Вышитая шелками бѣлая чалма изъ индійскаго полотна «бомбакъ», носимая мусульманами въ Индіи.
- 3) Вышитые концы такой-же индійской чалмы.
- 4) Ожерелье изъ стеклянныхъ цвѣтныхъ колечекъ.
- 5) Бумажная ткань съ набивнимъ рисункомъ. Бомбай.
- 6) Деревянный сосудъ въ видѣ бутылки, съ инкрустаціей, служащій для сохраненія пряностей.
- 7) Мѣдная съ раскрашенной гравировкой чашка для воды.
- 8) Сосудъ съ крышкой свѣтлой бронзы, гравированный.
- 9) Мѣдный посеребряный сосудъ, расписанный чернью.
- 10) Сосудъ съ крышкой изъ бѣлаго металла съ черной инкрустаціей.
- 11) Сосудъ свѣтлой бронзы съ гравированнымъ изображеніемъ индусскихъ идоловъ и животныхъ.
- 12) Письменный приборъ изъ черного дерева, украшенный фигурами 55 слоновъ, съ круглой палочкой, служащей вмѣсто линейки.
- 13) Слонъ изъ черного дерева.
- 14) Слонъ, вырѣзанный изъ черного дерева, съ сидящимъ на немъ жоакомъ.
- 15) Мѣдный съ серебряной инкрустаціей и чернью подносъ художественной работы.
- 16) Ларецъ деревянный съ крышкой и инкрустаціей изъ кости и бѣлаго металла.
- 17) Ларецъ съ крышкой изъ сандала съ рѣзьбой и инкрустаціей.
- 18) Деревянная инкрустированная коробочка съ крышкой.

Японія

- 1) Деревянная модель южно-японского домика.
- 2) Вазочка фаянсовая съ рисункомъ.
- 3) Вазочка фарфоровая съ рисункомъ.
- 4) Фарфоровая раскрашенная фигура женщины въ киримонъ; работа начала 19 в.
- 5) Фарфоровый флаконъ съ рисункомъ.
- 6) Лакированный деревянный поднось съ рисункомъ.
- 7) Бумажный складной фонарь въ видѣ вазы.
- 8) Бронзовый ножъ для бумаги.
- 9) Картина на стеклѣ, изображающая характерный японскій [быть].

Китай

- 1) Семиярусная башня изъ розоваго камня.
- 2) Китайскіе наушники. Манчжурія.
- 3) Женская шелковая вышитая кофта.
- 4) Женскій головной уборъ, состоящій изъ расшитой золотомъ и шелками повязки съ черной шелковой бахромой.
- 5) Пара шитыхъ холщевыхъ поясковъ.
- 6) Пара мужскихъ вышитыхъ башмаковъ.
- 7) Замшевый мѣшокъ для ношенія табаку.
- 8) Шерстяной вышитый кисеть для табаку.
- 9) Китайскіе очки съ футляромъ изъ змѣиной кожи.
- 10) Стекланный брелокъ, носимый китайцами на груди.
- 11) Деревянные и стекланныя четки.
- 12) Вышивка шелкомъ по канвѣ.
- 13) Вышивка шелкомъ по красному шелку.
- 14) Вышивка шелкомъ по зеленому шелку.
- 15) Китайская расписная, фарфоровая ваза работы начала 19 в.
- 16) Разрисованная фарфоровая розовая ваза.
- 17) Вазочка съ рисункомъ, изображающимъ китайскій бытъ.
- 18–19) Вазочка, состоящая изъ 2-хъ частей, съ голубымъ рисункомъ.
- 20) Вазочка изъ темной бронзы на 3-хъ ножкахъ орнаментированная.
- 21–22) 2 чайныя чашки.
- 23–24) Чайная чашка съ блюдечкомъ съ изображеніемъ сценъ китайского быта.
- 25) Оловянный сосудъ для растительного масла, употребляемаго въ пищу.
- 26) Тарелка.
- 27) Тарелка 17–18 в. съ изображеніемъ сценъ изъ китайского быта.
- 28) Сахарница съ крышкой работы 16–17 в.

- 29) Блюдо 19 в.
- 30) Майоликовая баклага для воды, возимая подь повозкой.
- 31) Ажурная чернильница съ крышкой.
- 32) Чернильница для туши съ 3-мя гнѣздами для кисточекъ.
- 33) Китайская трубка для куренія.
- 34) Трубка для куренія табаку съ мѣднымъ и стекляннымъ наконечниками.
- 35) Стеклянный поддѣльный подь цвѣтной камень мундштукъ для чубука.
- 36) Трубка для куренія опія съ металлическимъ украшеніемъ.
- 37) Кальянъ мѣдный для куренія табаку.
- 38) Парусиновый къ нему чехолъ для носки кальяна на поясѣ.
- 39) Фарфоровый съ голубымъ рисункомъ флаконъ для нюхательного табаку.
- 40) Металлическое украшеніе для опійной трубки.
- 41) Стеклянный съ рисункомъ флаконъ для нюхательнаго табаку.
- 42) Карманные солнечные часы.
- 43) Китайскія игральныя карты.
- 44) Бумажный вѣеръ въ футлярѣ.
- 45) Вѣеръ въ видѣ экрана на складной, съ выпуклыми вышитыми шелками фигурами.
- 46) Опахало изъ травы. Анамъ.
- 47) Круглое металлическое посеребрянное зеркало.
- 48) Покрытая разрисованной эмалью круглая медная чашечка съ крышкой, – китайское «клоазоне» 18 в. съ рисункомъ, изображающимъ сцену изъ домашняго быта.
- 49) Комнатное украшеніе въ видѣ подвѣски, состоящее изъ 5 шелковыхъ кисточекъ, висящихъ на мѣднихъ бляхахъ, покрытыхъ эмалью – клоазоне.
- 50) Печать съ сидящимъ на немъ дракономъ изъ розоваго мыльнаго камня.
- 51–54) 4 печатки изъ мыльнаго камня, украшенныя изображеніями звѣрей и ландшафта (на одномъ картонѣ).
- 55) Стеклянный ларецъ съ наборомъ печатей изъ такого же камня, употребляемыхъ въ соотвѣтствующихъ случаяхъ китайскаго общественнаго этикета.
- 56) Мѣдная коробочка съ крышкой и гравированнымъ рисункомъ.
- 57) 10 шт. чохъ – монетъ стоимостью въ 1/5 кон. каждая.
- 58–65) 8 китайскихъ акварельныхъ рисунковъ на рисовой бумгѣ.
- 66) Панно.
- 67) Панно бумажное въ видѣ свертка.
- 68) Большой китайскій рисунокъ въ бамбуковой рамѣ – бытовья сцены.
- 69) Акварель на рисовой бумагѣ, изображающая всадника.
- 70) Акварель на рисовой бумагѣ, изображающая морской видъ.
- 71) Акварель на рисовой бумагѣ, изображающая богдыхана съ женой на тронѣ, окруженномъ царедворцами.

- 72) Акварель на рисовой бумаге, изображающая мандарина с женой.
- 73) Деревянный экран на подставке с горельефной резьбой, высокохудожественной работы.
- 74–75) 2 фигуры: китайца и китайки – китайская художественная майолика начала 19 в.
- 76) «Хвейть» или «конто» – китайская скрипка со смычкомъ.
- 77–78) «Тіэхъ» – 2 китайские флейты.
- 79) «Гонгъ-ло» – малый гонгъ.
- 80) Маленькая двухструнная скрипка с деревянной декой.
- 81) Цитра продолговатая с выпуклой деревянной декой.
- 82) Медный гонгъ-ло с деревянной колотушкой, которыми нищие привлекают внимание прохожихъ.
- 83) Бонза с оленемъ – образец кустарной китайской работы из мыльного камня.
- 84) Прямоугольный ларецъ с крышкой из такого же розового камня с горельефнымъ рисункомъ.
- 85) Обезьяна с дѣтенышемъ из такого же камня.
- 86) Обезьяна с оленемъ у дерева.
- 87) Круглая коробочка с крышкой с изображением дракона.
- 88) Коробка из бамбука с пропиленнымъ рисункомъ.
- 89) Издѣліе [изъ] корней виноградной лозы: китаецъ – водоносъ.
- 90) Издѣліе изъ корней виноградной лозы: мальчикъ на буйволѣ.
- 91) Китайская языческая икона изъ рѣзного розового камня на деревянной подставке.
- 92) Божокъ рѣзной изъ дерева.
- 93) Сидящий идолъ свѣтлой золоченой бронзы.
- 94) Маленькая кумирная с идолами изъ мыльного камня.
- 95) Курильница – жаровня, имѣющая форму китайского иероглифа, изображающего имя бога; въ курильницу насыпается пепель и въ него втыкаются свѣчи, сдѣланные изъ благованнаго ладана для воскурения.
- 96) Китайская богородица изъ китайского фарфора.
- 97–101) 5 открытых писемъ.

Греко-римские древности

Раскопки въ окрестностяхъ Афинскаго Некрополя въ 1883 г.

- 1) Античный глиняный сосудъ.
- 2) Слезница для собиранія слезъ; клалась въ гробницу при похоронахъ умершаго.
- 3) Лампочка античная для оливкового масла.
- 4) Античный флаконъ для душистаго масла.

- 5) Античный флаконъ для душистаго масла, который носили на ремешкахъ подвѣшеннымъ къ поясу.
- 6) 2 куска мраморной плиты съ надписью, изъ раскопокъ Помпеи.
- 7) Вулканической пепель, слившійся въ комки, подъ которымъ была погребена Помпея.
- 8) Кусочки мозаики въ термахъ Карракаллы. Римъ, 1883 г.
- 9) Мозаика изъ купола храма св. Софіи въ Константинополѣ.
- 10) Кусокъ посуды глиняной съ глазурью.
- 11) Часть амфоры для сохраненія вина. Эта амфора, по опредѣленію г. П. П. Бобровкаго, 9 или 10 в. (византийская эпоха) и понынѣ еще видна врытой въ полъ развалины жилого дома.
- 12–21) 5 большихъ амфоръ для вина и 5 маленькихъ глиняныхъ сосудовъ: кувшинъ, лампа, мисочка въ родѣ воронки, чугуничекъ съ ручками. Изъ раскопокъ древнегреческой Ольвіи.
- 22) Картонъ съ 5-ю фрагментами терракотовыхъ сосудовъ чернолаковыхъ и часть ножки глиняного кувшина изъ раскопокъ древняго Херсонеса.
- 23–24) На 2-хъ картонахъ фотографическіе снимки раскопокъ Ольвіи; глиняная бочка высотой въ 1 с[аж.]. Общій видъ раскопокъ; глиняный кувшинъ.
- 25–27) 3 древнихъ мѣдныхъ монеты греко-римской имперіи.
- 28–32) 5 монетъ мѣдныхъ изъ раскопотъ древнегреческой республики Ольвіи.

Египетскія древности

- 1–2) 2 бронзовыхъ Озириса – бога мертвыхъ. XXVI династія (663 – 525 гг. до Р. Х.). Изъ раскопокъ у Карнакского храма близъ г. Луксора.
- 3–5) 3 бронзовыхъ Озириса и зъ гробницъ Некрополя Стувратныхъ Фивъ (XVIII – XXII дин.).
- 6) Богиня Изиды съ Горусомъ. Поддѣлка древностей изъ г. Луксора.
- 7) Богъ Гарсіезисъ – Горусъ, сынъ Изиды.
- 8) Тоэрисъ – богиня, покровительница дѣторожденія. Поддѣлка древностей изъ г. Луксора.
- 9) Богъ Гарпократъ. Изъ гробницъ Фаіума, XXX дин.
- 10) Священный павіанъ. Поддѣлка древностей изъ г. Луксора.
- 11–12) 2 мумійныя деревянныя маски съ крышки саркофага временъ XVIII – XXII дин. Изъ Некрополя Стувратныхъ Оивъ (окрестности г. Луксора въ В. Египтѣ).
- 13) Деревянная маска съ крышки гроба младенца (XII – XXVI д.).
- 14) Деревянная рука съ крышки гроба муміи. Фивы, XVIII – XXII д.

Раскопки Некрополя (город мертвых) Стовратных Фивъ в 1885 г.

- 15) Головная часть наружной раскрашенной пелены мумии.
- 16) Пелена и лубокъ, въ которомъ завернута была мумія.
- 17) Пучек благовонных и смолистыхъ травъ, которыя клались внутрь муміи.
- 18) Витрина съ кускомъ твердаго покрова муміи, разрисованного іероглифами и изображеніемъ Озириса (XVIII – XXII д.).
- 19) Витрина съ 4-мя кусками верхнихъ (твердыхъ) разрисованныхъ покровъ муміи (XVIII – XIX д.).
- 20) Куски верхняго твердаго покрова муміи съ изображеніемъ бога Озириса (XVIII – XIX д.).
- 21) Кусокъ пелены муміи изъ Мемфиса.
- 22) Мумійна сандалія (изъ гробницы XVIII – XXVI дин.).
- 23) Мумійное ожерелье. Изъ такихъ бусъ составлялась сѣтка, покрывавшая почти всю мумію (XXVI – XXX д.).
- 24) Мумійная пшеница изъ гробницы фараона Тутмоса III (XVIII д.).
- 25) Глиняный сосудъ изъ гробницы ребенка; въ него вложена пелена муміи (XVIII д.). Некрополь Стовратныхъ Фивъ.
- 26) Скарабей (синій) – навозный жукъ, амулетъ – символъ воскресенія мертвыхъ. Египтяне носили ихъ на груди и навѣшивали на муміи. Изъ некрополя Стовратныхъ Фивъ (XVIII – XXII дин.).
- 27) Скарабей (поддѣлка) съ именемъ фараона XVIII дин. Тутмоса III.
- 28) Скарабей изъ раскопокъ Некрополя Стовратныхъ Фивъ.
- 29) Бронзовый мумійный амулетъ, изображающій перо съ короны Озириса со змѣемъ, носящимъ на головѣ солнечный дискъ (XVI д.). Изъ раскопокъ Карнакского храма.
- 30–32) Амулеты: Изиды съ Горусомъ съ головой шакала и Шу, несущій небо. Статуэтки этихъ боговъ привѣшивались къ муміи.
- 33–37) Пять мумійныхъ амулетовъ, изображающихъ слѣдующее: вверху черный глиняный цилиндръ съ написанной іероглифами молитвой; во 2-мъ ряду фарфоровые глазированные амулеты: слѣва цвѣтокъ лотоса, правѣ сидящая птичка, ещѣ правѣ стоящая птичка и далѣе скарабей. Изъ Некрополя Фивъ (XVIII – XXIII дин.).
- 38–40) Мумійные амулеты: правый «Уца», лѣвый «Уца» и лотосовая колонна. Первый – эмблема солнца, второй – луны, третій – мистическихъ глазъ бога Ра (XVIII – XXVI дин.).
- 41) Уисбитъ или Ушебти (по русски отвѣтчикъ). Такія погребальныя статуэтки съ надписью молитвы и именемъ покойника клались въ огромномъ количествѣ въ гробницы. Уисбитъ [ушебти] заменяетъ умершаго на работахъ въ Елисейскихъ поляхъ и на страшномъ судѣ въ случаѣ уничтоженія муміи.

- 42) Уисбит. Спереди ієроглическая надпись молитвы. Изъ раскопокъ въ Фаюмскомъ оазисъ.
- 43) Голубая статуэтка Уисбити.
- 44) Уисбити изъ Некрополя Фивъ (XVIII д.).
- 45) Фарфоровый съ голубой эмалью Уисбити (XVIII д.) Изъ Некрополя Фивъ.
- 46) Уисбити изъ гробницъ Стовратныхъ Фивъ (XVIII – XXII д.).
- 47) Уисбити (XVIII – XXVI дин.).
- 48–60) Картонъ: въ верхнемъ ряду божества Египетскаго культа (8 экз.). Фигуры эти пришивались къ муміямъ. (XVII – XXVI дин.). Въ нижнемъ ряду уисбити (5 экз.).
- 61–62) 2 муміи маленькихъ крокодиловъ изъ Древнего Египта.
- 63) Глиняный погребальный конусъ съ ієроглическою надписью съ заклинаніемъ въ пользу умершаго. Некрополь Фивъ (XVIII д.).
- 64) Стѣнной барельефъ гробницы изъ Стовратныхъ Фивъ (XVIII – XXII д.).
- 65) Ієроглическая надпись съ гробницы въ Фивахъ (XVIII дин.).
- 66–67) Кусокъ штукатурки и гранитный обломокъ съ ієроглическими знаменами изъ царскихъ гробницъ XX дин.
- 68) Кусокъ пирамиды Хеопса (известнякъ).
- 69) Голубая фарфоровая вазочка (XII – XVIII дин.).
- 70) Стекланный флаконъ. Изъ гробницъ Стовратныхъ Фивъ (XVIII – XXII дин.).
- 71) Мраморная урна. Изъ гробницъ Нижн. Египта (XXVI – XXX дин.).
- 72) Глиняный сосудъ изъ гробницы фараона (XXX дин.).
- 73–76) Картонъ съ 4-мя глиняными сосудами изъ древнихъ египетскихъ гробницъ въ Саккари (XII – XVI дин.).
- 77) 2 куска стекляннаго сосуда и 1 кусокъ маіоликовой вазы изъ Некрополя Стовратныхъ Фивъ.
- 78) Древнее египетское стекло съ цветной эмалью (XVIII – XXIII дин.).
- 79) Локоть для растиранія лекарствъ и красокъ изъ египетскихъ гробницъ древнихъ Фивъ (XVIII дин.).
- 80–81) 2 древнія арабскія лампочки изъ могилы (VII–VIII в. по Р. Х.) Окрестности Каира.
- 82) Маіоликовая лампа (X – XIV в. по Р. Х.). Изъ раскопокъ Стараго Каира.
- 83) Кусокъ плиты съ куфическими письменами (X–XIV в. по Р. Х.). Изъ раскопокъ Стараго Каира.
- 84) Часть арабскаго глинянаго глазированнаго сосуда съ надписями (XIV – XV в по Р. Х.). Изъ Каира.
- 85) Форма для отливки свящ. Ибиса (XVIII–XXII дин.).
- 86) Папирусъ. Некрополь Стовратныхъ Фивъ.

87) Витрина съ рисунками стѣнной живописи и барельефовъ, находящих-ся въ древнеегипетскихъ гробницахъ и храмахъ.

88–89) Витрина съ 2-мя фотографіями: а) статуи изъ известняка, изображающей Ти въ его гробницѣ въ Саккари близъ Каира (V дин.), б) деревянной статуи, изображающей Тепъ-емъ-укха. Раскопки въ Саккари (V дин.).

90) Матросъ со священной барки (XI дин.). Раскопки близъ Сіуты.

91–92) 2 монеты (мѣдныя) временъ Птолемеевъ (323 – 47 гг. до Р. Х.) Раскопки въ В[ерх.]. Египтѣ.

93–95) 3 стеклянныхъ гири для вѣсовъ въ видѣ монетъ съ куфическими надписями временъ первыхъ калифовъ (VIII–X в. по Р. Х.).

Естественно-исторический отдел

Ботаника

- 1) Эдельвейс с вершины швейцарской горы.
- 2) Экземпляръ растенія «Воскрестникъ».
- 3) Поперечный разрезъ ствола японскаго дерева, приобрѣтенный на всемирной выставкѣ 1900 г. въ японскомъ отдѣлѣ.
- 4–11) 8 разновидностей растений, собранныхъ въ пустынѣ Сахарѣ.
- 12) Водоросль «Горгонія» съ береговъ Северной Африки.

Зоологія

- 1) Морской скорпион изъ Немецкаго моря.
- 2) Морской ежъ изъ Средиземнаго моря.
- 3) Раковина съ берега Средиземнаго моря.
- 4) Морской конекъ изъ Чернаго моря.
- 5–6) Два жука-плавунца изъ Чернаго моря.
- 7) Электрической скать изъ Чернаго моря.
- 8–10) Морскія звезды – 3 экземпляра.
- 11) Крабы речные изъ горной рѣки Карсъ-чай Эриванской губерніи.
- 12–13) 2 черныхъ скорпіона.
- 14–16) 2 желтыхъ скорпіона.
- 17) Фаланга.
- 18) Крабъ изъ Ледовитаго океана.
- 19) Морская звѣзда изъ Тихаго океана.
- 20–21) 2 куска полиповъ изъ Индійскаго океана.
- 22) Засушенный экземпляръ иглы-рыбы.
- 23) Раковина съ береговъ Атлантическаго океана.

Минералогія

- 1) Образецъ желѣзной руды изъ Кривого Рога.
- 2) 6 кусковъ лавы съ Везувія.

Смесь

Кроме того, поступили еще следующие пожертвования для пополнения имѣющихся уже въ Музеѣ отдѣловъ:

- 1) Бурятскія бусы, купленныя летъ 40 назадъ въ Иркутской губ.
- 2) «Байдара» – модель туземнаго челна алеутской работы.
- 3) «Байдара» – модель туземнаго челна эскимосской работы.
- 4) Очіпокъ парчевый изъ мѣст. Горошино Хорольскаго уѣзда.
- 5) Килимъ, приобрѣтенный на Всероссийской Сельско-Хозяйственной выскавкѣ въ г. Харьковѣ въ 1888 г.
- 6) Портретъ украинской дѣвушки работы художника Зозуленко.
- 7) «Пищалка» или «фуярка» изъ Галиціи.
- 8) Типъ швейцарскаго домика.
- 9) Типъ баварскаго домика.
- 10–19) 10 современныхъ иностранныхъ монетъ разныхъ государствъ.

Открытыя письма, фотографіи, иллюстраціи

Открытыя письма съ типами Галиціи, Польши, Италіи и Испаніи.

Фотографіи: 1) Венера Милосская Луврскаго Музея въ Парижѣ, 2) Эгинскій мраморный Мюнхенскій Музей, 3) казанкія татарки въ праздничномъ нарядѣ (раскраш.), 4) Лыска-великанша, уроженка Богодуховскаго у., 5) норвежскіе и шведскіе типы (раскраш.).

Картины Трутовскаго, печатанные въ литографіи Тимона:

- 1) Русскій художникъ. Музыкальные инструменты. Лист I: Лира и бандура.
- 2) «Чумакъ» – иллюстрація къ повѣсти Марко Вовчка.

**Отчет о естественно-историческомъ музее Полтавскаго
Губернскаго земства за 1908 годъ / [сост. М. А. Олеховскій]. –
Полтава: Типографія Бр. Попиловыхъ, 1909. – 14 с.**

С. 11: П. П. Бобровскимъ пожертвовано 249 предметовъ, собранныхъ имъ главнымъ образомъ въ Азіи и Африкѣ. Перечень этихъ предметовъ былъ напечатанъ въ приложеніи къ отчету за 1907 г.

**Отчет о естественно-историческомъ Музеѣ Полтавскаго
губернскаго земства за 1909 годъ / [сост. М. А. Олеховскій,
И. А. Зарецкій]. – Полтава: Типографія Бр. Пропиловыхъ, 1910. – 27 с.**

Пожертвования: С. 15

Въ отчетномъ году поступили пожертвования отъ 25 лицъ въ числѣ 232 предметовъ. Изъ нихъ 140 предметовъ были пожертвованы П. П. Бобровскимъ. За все время съ 1894 г. П. П. пожертвовано 819 предметовъ. Всѣ эти

предмети расположены въ особой комнатѣ и знакомятъ съ бытомъ 11 странъ (Египеть, Суданъ, Нубія, Средняя Азія, Персія, Индія, Турція, Японія, Китай, Кримъ и Кавказъ). Коллекціи эти, состоящія изъ удачно подобранныхъ предметовъ, при небольшомъ числѣ по каждой странѣ даютъ цѣльную картину быта каждой страны. При установкѣ этихъ коллекцій П. П. Бобровскій принималъ дѣятельное участіе.

Предметы, пожертвованные П. П. Бобровскимъ: С. 21–23.

Японія

- 1) Фарфоровая курильница въ видѣ кумирни, середины 19-го вѣка.
- 2) Блюдо съ изображеніемъ торжественной процессіи 19-го вѣка.
- 3) Сидящій японецъ въ киримонѣ, 18–19-го вѣка.
- 4) Стоящая японка въ киримонѣ, современное произведеніе.
- 5) Ваза съ рисункомъ, изображающимъ бытовые сцены и керамическая ваза.
- 6) Фигурка дѣвочки съ книжкой.
- 7) Фигура сидящего японца.
- 8) Фигура сидящей японки.
- 9) Красная рыбка.
- 10) 2 чайника съ бамбуковой ручкой.
- 11) Фигура стоящаго японца съ фонаремъ.
- 12) Желтый божокъ съ поднятыми руками.
- 13) Идолъ стоячій, изъ металла.
- 14) Идолъ сидячій на тронѣ, въ домашней обстановкѣ.
- 15) 2 идола изъ бронзы.
- 16) Будда сидячій.
- 17) Бронзовый звонокъ съ аистомъ.
- 18) Бронзовый пенальтъ съ кистью для писания тушью.
- 19) Бронзовая корзина-поднось с гравированнымъ рисункомъ.
- 20) Модель японской лодки изъ красного дерева.
- 21) Бамбуковая коробка съ рѣзнымъ изображеніемъ краба.
- 22) Коробка изъ ствола бамбука съ крышкой.
- 23) Панно изъ деревянной инкрустаціей.
- 24) Полочка ано, разрисованная маслянными красками.
- 25) Модель священныхъ воротъ въ виде рамки.
- 26) Японская игрушечная флейта изъ бамбука.
- 27) Цитра европейскаго образца съ золотими рисунками.
- 28) Лотокъ, плетенный изъ бамбука.
- 29) Мягкая бамбуковая корзина съ крышкой.
- 30) Пара женскихъ сандалій.

- 31) Игрушки деревянные, раскрашенные, вкладывающиеся одна в другую.
- 32) Скребок для чесания спины в видѣ руки.
- 33) Кинжалъ изъ кости съ рѣзнымъ рисункомъ, изображающимъ сцены изъ японскаго быта.
- 34) Кукла-японка вь богатомъ національномъ костюмѣ.
- 35) Сидящая одѣтая кукла-ребенокъ.
- 36) 2 куклы, изображающія дѣтей.
- 37) Игрушка-пискунъ вь видѣ японской маски.
- 38) Стѣнное украшеніе вь видѣ головы японца.
- 39) 2 панно съ инкрустаціями.
- 40) Картонный японецъ, одѣтый вь киримонъ.
- 41) Картонный рикша съ сѣдокомъ.
- 42) Игрушка-ширма съ рисункомъ.
- 43) 2 бумажныхъ разноцвѣтныхъ надувныхъ шара.
- 44) Бумажный гобеленъ съ изображеніемъ оленей.
- 45) Гобеленъ, изображающій японскій пейзажъ.
- 46) 2 пары мужскихъ сандалий.
- 47) 2 вѣера разрисованныхъ.
- 48) Раскрашенная корзинка изъ рисовой соломы.
- 49) Лотокъ изъ папье-маше.
- 50) Деревянная шкатулка, покрытая мозаикой изъ яичной скорлупы.
- 51) 8 акварелей на картонѣ.
- 52) 8 японскихъ открытыхъ писемъ съ изображеніемъ сценъ японскаго быта.

Китай

- 1) Чашка съ розовымъ узоромъ.
- 2) Черпакъ вь видѣ боченочка съ ушкомъ.
- 3) Ваза съ майоликовымъ синимъ дракономъ.
- 4) Чайникъ съ голубымъ рисункомъ.
- 5) Ложка-черпакъ.
- 6) Ваза съ рисункомъ.
- 7) Чайникъ съ фигурой фантастическаго звѣря на крышкѣ.
- 8) Майоликовый мальчикъ на буйволѣ.
- 9) Майоликовый подсвѣчникъ.
- 10) Фаянсовый кашъ-по.
- 11) Стекланная печать.
- 12) Стекланный флаконъ для нюхательнаго табаку.
- 13) Каменная фигурка, изображающая добраго генія.
- 14) Принадлежности для куренія опія.
- 15) Божество Бодисатуа-Аслинтаюсъ, изъ бронзы.

- 16) 4 м'днихъ флакона.
- 17) Приборъ для ѣды, состоящій изъ предметовъ изъ кости и металла въ футлярѣ.
- 18) Приборъ для ѣды въ футлярѣ, состоящій изъ 3-хъ предметовъ.
- 19) Мужская шелковая шапка.
- 20) Вышивка шелками гладью на красномъ атласѣ.
- 21) 4 акварели на картонѣ.
- 22) Записная книжка въ футлярѣ.
- 23) Колода игральныхъ картъ.
- 24) 2 китайскихъ почтовыхъ конверта.
- 25) Хунхузская нагайка.

Персія

- 1) Зеркало въ футлярѣ.
- 2) 12-угольный столикъ-поднось.
- 3) Рама для зеркала.
- 4) Ларець съ изображеніемъ сценъ древнеперсидскаго быта.
- 5) Майоликовый сосудъ для воды 18-го вѣка.
- 6) Глиняный кувшинъ-холодильникъ.
- 7) Сосудъ изъ графита съ гравированнымъ рисункомъ.
- 8) Рѣзная деревянная ложка.
- 9) Вазочка съ изображеніемъ персовъ.

Индія

- 1) Терракотовая фігура індуски съ лоткомъ рыбы на головѣ.
- 2) Трость съ инкрустаціей изъ бронзы и кости.
- 3) Бронзовая ваза съ рисункомъ.
- 4) Вышивка шелковыми [нитями] по бумажной ткани.

Средняя Азія

- 1) Ферганскій кальянь изъ тыквы.

Египеть

- 1) Глиняный кувшинъ-холодильникъ.
- 2) Мужскія туфли изъ желтаго сафьяна.
- 3) Бронзовое шейное украшеніе для осла и конское шейное украшеніе.
- 4) Четки орѣховаго дерева.
- 5) Капитель пилястра изъ бѣлаго мрамора съ класическимъ арабскимъ орнаментомъ.
- 6) Чучело крокодила.
- 7) 2 фотографическихъ снимка.

Суданъ и Нубія

- 1) Деревянное изголовье, замѣняющее туземцамъ подушку.
- 2) Яйцо страуса.
- 3) Сѣтка изъ голубыхъ бусъ и раковинъ.
- 4) Палочка «бешарія» типичной формы изъ Нубіи.
- 5) 1 фотографическій снимокъ.

Турція

- 1) Шаль съ типичнымъ турецкимъ узоромъ.

Закавказье

- 1) Застольная чара для вина изъ фигурной тыквы съ рисунком и отдѣланная серебромъ.
- 2) Глиняный кувшинъ.

Археологическій отдѣлъ

Египетскія древности

- 1) На известнякѣ барельефъ съ изображеніемъ жертвоприношенія.
- 2) На известнякѣ барельефъ съ іероглифами.
- 3) Фарфоровый горельефъ съ изображеніемъ бога Анубиса.
- 4) Мумійное ожерелье изъ бусъ и амулетовъ.
- 5) Репродукція «Канопы» (канопской вазы) съ головой богини Амсетъ.

Греко-римскія древности

- 1) Витрина съ двумя фотографическими видами развалинъ Афинскаго храма Юпитера Олимпійскаго.

Отчет по Естественнo-историческому музею Полтавскаго губернскаго земства за 1912 годъ / [сост. Н. Ф. Николаев] //
Ежегодникъ Естественнo-историческаго музея Полтавскаго губернскаго земства. 1912 год. – Полтава: Эликтрич. Типо-Литографія И. Л. Фришберга, 1913. – № 1-й. – С. 37–51.

Археологическій и международный отдѣлы: С. 45.

Дѣятельность археологическаго отдѣленія музея проявлялась въ отчетномъ году въ трехъ направленіяхъ:

- 1) Въ приобрѣтеніи новыхъ коллекцій и пополненіи ранѣ бывшихъ.
- 2) Въ приведеніи въ порядокъ коллекцій, поступившихъ изъ музея

[Е. Н.] Скаржинской и каталогизации ихъ по одному опредѣленному порядку, установленному для Международнаго Отдѣла, пожертвованнаго П. П. Бобровскимъ.

3) Въ самостоятельномъ производствѣ раскопокъ.

Въ концѣ августа приступлено было къ раскопкѣ урочища Мечеть въ м. Кишенькѣ, Кобелякскаго у. Раскопки тянулись до конца сентября. Въ началѣ октября произведены были также пробныя раскопки въ окрестностяхъ г. Лубень и въ х. Александровкѣ возлѣ Лубень, не давшія, впрочемъ, интересныхъ результатовъ. Изъ раскопокъ поступило 200 нумеровъ, въ музей; а всего въ археологическій музей прибыло 371 предметъ, – что вмѣстѣ съ даромъ П. П. Бобровскаго составило для отчетнаго года 744 предмета.

Пожертвованіе: С. 50.

366 предмет. Этнографическаго характера для международн. отдѣла музея. ... Пожертвованы П. П. Бобровским.

Отчет по Естественно-историческому Музею Полтавскаго губернскаго земства // Ежегодникъ Музея Полтавскаго губернскаго земства. 1913 годъ / [сост. Н. Ф. Николаев]. – Полтава: Типография Фришберга И. И., 1913. – С. 1–11.

С. 5: Даръ Павла Павловича Бобровскаго въ египетскомъ отдѣлѣ состоялъ въ этомъ году изъ 111 предметовъ.

Отчетъ по музею Полтавскаго губернскаго земства за 1914 годъ [сост. Н. Ф. Николаев] // Ежегодникъ Музея Полтавскаго Губернскаго Земства. 1914–1915 годъ. – Полтава: Электрич. Тип. Д. Н. Подземкаго, Петровская ул. соб. д., 1917. – С. 1–8.

Среди пожертвованій:

С. 7: 115 предметовъ международнаго отдѣла. П. П. Бобровскій

Укладач **О. Б. Супруненко**

Додаток 2

РОДИННИЙ
АЛЬБОМ
БОБРОВСЬКИХ

Альбом родини Бобровських

У фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського зберігається невелика, але доволі представницька колекція фотоальбомів. У контексті дослідження життєдіяльності мецената закладу Павла Павловича Бобровського винятково цікавим є раритетний альбом зі світлинами представників саме родини Бобровських.

Багаторічними хранительками матеріального вияву родової пам'яті – комплексу унікальних фотознімків – були Зінаїда Олександрівна Бобровська (уроджена Липинська) (1875–1938) та її донька Наталія Борисівна Пупченко (1911–1996) – племінниця Павла Павловича. Остання передала сімейну реліквію до музею у кінці ХХ ст., залишивши дарчий напис на форзаці: «Полтавському краєведческо-му музею в дар от Наталии Борисовны Пупченко (Бобровская) // 18/ XII.90 г.» (Акт № 46 від 28.02.1991; а 218 ПКМВК 69785).

Цей «домашній» альбом створює образ сім'ї за допомогою світлин, розповідає про представників різних поколінь, знакові події та візуалізує важливі локації, пов'язані з життєдіяльністю представників родини. Він став своєрідним засобом родової ідентифікації; виявив рівень згуртованості, коло спілкування, міру взаємодії між родичами. Сімейне життя презентоване «подієвими, побутовими» знімками (зафіксовані інтер'єри помешкання, екстер'єр будинку, домашні улюбленці), груповими фотопортретами з відпочинку. Візуальна інформація слугувала для оживлення спогадів, що підтверджує стан збереження фотоальбому Бобровських – його ретельно уклали (всі знімки містять анотації, частина зі щемливими написами-посланнями), любили гортати і намагалися підтримати у належному вигляді (є підклеєні місця).

Фотоальбом родини Бобровських має західноєвропейське походження, виготовлений у 1880-1890-х рр., складається з 18 аркушів розміру октаво (10×8×2 дюймів; 26,5×20,5×5,5 см). За сукупністю прийомів оформлення – це яскравий зразок модних «будуарних» предметів періоду пізнього вікторіанства. Палітурні кришки виконані з дерева, обтягнутого фіолетовим оксамитом, передня палітурка декорована пластиковим зображенням пари птахів на

квітучій гілці (символ пам'яті), задня – має латунні ніжки. Цікавим функціональним доповненням слугувала латунна застібка (на сучасному етапі нижня частина відсутня). Статусності фотоальбому надає золочений обріз блоку.

Альбом поєднав ознаки зовнішньої привабливості та універсальності. Зручність полягає у тому, що виробник, апелюючи до розмірів світлин, пропонував різні способи їх оформлення для ідеальної демонстрації важливих моментів родинної історії. На двобічних аркушах із щільного картону розміщені одна велика або група з чотирьох менших фоторамок (прямокутної чи овальної форми), кожна з яких обрамлена простим золоченим кантом. Під віконцями знаходяться «прорізи» для комфортного розташування фотографій. Таким чином, кожна сторінка – унікальний і витончений спосіб показу та збереження дорогих серцю знімків.

Світлини з родинного альбому виконані як аматорами фотосправи, так і відомими фотомайстрами, наприклад, Йосипом Хмелевським, Борисом Варшавським, Яковом Вінштейном (м. Полтава), Францом Мезером (м. Київ), Альфредом Федецьким (м. Харків), Юлієм Штейнбергом, Альфредом Лоренсом, Станіславом Пташинським, Костянтинном Шапіро (м. Санкт-Петербург) тощо. Серед фотознімків представлені різні види: візит-картки, кабінет-портрети, фотолістівки розмірами від 10,5×16,0 до 6,5×10,5 см. Хронологічно фото охоплюють період від 1862 до 1920-х рр. (дещо випадає зі вказаних часових рамок світлина Наталії Пупченко 1950-х рр.).

Фотоальбоми, від початку виникнення фотографії, не зазнали сутнісних змін і зараз продовжують виконувати дві визначальні функції: зберігати інформацію («пам'ять» індивідуальну чи групову) та транслювати наративи (налагоджувати комунікацію між автором/власником і глядачем/слухачем). Світлина за своєю природою – найдокументальніша з усіх видів джерел. Саме вона слугує ефективним знаряддям візуалізації конкретних постатей у окресленому сегменті простору та у визначений хронологічний період зі специфічним культурним контекстом.

Родинний фотоальбом Бобровських – цінний монодокумент, який за допомогою візуально-вербальної системи відтворює різні грані життєдіяльності вказаної сім'ї.

Album of the Bobrovskyis Family

There is small, but rather representative collection of photo-albums in the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum funds. While exploring life of museum philanthropist Pavlo Pavlovych a rare album with images of the Bobrovskyis family representatives is quite important.

Zinaida Oleksandrivna Bobrovska (nee Lypynska) (1875–1938) and her daughter Nataliia Borysivna Pupchenko (1911–1996) – nephew of Pavlo Pavlovych, were keepers of family memory material dimension – complex of unique photos. Abovementioned Nataliia Borysivna gave this family relic to the museum in the late 20th c. and made a donating inscription at flyleaf: «To Poltava Local Lore Museum as a gift from Nataliia Borysivna Pupchenko (Bobrovska) // 18.12.1990» (Act num. 46 from 28.02.1991; a 218 PKMVK 69785).

This «home» album creates family image with a help of photos; it talks about representatives of different generations, important events, visualizes meaningful locations, connected to life of family members. It became a specific way of family identification; outlined level of closeness, communicative circle, interaction between relatives. Family life is shown with «acting domestic» photos (house interiors and exteriors, pets), group photo-portraits from holidays. Visual information served to refresh the memory, that can be traced by the hold state of the Bobrovskyis' album. It was carefully completed (all images have annotations with lyric inscriptions-messages), thumbled with love and hold in good state (there are pasted places).

The Bobrovskyis family photo-album has western European origin, it was made in 1880–1890s and includes 18 pages of octavo size (10×8×2 inches; 26,5×20,5×5,5 cm). According to the type of decoration it is bright sample of fashionable «boudoir» items of the late Victorian period. Covers are made of wood and fitted tightly with violet velvet, front cover is decorated with plastic images of birds at blooming branch (symbol of memory), back cover has latten legs. Latten locket is an interesting functional element (nowadays its lower part is lost). Gold edge makes the album posher.

The album unites features of good outfit and universal meaning. It is so convenient because producer proposed different ways of their fixation

for perfect demonstration of important family history moments minding sizes of photos. One big or group of four smaller photo frames (right-angled and oval shape), each one with golden line are placed at two-sided pages made of pressboard. «Windows» for comfortable placing photos under the frames. That makes each page a unique and elegant way to demonstrate and save precious photos.

Images from family album are made both by amateurs and famous photo-masters as Yosyp Khmelevskiy, Borys Varshavskiy, Yakiv Vinshtein (Poltava), Frants Mezer (Kyiv), Alfred Fedetskiy (Kharkiv), Yulii Shteinberh, Alfred Lorens, Stanislav Ptashynskiy, Kostiantyn Shapiro (Saint-Petersburg) etc. Different types are represented among photos: *carte-de-visit*, cabinet-portraits, photo-cards of various sizes from 10,5×16,0 till 6,5×10,5 cm. Chronologically photos belong to 1862–1920s period (photo of Nataliia Pupchenko dated to the 1950s is a bit out of this range).

From the appearing of photo-art photo-albums were not changed much and nowadays they keep on functioning in two main ways: saving information (individual or group «memory») and transmit narratives (approve communication between author/owner and viewer/listener). Photo is the most documental one among all other sources by its nature. It is particularly effective instrument of visualizing concrete in definite space and chronological range with specific cultural context.

Family album of the Bobrovskiy is a valuable mono-document that represents different life sides of the given family with a help of visual and verbal system.

2

Любов Яківна Бобровська (1832-1910) – дружина Павла Григоровича Бобровського. Походила із сербських дворян родини Намчич. Внесена до родовідної книги полтавського дворянства у 1867 р.

1

Liubov Yakivna Bobrovskaya (1832-1910) – a wife of Pavlo Gryhorovych Bobrovskyyi. He descended from Serbian aristocratic family Namchych, included to patrimonial book of Paltava aristocracy in 1867.

4

1. Бобровська Л. Я. Після 1906 р. м. Санкт-Петербург. Фотограф Іван Леніс. 16×10,5 см.
1. Bobrovskaya L. Ya. After 1906. Sankt-Petersburg City. Photo by Ivan Lenis. 16×10,5 cm.
2. Бобровська Л. Я. 1900-ті рр. 15×10 см.
2. Bobrovskaya L. Ya. 1990s. 15×10 cm.

3. Бобровська Л. Я. 1900-ті рр. м. Санкт-Петербург. Фотограф Михайло Стуколкін. 6,5×10,5 см.
3. Bobrovskaya L. Ya. 1990s. Sankt-Petersburg City. Photo by Mykhailo Stukolkin. 6,5×10,5 cm.

7

8

5

6

4. Бобровські Любов Яківна та Людмила Павлівна. 1904 р. с. Нижні Млини. 8×6,5 см.
 4. Bobrovskiyis Liubov Yakivna and Liudmyla Pavlivna. 1904. Nyzhni Mlyny Village. 8×6,5 cm.
 5. Бобровські Любов Яківна та Людмила Павлівна. 1904 р. с. Нижні Млини. 10,5×9,5 см.
 5. Bobrovskiyis Liubov Yakivna and Liudmyla Pavlivna. 1904. Nyzhni Mlyny Village. 10,5×9,5 cm.
 6. Бобровські Людмила Павлівна, Любов Яківна та невідома (зліва направо). 1904 р. с. Нижні Млини. 6,5×10 см.
 6. Bobrovskiyis Liudmyla Pavlivna, Liubov Yakivna and unknown person (left to right). 1904. Nyzhni Mlyny Village. 6,5×10 cm.

7. Бобровські Любов Яківна та Людмила Павлівна. 1904 р. с. Нижні Млини. Фотограф Іван Леніс. 10×13,5 см.
 7. Bobrovskiyis Liubov Yakivna and Liudmyla Pavlivna. 1904. Nyzhni Mlyny Village. Photo by Ivan Lenis. 10×13,5 cm.
 8. Бобровські Людмила Павлівна, Любов Яківна та невідома (справа наліво). 1904 р. с. Нижні Млини. 10×6,5 см.
 8. Bobrovskiyis Liudmyla Pavlivna, Liubov Yakivna and unknown person (right to left). 1904. Nyzhni Mlyny Village. 10×6,5 cm.

9

11

*Анна Григорівна
Бобровська - сестра
Павла Григоровича
Бобровського.*

*Anna Gryhorivna
Bobrovskaya - sister of
Paulo Gryhorovych
Bobrovskyyi.*

10

9. Бобровська А. Г. 1890-ті рр. м. Санкт-Петербург. Фотограф Альфред Лоренс. 10,5×6,5 см.

9. Bobrovskaya A. H. 1890s. Sankt-Petersburg City. Photo by Alfred Lorenz. 10,5×6,5 cm.

10. Бобровські Людмила та Анна (зліва направо). 1900-ті рр. с. Нижні Млини. 9×12 см.

10. Bobrovskiy Liudmyla and Anna (left to right). 1900s. Nyzhni Mlyny Village. 9×12 cm.

11. Бобровські Людмила, Любов та Анна (зліва направо). 1900-ті рр. с. Нижні Млини. 12,5×9 см.

11. Bobrovskiy Liudmyla, Liubov and Anna (left to right). 1900s. Nyzhni Mlyny Village. 12,5×9 cm.

*Володимир Павлович
Бобровський (1859-1905)
- офіцер. Служив у елітних
підрозділах лейб-гвардії
Московського полку;
поручником, капітаном,
полковником (1898).
Командував 55-м піхотним
Подільським полком.*

*Volodymyr Pavlovych Bobrovskiy
(1859-1905) - an officer. He
served in elite divisions of life guard
Moscow regiment as lieutenant,
captain, colonel (1898). He also
was a command of the 55th Podolsk
infantry regiment.*

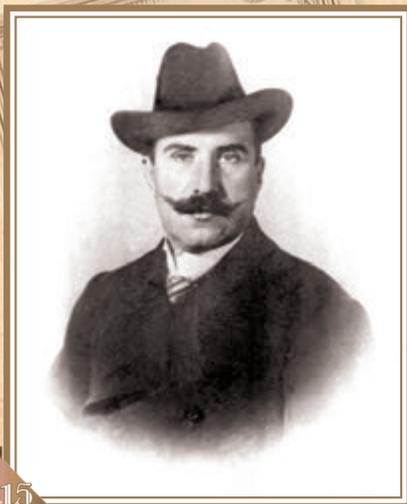

*Садиба та заміський
будинок Бобровських
у с. Нижні Млини
Estate and country
house of the
Bobrovskiyis in Nyzhni
Mlyny Village*

12. За воротами. с. Нижні Млини.
1904 р. 10×7 см.
12. Beyond the gate. Nyzhni Mlyny
Village. 1904. 10×7 cm.

13. Бобровські Володимир, Олександра,
Марія. 1862 р. 10,5×6,5 см.
13. Bobrovskiyis Volodymyr, Oleksandra,
Maria. 1862. 10,5×6,5 cm.

Павло Павлович Бобровський (1860-1945) – офіцер. Більше 29 років віддав військовій службі, пройшовши шлях від унтер-офіцера (1878) до підполковника (1903) артилерії. Мандрівник, колекціонер, меценат. Упродовж 1894-1917 рр. подарував Природного-історичному музею Полтавського губерніського земства більше 2 700 предметів, запозачкувавши "збірку класичних старожитностей". Разом із братом Сергієм виїхав на еміграцію до Сирії. Згодом вони оселилися в Бейруті.

15

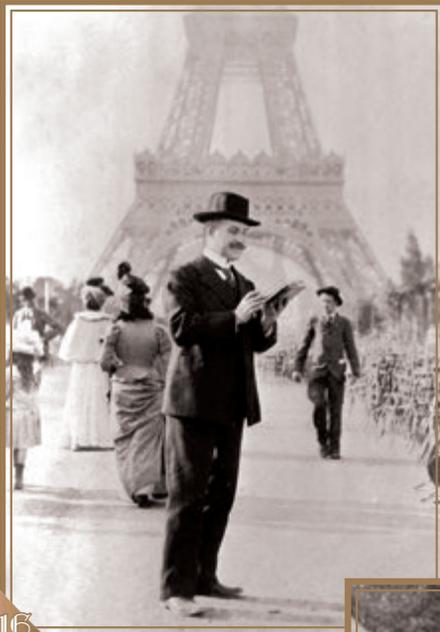

14

Pavlo Pavlovych Bobrovskiy (1860-1945) – an officer, diplomat, reconnoiter. More than 29 years he was at military service starting from sub-officer (1878) to lieutenant colonel of artillery. Traveler, collector, benefactor. During 1894-1917 he gave to the Natural History Museum of Poltava Gubernia Zemstvo more than 2 700 items that became a beginning of "collection of classic antiquities". Together with his brother Serhii he emigrated to Syria, later settled in Beirut.

14. Бобровський П. П. 1906 р. 10×7 см.
14. Bobrovskiy P. P. 1906. 10×7 cm.

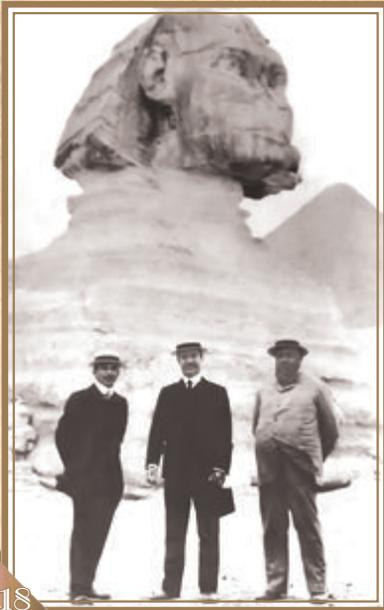
15. Бобровський П. П. 1900 р. 11×6,5 см.
15. Bobrovskiy P. P. 1900. 11×6,5 cm.

16

17

18

19

16. Бобровський П. П. 1894 р. м. Париж. 10×7 см.

16. Bobrovskiy P. P. 1894. Paris City. 10×7 cm.

17. Бобровський П. П. 1894 р. Близький Схід. 11×6,5 см.

17. Bobrovskiy P. P. 1894. Near East. 11×6,5 cm.

18. Бобровський Сергій і Павло з Ганьком Павлом

в Гізе біля Сфінксу. 1900 р. м. Гізе. 11×6,5 см.

18. Bobrovskiy Serhii and Pavlo with Hanko Pavlo

in Giza near Sphinx. 1900. Giza City. 11×6,5 cm.

19. Бобровські Людмила та Павло із невідомою.

Після 1900-ті рр. с. Нижні Млини. 7×9,5 см.

19. Bobrovskiyis Liudmyla and Pavlo with unknown person.

1900s. Nyzhni Mlyny Village. 7×9,5 cm.

Борис Павлович Бобровський (1868-1919/після сер. 1930-х) – офіцер. Збудував військову кар'єру: капітан (1895), полковник (1904), генерал-майор (1911). Учасник російсько-японської та Першої світової воєн. Сприяв формуванню українського війська і територіальних частин для Української Центральної Ради. Військовий аташе УНР у Болгарії та Румунії (1918-1919).

Borys Pavlovych Bobrovskiy (1868-1919/after mid-1930s) – an officer, general. He built a career: captain (1895), colonel (1904), major general (1911). Participated in Russian-Japanese War and the First World War. Conducted forming of Ukrainian troops and territorial units for Ukrainian Central Council. Military attaché of UAR in Bulgari and Romania (1918-1919).

20. Бобровський Б. П. 1892 р. м. Санкт-Петербург. Фотограф Юлії Штейнберг. 16,5×10,5 см.
 20. Bobrovskiy B. P. 1892. Sankt-Petersburg City. Photo by Yulii Shteinberh. 16,5×10,5 cm.
 21. Бобровський Б. П. 1908 р. с. Нижні Млини. 11×6,5 см.
 21. Bobrovskiy B. P. 1908. Nyzhni Mlyny Village. 11×6,5 cm.

22

23

24

22. Бобровський Борис Павлович із донькою Наталією. 1911 р. м. Варшава. 9×12,5 см.
22. Bobrovskiy Borys Pavlovych with his daughter Nataliia. 1911. Warsaw City. 9×12,5 cm.

23. Бобровський Б. П. 1919 р. м. Софія. 6×5 см.
23. Bobrovskiy B. P. 1919. Sofia City. 6×5 cm.

24. Бобровський Борис Павлович із донькою Наталією. 1917 р. м. Полтава. Фотограф Яків
Вінштейн. 13,5×8,5 см. Напис на звороті «Горячо и нежно любимому другу, и своей мамочке».
24. Bobrovskiy Borys Pavlovych with his daughter Nataliia. 1917. Poltava City. Photo by Yakiv
Vinshtein. 13,5×8,5 cm. Inscription on back «To much and gently beloved friend and my mom».

25

Zinaida Aleksandriivna Bobrovskaya (1875-1938) - wife of Borys Pavlovych Bobrovskiyi, nee Lypynska. After husband's death she stayed in Paltava, worked in medical institutions of the city. Together with her daughter Nataliia saved remains of the Bobrovskiyi's family album.

25. Бобровська З. О. 1890-ті рр.
м. Санкт-Петербург.
Фотограф Альфред Лоренс. 16,5×10,5 см.
25. Bobrovskaya Z. O. 1890s. Sankt-Petersburg
City. Photo by Alfred Lorens. 16,5×10,5 cm.

Zinaida Aleksandriivna Bobrovskaya (1875-1938) - дружина Бориса Павловича Бобровського, уроджена Липинська. Після смерті чоловіка залишилася у Пльтаві, працювала в медичних закладах міста. Разом із донькою Наталією зберегла рештки родинного альбому Бобровських.

26

26. Бобровська З. О. 1901 р. м. Варшава.
Варшавський фортечний військово-
фотографічний павільйон. 16,5×9,5 см.
26. Bobrovskaya Z. O. 1901. Warsaw City. Warsaw
Fortress Military Photo Pavilion. 16,5×9,5 cm.

27

28

29

30

27. Бобровська З. О. 1920-ті рр. м. Полтава.
10,5×6,5 см.

27. Bobrovska Z. O. 1920s. Poltava City.
10,5×6,5 см.

28. Бобровська Зінаїда Олександрівна з
донькою Наталією та нянею. 1911 р. м.
Варшава.
13,5×10,5 см.

28. Bobrovska Zinaida Oleksandrivna
with her daughter Nataliia and nanny. 1911.
Warsaw City. 13,5×10,5 см.

29. Бобровська З. О. 1900-ті рр. 10,5×6,5 см.

29. Bobrovska Z. O. 1900s. 10,5×6,5 см.

30. Бобровська З. О. 1890-ті рр. м. Санкт-Петербург.
Фотограф Альфред Лоренс. 16,5×10,5 см.

30. Bobrovska Z. O. 1890s. Sankt-Petersburg City.
Photo by Alfred Lorens. 16,5×10,5 см.

Сергій Павлович Бобровський (1870-1933) – офіцер. Військові звання: підпоручник (1889), поручник (1893), штаб-капітан (1897), капітан (1901), підполковник (1909), полковник (1913). Учасник російсько-японської війни. Розвідник. В 1918 р. служив у армії Української Держави. У період Директорії опинився у лавах Білого руху. Разом із Павлом Павловичем виїхав на еміграцію до Сирії. Разом оселилися в Бейруті.

Serhii Pavlovych Bobrovskiy (1870-1933) – an officer. Military ranks: second lieutenant (1889), lieutenant (1893), junior captain (1897), captain (1901), lieutenant colonel (1909), colonel (1913). Participant of Russian-Japanese War. Reconnoiter. In 1918 he served in Ukrainian State Army. In the Directorate period was in White movement. Together with Pavlo Pavlovych emigrated to Syria. Settled in Beirut.

31. Бобровський С. П. 1923 р. м. Бейрут. 9×6 см.

31. Bobrovskiy S. P. 1923. Beirut City. 9×6 cm.

32. Бобровські Сергій і Павло. 1923 р. м. Бейрут. 6×10 см.

32. Bobrovskiyis Serhii and Pavlo. 1923. Beirut City. 6×10 cm.

33. Бобровські Павло і Сергій. 1923 р. м. Бейрут. 6×10 см.

33. Bobrovskiyis Serhii and Pavlo. 1923. Beirut City. 6×10 cm.

34

Людмила Павлівна Бобровська (1876–1966?) – донька Павла Григоровича та Любові Яківни. Була одружена з Георгієм Костянтиновичем Ханівцем. До погатку 1940-х рр. проживала в Полтаві, отримувала листи від С. П. та П. П. Бобровських із Бейруту.

Liudmyla Pavlivna Bobrovska (1876–1966?) – daughter of Pavlo Gryhorovych and Liubov Yakivna. She was married to Georhii Kostiantynovych Hanivets. Till the early 1940s lived in Poltava, received letters from S. P. and P. P. Bobrovskiyis from Beirut. There are uncertain data concerning moving to Zharkiv in post-war time where she lived till 1966. (?)

36

34. Бобровська Л. П. 1893 р. м. Полтава. Фотограф Йосип Хмелевський. 10,5×6,5 см.
34. Bobrovska L. P. 1893. Poltava City. Photo by Yosip Khmelevskiyi. 10,5×6,5 см.
35. Бобровська Л. П. 1900-ті рр. м. Полтава. Фотограф Костянтин Лехницький. 15,5×10,5 см.

35. Bobrovska L. P. 1900s. Poltava City. Photo by Kostiantyn Lekhnytkuyi. 15,5×10,5 см.
36. Бобровська Л. П. 1900-ті рр. м. Санкт-Петербург. Фотограф А. Бенкін. 16,5×10,5 см.
36. Bobrovska L. P. 1900s. Sankt-Petersburg City. Photo by A. Benkin. 16,5×10,5 см.

37

38

39

40

37. Бобровська Л. П. 1902 р. м. Варшава.
Варшавський фортечний воєнно-
фотографічний павільйон. 16×10,5 см.
37. Bobrovska L. P. 1902. Warsaw City. Warsaw
Fortress Military Photo Pavilion. 16×10,5 cm.

38. Бобровська Л. П. 1906 р.
м. Санкт-Петербург. Фотографія
«Рейсерт і Фліге». 14,5×10 см.
38. Bobrovska L. P. 1906. Sankt-Petersburg City.
Photo by «Reiset and Flihe». 14,5×10 cm.

39. Бобровська Л. П. 1900-ті рр.
м. Санкт-Петербург.
Фотограф Альфред Лоренс. 16×10,5 см.
39. Bobrovska L. P. 1900s. Sankt-Petersburg City.
Photo by Alfred Lorens. 16×10,5 cm.

40. Бобровська Л. П. 1900-ті рр. м. Полтава.
Фотограф Борис Варшавський. 10,5×6,5 см.
40. Bobrovska L. P. 1900s. Poltava City.
Photo by Borys Varshavkyi. 10,5×6,5 cm.

41

42

43

44

41. Бобровська Л. П. 1900-ті рр. 14,5×10 см.
41. Bobrovska L. P. 1900s. 14,5×10 cm.

42. Бобровська Л. П. у східному вбранні.
1900-ті рр. м. Полтава.
Фотограф Йосип Хмелевський. 14,5×10 см.
42. Bobrovska L. P. in oriental clothing. 1900s.
Poltava City. Photo by Yosyp Khmelevskiy.
14,5×10 cm.

43. Бобровська Л. П. з подругою. 1900-ті рр.
с. Нижні Млини. 10×6,5 см.

43. Bobrovska L. P. with her friend. 1900s.
Nyzhni Mlyny Village. 10×6,5 cm.

44. Бобровська Л. П. (крайня зліва)
з подругами. 1900-ті рр.
с. Нижні Млини. 7×9,5 см.

44. Bobrovska L. P. (on the far left) with friends.
1900s. Nyzhni Mlyny Village. 7×9,5 cm.

45

46

47

48

45. Бобровська Л. П. 1900-ті рр.
с. Нижні Млини. 9,5×11,5 см.
45. Bobrovska L. P. 1900s.
Nyzhni Mlyny Village. 9,5×11,5 cm.

46. Бобровська Л. П. 1900-ті рр.
с. Нижні Млини. 6,5×10 см.
46. Bobrovska L. P. 1900s.
Nyzhni Mlyny Village. 6,5×10 cm.

47. Бобровська Л. П. 1904 р.
с. Нижні Млини. 8,5×7 см.
47. Bobrovska L. P. 1904.
Nyzhni Mlyny Village. 8,5×7 cm.

48. Бобровська Л. П. (крайня справа) у човні. 1904
р. с. Нижні Млини. 9,5×6,5 см.
48. Bobrovska L. P. (on the far right) on boat. 1904.
Nyzhni Mlyny Village. 9,5×6,5 cm.

49. Бобровська Л. П. 1904 р. с. Нижні Млини. 10,5×6,5 см.

49. Bobrovska L. P. 1904. Nyzhni Mlyny Village. 10,5×6,5 cm.

50. Бобровська Л. П. 1904 р. с. Нижні Млини. 8×7 см.

50. Bobrovska L. P. 1904. Nyzhni Mlyny Village. 8×7 cm.

51. Бобровська Л. П. 1909 р. с. Нижні Млини. 9×14 см.

51. Bobrovska L. P. 1909. Nyzhni Mlyny Village. 9×14 cm.

52. Бобровська Л. П. 1910-ті рр. 10×6,5 см.

52. Bobrovska L. P. 1910s. 10×6,5 cm.

53. Бобровська Л. П. 1910-ті рр. 6,5×6 см.

53. Bobrovska L. P. 1910s. 6,5×6 cm.

54

Наталія Борисівна Бобровська (1911-1996) – донька Бориса Павловича та Зінаїди Олександрівни Бобровських. Була одружена з Павлом Миколайовичем Пупченком. Зберегла частину родинного альбому Бобровських.

55

Nataliia Borysivna Bobrovska (1911 - 1996) - daughter of Borys Pavlovych and Zinaida Oleksandriivna Bobrovska. She was married to Pavlo Mykolaiovych Pupchenko. She saved remains of the Bobrovskiy's family album.

56

54. Бобровська Н. Б. 1912 р. м. Варшава. 10,5×6,5 см.

54. Bobrovska N. B. 1912. Warsaw City. 10,5×6,5 cm.

55. Бобровська Наталія з нянею. 1912 р. м. Варшава. 10×6,5 см.

55. Bobrovska Nataliia with her nanny. 1912. Warsaw City. 10×6,5 cm.

56. Бобровська Наталія з нянею. 1913 р. м. Полтава. 14×9 см.

56. Bobrovska Nataliia with her nanny. 1913. Poltava City. 14×9 cm.

57

57. Бобровська Н. Б. 1915 р.
м. Полтава. 10,5×6,5 см.
57. Vobrovska N. B. 1915.
Poltava City. 10,5×6,5 cm.

58

58. Бобровська Н. Б. 1915 р.
м. Полтава. 10,5×6,5 см.
58. Vobrovska N. B. 1915.
Poltava City. 10,5×6,5 cm.

59

59. Бобровська Н. Б. 1915 рр.
м. Полтава. 10,5×6,5 см.
Напис «14 сентября».
59. Vobrovska N. B. 1915.
Poltava City. 10,5×6,5 cm.
Inscription «September 14».

60

61

62

60. Бобровська Н. Б. 1915 р.
м. Полтава. 10,5×6,5 см.
60. Bobrovska N. B. 1915.
Poltava City. 10,5×6,5 cm.

61. Бобровська Н. Б. 1917 р. м. Полтава.
Фотограф Яків Вінштейн. 10,5×6,5 см.
Напис «Дорогой бабушке
от любящей ее Натусечки».

61. Bobrovska N. B. 1917. Poltava City.
Photo by Yakiv Vinshtein. 10,5×6,5 cm. Inscription
«To dear granny from loving her Natushechka».

62. Бобровська Н. Б. 1950-ті рр.
м. Полтава. 8,5×6 см.
62. Bobrovska N. B. 1950s.
Poltava City. 8,5×6 cm.

63

В'ячеслав Федорович Липинський – дворянин. Дійсний статський радник. Вихователь у Полтавському Петровсько-му кадетсько-му корпусі. Родив Зінаїди Олександрівни Бобровської (Липинської), дружини Бориса Павловича Бобровського.

Vlacheslav Fedorovich Lyubynskiy – an aristocrat. Actual State Counselor. Educator in the Poltava Petro Cadet Corps. Relative of Zinaida Aleksandriivna Bobrovskia (Lyubynska), wife of Borys Pavlovych Bobrovskiy.

Євсенія В'ячеславівна Липинська – дворянка. Родивка Зінаїди Олександрівни Бобровської (Липинської), дружини Бориса Павловича Бобровського. Донька В'ячеслава Федоровича Липинського, дійсного статського радника, дружина Володимира Олександровича Гудим-Левковича, штабс-ротмістра.

Yevheniia Vlacheslavivna Lyubynska – an aristocrat. Relative of Zinaida Aleksandriivna Bobrovskia (Lyubynska), wife of Borys Pavlovych Bobrovskiy. Daughter of Vlacheslav Fedorovich Lyubynskiy, actual State Counselor. Wife of Volodymyr Aleksandrovych Gudym-Levkovich, staff rittmeister.

64

63. Липинський В. Ф. 1887 р. м. Харків.
Фотограф Альфред Федецький. 16×10,5 см.
63. Lyubynskiy V. F. 1887. Kharkiv City.
Photo by Alfred Fedetskiy. 16×10,5 cm.

64. Липинська Є. В. 1887 р. м. Харків.
Фотограф Альфред Федецький. 16,5×10,5 см.
64. Lyubynska Ye. V. 1887. Kharkiv City.
Photo by Alfred Fedetskiy. 16,5×10,5 cm.

Михайло Яковур Мамчур
 – дворянин, син чиновника VIII
 класу. Брат Любові Яківни
 Бобровської (Мамчур),
 дружини Павла Григоровича
 Бобровського.

Mykhailo Yakovych
 Mamchych – an aristocrat, son
 of civil servant of the 8th grade.
 Brother of Liubov Yakivna
 Bobrowska (Mamchych),
 wife of Pavlo Gryhorovych
 Bobrowskyi.

Віра Олексіївна Мамчур –
 дворянка. Дружина Михайла
 Яковича Мамчура.

Vira Oleksiivna Mamchych
 – an aristocrat. Wife of
 Mykhailo Yakovych
 Mamchych.

66. Мамчич Я. М. 1880-ті рр. м. Лібау
 (сучасне м. Лієпая Латвійська Республіка).
 Фотограф Карл Шульц, 10×6 см.

66. Mamchych Ya. M. 1880s. Libau City (now Liepaja
 City Latvia Republic). Photo by Karl Shults. 10×6 cm.

65. Мамчич В. О. 1890-ті рр. м. Київ.
 Фотограф Франц Мезер, 10,5×6 см.

65. Mamchych V. O. 1890s. Kyiv City.
 Photo by Frants Mezer. 10,5×6 cm.

67

*Віра Михайлівна Мамчич –
дворянка. Донька Михайла Яковура
та Віри Олексіївни Мамчич,
племянниця Любові Яківни
Бобровської (Мамчич).*

*Vira Mykhailivna Mamchych –
an aristocrat. Daughter of Mykhailo
Yakovych and Vira Olexiivna
Mamchych, niece of Liubov Yakivna
Bobrovskia (Mamchych).*

68

67. Мамчич В. М. 1890-ті рр. м. Санкт-Петербург.
Фотограф Костянтин Шапіро. 11×6,5 см.

67. Mamchych V. M. 1890s. Sankt-Petersburg City.
Photo by Kostiantyn Shapiro. 11×6,5 cm.

68. У саду. с. Нижні Млини.
1904 р. 7×9,5 см.

68. In the garden. Nyzhni Mlyny
Village. 1904. 7×9,5 cm.

Вігнотини у м. Ялта
Holiday in Yalta City

69. Лівадійський палацовий комплекс.
 1900-ті рр. 9,5×6,5 см.
 69. Livadia Palace. 1900s. 9,5×6,5 cm.

69

с. Нижні Млини
Nizhni Mlyny Village

70. У човні. 1904 р. 9×6,5 см.
 70. On boat. 1904. 9×6,5 cm.

71. На плоту. 1904 р. 9×6 см.
 71. On raft. 1904. 9×6 cm.

70

71

Укладачі **Н. Г. Кондратенко, О. С. Сулима**

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

*Архівні джерела**Бобровский П. П.: ЦДВІА*

Бобровский Павел Павлович: личное дело // Центральный державный військово-историчний архів рф. – Ф. 409. – Оп. I. – Спр. 184627. – 28 арк.

Гавриленко 1944

Гавриленко М. І. До історії археологічного відділу Полтавського республіканського історико-краєзнавчого музею. – Рукопис, 1944 р. // НА ІА НАН України. – Ф. 10. – Спр. 68. – 4 арк. зі зв.

Каталог 1906–1912

Каталог археологического отдела Естественно-исторического музея Полтавского губернского земства. – Т. I: 1906–1912 / [сост. Зарецкий И. А., Щербаковский В. М.] // Архів фондів ПКМ імені Василя Кричевського. – 369 арк.

*Література**Адрес-календарь 1886*

Адрес-календарь Полтавской губернии на 1887 год, составл. под ред. Секретаря Полтав. губ. Статист. Комитета Д. А. Трошинского. – Полтава: Типография наслед. Пигуренко (в Кругл. пер. за Кадетск. Корпус.), 1886. – 286, 12, 6 с., 2 л. карт.

Адрес-календарь 1903

Адрес-календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1903 год / Издание Полтав. губ. статист. комитета. – Полтава: Типо-литография Полтав. губ. правления, 1903. – V, 50, 134, 18, 14, 14, 16, 18, 58, 16, 20, 16, 20, 16, 28, 20, 18, 90, VIII с.

Адрес-календарь 1904

Адрес-календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1904 год / Издание Полтав. губ. статист. комитета. – Полтава: Типо-литография Полтав. губ. правления, аренд. Д. Н. Подземским, 1904. – VI, 50, 134, 16, 14, 16, 18, 56, 16, 18, 18, 22, 16, 28, 20, 18, 100, V с.

Акт 1944

Акт про знищення і розграбування німецько-фашистськими загарбниками Полтавського державного краєзнавчого музею // Зоря Полтавщини. – м. Полтава. – 1944. – № 10 (38). – 19 січня. – С. 3.

Античная керамика 1987

Античная керамика в собрании Полтавского краеведческого музея: каталог / Сост. Супруненко А. Б.; ПКМ. – Полтава, 1987. – 36 с.

Білоус 1997

Білоус Г. Меценат, засновник музею, вигнанець / Галина Білоус // Полтавський вісник. – м. Полтава. – 1997. – № 26 (345). – 28 червня. – С. 4.

Бобровский 1849

Бобровский П. Г. Глисты в существе почек / П. Г. Бобровский // Военно-медицинский журнал. – СПб., 1849. – Часть 53. – Вып. II.

Бобровский 1851

Бобровский П. Г. Местная апоплексия мозга / Бобровского П. Г. // Друг Здравия. – СПб., 1851. – № 2.

Ботошко 1853

Ботошко. Заразительное воспаление слизистой оболочки в австрийских войсках 1849 – 51 годах / [пер. с нем. Бобровского П. Г.]. – СПб., 1853.

Васевич 1989

Васевич М. С. Колекція П. П. Бобровського / М. С. Васевич // Тези доповідей і повідомлень першої Полтавської наукової конференції з історичного краєзнавства. – Полтава: Вид-во «Полтава», 1989. – С. 83–85.

Власенко, Стадник 1991

Власенко І., Стадник С. Меценат музею / І. Власенко, С. Стадник // Зоря Полтавщини. – м. Полтава. – 1991. – № 8. – 12 січня. – С. 4.

Власенко, Стадник, Супруненко 1991

Власенко І. О., Стадник С. М., Супруненко О. Б. 100 років Полтавському краєзнавчому музею: сторінки історії: каталог виставки / І. О. Власенко, С. М. Стадник, О. Б. Супруненко // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. Наукові читання (26 вересня 1991 р.): тези доповідей, каталоги ювілейних виставок / [за ред. Супруненка О. Б.]; ПКМ. – Полтава, 1991. – С. 16–30.

Гавриленко 1993

Гавриленко М. І. До історії археологічного відділу Полтавського республіканського історико-краєзнавчого музею / М. І. Гавриленко; підг. до друку, прим. О. Б. Супруненка // Полтавський археологічний збірник: зб. наук. пр. – Полтава: Полтавський літератор, 1993. – Число перше. – С. 9–16.

Діяльність музеїв 1919

Діяльність музеїв / [В. М. Щербаківський] // Записки Українського наукового Товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Полтава, 1919. – Вип. I. – С. 96–97.

Древнеегипетские памятники 1991

Древнеегипетские памятники из музеев СССР: каталог выставки / Берлев, О. Д. (науч. ред.), Ходжаш, С. И. (авт. вступ. ст.). – М.: ВРИБ «Союзрекламкультура», 1991. – 87 с.

Ежегодник 1917

Ежегодник Естественного-исторического музея Полтавского губернского земства. 1914–1915 гг. / [Николаев В. Ф. (ред.)]; ЕИМ ПГЗ. – Полтава: типогр. Подземского Д. Н., 1917. – № 3–4. – 95 с.

Експозиція 1993

Експозиція відділу народознавства Природничо-історичного музею Полтавського губернского земства // Полтавський археологічний збірник: зб. наук. пр. – Полтава: Полтавський літератор, 1993. – Число перше. – С. 26.

Естественного-исторического музей 1899

Естественного-исторического музей Полтавского губернского земства: описание коллекций / [Олеховский М. А. (сост.)]; ЕИМ ПГЗ. – Полтава:

типогр. Старожицкого М. Л., 1899. – 90 с.; на обкл.: 1900.

*Естественно-исторический музей.
Отчет 1898*

Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства. Отчёт за 1898 г. / [Олеховский М. А. (сост.)]; ЕИМ ПГЗ. – Полтава: типогр. М. Л. Старожицкого, 1899. – 14, VII с.

Захожай 1994

Захожай Г. О. Збірка античних світильників у Полтаві / Г. О. Захожай // Полтавський археологічний збірник: зб. наук. пр. – Полтава: ОДГВ «Полтавський літератор», 1994. – Число друге. – С. 89–106.

Кондратенко, Прохватило, Тарасу 2023

Кондратенко М., Прохватило Р., Тарасу І. Китайський меч «нювейдао» другої половини XIX – початку XX століття. До питання реекспозиції «Скарбниці» Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського / Марина Кондратенко, Роман Прохватило, Ірина Тарасу // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2023. – Вип. XVIII. – С. 494–502. – Кол. вкл. XIII.

Кондратенко Н. 2014

Кондратенко Н. Японська душа в музейному зібранні / Наталія Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Волошин Ю. В., Гаврилюк Н. О., Мокляк В. О. та ін.]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Полтава: Дивосвіт, 2014. – Вип. IX. – С. 601–610.

Кондратенко Н. 2015

Кондратенко Н. Японський меч «катана» із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського / Наталія Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Волошин Ю. В., Гаврилюк Н. О., Мокляк В. О. та ін.]; ПКМ іме-

ні Василя Кричевського. – Полтава: Дивосвіт, 2015. – Вип. X. – С. 521–532.

Кондратенко Н. 2016

Кондратенко Н. Ніж типу «танто»: до питання атрибуції японської короткоклінкової холодної зброї із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського / Наталія Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Волошин Ю. В., Киридон А. М., Мокляк В. О. та ін.]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – Вип. XI. – С. 294–301.

Кондратенко Н. 2017

Кондратенко Н. Сосяки із гострим лезом: до питання атрибуції японської короткоклінкової холодної зброї у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського / Наталія Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Волошин Ю. В., Гаврилюк Н. О., Ковальова І. Ф. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Вип. XII. – Полтава: Дивосвіт, 2017. – С. 432–440.

Кондратенко Н. 2018

Кондратенко Н. Спираль – гість з острова Танегасима / Наталія Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Вип. XIII. – Полтава: Дивосвіт, 2018. – С. 444–451.

Кондратенко Н. 2020

Кондратенко Н. Зразки вахідзасі зі зброярського зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського / Наталія Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Хар-

ків: ТОВ «Майдан», 2020. – Вип. XV. – С. 433–443.

Кондратенко Н. 2021

Кондратенко Н. Смертоносна поезія на вістрі лева / Наталія Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Харків: Полтава: ТОВ «Майдан», 2021. – Вип. XVI. – С. 627–636. – Кол. вкл. XX.

Кондратенко Н. 2022

Кондратенко Н. Меч «нагамакі» із музейного зібрання / Наталія Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Харків: Полтава: ТОВ «Майдан», 2022. – Вип. XVII. – С. 508–516.

Кондратенко Н. 2023

Кондратенко Н. Японська вогнепальна зброя у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського / Наталія Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Харків: Полтава: ТОВ «Майдан», 2023. – Вип. XVIII. – С. 487–494.

Кондратенко Н. 2023а

Кондратенко Н. Японська кераміка у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського: до питання атрибуції та реставрації / Наталія Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Харків: Полтава: ТОВ «Майдан», 2023. – Вип. XVIII. – С. 585–596. – Кол. вкл. XVI.

Кондратенко Т. 2023

Кондратенко Т. Індійська шабля: атрибуція унікального зразка холодної зброї XVII – сер. XIX ст. / Тамара Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Гаврилюк Н. О., Киридон А. М. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2023. – Вип. XVIII. – С. 502–509.

Кондратенко Т., Кондратенко Н. 2020

Кондратенко Т., Кондратенко Н. Пернач і буз-диган: зброя та інсигнії влади / Тамара Кондратенко, Наталія Кондратенко // Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: зб. ст. та матеріалів до Четвертої наукової конференції / [ред. кол.: Супруненко О. Б. (відп. ред.) та ін.]. – Київ; Полтава: ТОВ «АСМІ», 2020. – [Вип. 4]. – С. 154–159.

Кондратенко Т., Прохватило Р. 2012

Кондратенко Т., Прохватило Р. До питання створення постійно діючої виставки «Колекційна збірка зброї Полтавського краєзнавчого музею XVII – початку XX століття» (наукова концепція) / Тамара Кондратенко, Роман Прохватило // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Волошин Ю. В., Киридон А. М., Мокляк В. О. та ін.]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Полтава: Дивосвіт, 2012. – Вип. VII. – С. 556–562.

Кондратенко Т., Сулима О. 2016

Кондратенко Т., Сулима О. Османські пістолі із Західної Європи / Тамара Кондратенко, Оксана Сулима // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Волошин Ю. В., Киридон А. М., Мокляк В. О. та ін.]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – Вип. XI. – С. 365–370.

Красний курган 1997

Красний (красивий) курган у Полтаві [За листівкою видавництва «Шереръ Набгольцъ и К^о» (М., 1902). Фото І. Ц. Хмелевського, 1901] // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава, 1997. – № 1–2. – С. 119.

Кулатова 1991

Кулатова І. М. Археологічні виставки в музеї (1990 р.) / І. М. Кулатова // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: матеріали ювілейної наукової конференції. – Полтава, 1991. – Частина друга: Археологія Полтавщини / [ред. кол.: Кулатова І. М., Супрун Т. Ю., Супруненко О. Б. (відп. ред.)]; ПКМ; ПОО УТОПК. – С. 113–116.

Мокляк, Павленко, Пустовіт 2009

Мокляк В. О., Павленко В. А., Пустовіт Т. П. Нижні Млини с., Полтавський р-н, Православної церкви (з 1900-х – УПЦ МП) громада. Георгіївська церква / В. О. Мокляк, В. А. Павленко, Т. П. Пустовіт // Полтавіка. Полтавська енциклопедія у 12-ти т. – Т. 12: Релігія і церква. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – С. 424–425.

Невианд 1908

Невианд К. А. Доклад о Естественнo-историческом музее / К. А. Невианд // Полтавский вестник. – г. Полтава. – 1908. – № 1818. – 7 декабря. – С. 3.

Николаев 1915

Николаев Н. Ф. Путеводитель по музею Полтавского губернского земства. Объяснение коллекций геологического отдела и исторический очерк музея / Н. Ф. Николаев. – Полтава: типография Фришберга И. Л., 1915. – 38 с.

Николаев 1991

Николаев В. Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания / Авт. предисл. Супруненко А. Б.; примеч. Кигим С. Л., Супруненко А. Б.; прилож. подг. Власенко И. А.; под ред. Супруненко А. Б.; ПКМ. – Полтава: РИО Облстатуправления, 1991. – 46 с.

Николаев, Гаврилів 1921

Николаев В. Ф., Гаврилів М. Центральний пролетарський музей Полтавщини, його утворення, організація і завдання / В. Ф. Николаев, М. Гаврилів // Бюлетень відділу наукової освіти. – Полтава, 1921. – Числа 1–5. – С. 59–60.

Отчет 1904

Отчет о Естественнo-историческомъ музее Полтавскаго губернскаго земства за 1903 годъ / [Олеховский М. А. (сост.)]; ЕИМ ПГЗ. – Полтава: Типо-Лит. Торг. Дома «Л. Фришберг», Александр. ул., 1904. – 24 с.

Отчет 1907

Отчет о Естественнo-историческом музее Полтавскаго губернскаго земства за 1906 год / [Олеховский М. А. (сост.)]; ЕИМ ПГЗ. – Полтава: типография Фришберг И. и Зорохович С., 1907. – 16 с.

Отчет 1908

Отчет о Естественнo-историческом музее Полтавскаго губернскаго земства за 1907 год / [Олеховский М. А. (сост.)]; ЕИМ ПГЗ. – Полтава: типография Старожицко М. Л., 1908. – 25 с. – Приложение с отдельной нумерацией страниц.

Отчет 1909

Отчет о Естественнo-историческом музее Полтавскаго губернскаго земства за 1908 год / [Олеховский М. А. (сост.)]; ЕИМ ПГЗ. – Полтава: типография Бр. Попиловых, 1909. – 14 с.

Отчет 1910

Отчет по Естественнo-историческому музею Полтавскаго губернскаго земства за 1909 год / [Олеховский М. А., Зарецкий И. А. (сост.)]; ЕИМ ПГЗ. – Полтава: типография Бр. Попиловых, 1910. – 27 с.

Отчет 1912

Отчет о Естественнo-Историческом музее Полтавскаго губернскаго земства за 1911 год / [Николаев Н. Ф. (сост.)]; ЕИМ ПГЗ. – Полтава, 1912. – 18 с.

Отчет 1913

Отчет по Естественнo-историческому Музею Полтавскаго губернскаго земства за 1912 год / [Николаев Н. Ф. (сост.)] // Ежегодник Естественнo-исторического музея Полтавскаго губернскаго земства. 1912 год / ЕИМ ПГЗ. – Полтава: типогр. Фришберга И. Л., 1913. – № 1. – С. 37–53.

Отчет 1915

Отчет по Естественнo-историческому музею Полтавскаго губернскаго земства за 1913 год / [Николаев Н. Ф. (сост.)] // Ежегодник Естественнo-

исторического музея Полтавскаго губернскаго земства. 1913 год / ЕИМ ПГЗ. – Полтава: типогр. Фришберга И. Л., 1915. – № 2. – С. 1–11.

Охорона 1919

Охорона пам'яток старовини та мистецтва / [В. М. Щербаківський] // Записки Українського наукового Товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Полтава, 1919. – Вип. I. – С. 98–104.

Павловский 1890

Павловский И. Ф. Исторический очерк Петровскаго Полтавскаго кадетскаго корпуса (1840 – 1890 гг.) / И. Ф. Павловский. – Полтава: Типография Губенскаго правления, 1890. – 303 с.

Павловский 1912

Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века: С портретами / И. Ф. Павловский; ПУАК. – Полтава, 1912. – 238 с.

Памятная книжка 1910

Памятная книжка Полтавской губернии на 1910 год / Издание Полтав. губ. статист. комитета. – Полтава: Типо-литография Полтав. губ. правления, 1910. – XX, 480 с.

Памятная книжка 1912

Памятная книжка Полтавской губернии на 1912 год / Издание Полтав. губ. статист. комитета. – Полтава: Электрич. тип. Д. Н. Подземскаго. Петровская, с. д., 1912. – VIII, XL, 388 с.

Полтава 1882

Полтава: Справочно-адресная книга г. Полтавы / Сост. Н. К. Сторожевским. – Полтава: [издатель] И. А. Дохман, 1882. – 188 с., 2 л. план.

Полтава 2009

Полтава: історико-архітектурний нарис / Бабенко В. С., Безверхній О. В., Бочарова С. І. та ін.; укл. Бабенко В. С. – Полтава: ФОП Говоров С. В., 2009. – 320 с.: іл.

Полтавский календарь 1909

Полтавский календарь на 1909 год / Издание Полтав. губ. статист. комитета. – Полтава: Типо-литография Полтав. губ. правления, 1909. – VIII, 505 с.

Полтавський краєзнавчий музей 1992

Полтавський краєзнавчий музей / [О. Б. Супруненко] // Полтавщина: енциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. – Київ: «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 760–761.

Полтавський художній музей 1982

Полтавський художній музей: альбом / Авт.-упоряд. К. Г. Скалацький. – Київ: Мистецтво, 1982. – 151 с.: іл.

Полтавський художній музей 2009

Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка: альбом. Ювілейне видання / Авт.-упорядн. С. І. Бочарова / ПХМ. – Полтава: ФОП Говоров С. В., 2009. – 232 с.: іл.

Прохватіло 2016

Прохватіло Р. Кинджал «квадара» у колекційній збірці зброї Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського / Роман Прохватіло // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Волошин Ю. В., Киридон А. М., Мокляк В. О. та ін.]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – Вип. XI. – С. 321–327.

Пузровський 1988

Пузровський А. Е. Рец.: Памятники древнеегипетского искусства в собрании Полтавского краеведческого музея: каталог выставки / Авт.-сост. А. Б. Супруненко. Полтава, 1986. 64 с.: ил. // Сов. археология. – М., 1988. – № 4. – С. 283–284.

Риженко 1928

Риженко Я. Збірки з історії, етнографії, мистецтва та промисловості / Яків Риженко // Збірник, присвячений 35-річчю Музею: зб. ст. / ПДМ. – Полтава: 1-ша раддрукарня «Полтава-поліграф», 1928. – Т. I. – С. 63–116.

Самородов, Кигим 2016

Самородов В. М., Кигим С. Л. Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX – XX ст.) / В. М. Самородов, С. Л. Кигим. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – 144 с.

Світильник 1993

Світильник [Єгипет, коптський період. V–VI ст.] // Полтавський археологічний збірник: зб. наук. пр. / [за ред. Супруненка О. Б.]; ЦОДПА. – Полтава: ОДГВ «Полтавський літератор», 1993. – Число перше. – С. 29.

Світильник 1993а

Світильник [Єгипет, коптський період. V – VII ст.]. // Полтавський археологічний збірник: зб. наук. пр. / [за ред. Супруненка О. Б.]; ЦОДПА. – Полтава: ОДГВ «Полтавський літератор», 1994. – Число друге. – С. 132–133.

Скрипник 1989

Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України: становлення і розвиток / Г. А. Скрипник. – Київ: Наукова думка, 1989. – 304 с.

Сошнінов 2018

Сошнінов А. О. Специфіка комплектування єгипетських колекцій музеїв Києва та Полтави / А. О. Сошнінов // Культура України: зб. наук. пр. – Сер.: Культурологія. – Харків: Харків. держ. акад. культ., 2018. – Вип. 62. – С. 180–187.

Справочная книжка 1908

Справочная книжка по Полтавской губернии на 1908 год. – Полтава: Типо-литография Губ. правления, 1908. – IV, 119, 14, 12, 14, 14, 16, 44, 16, 18, 14, 18, 20, 14, 18, 16, 98.

Сулима 2019

Сулима О. Дивовижний Схід: мистецькі й історичні реліквії XVIII – XX ст. з народознавчих колекцій музею (проспект авторської екскурсії) / Оксана Сулима // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / [ред. кол.: Волошин Ю. В., Гаврилук Н. О., Ковальова І. Ф. та ін.; Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.); Мокляк В. О. (наук. ред.)]; ПКМ імені Василя Кричевського. – Полтава: Арбуз, 2019. – Вип. XIV. – С. 486–500.

Супруненко 1986

Супруненко А. Б. Памятники древнеегипетского искусства в собрании Полтавского краеведческого музея: каталог выставки / Авт. Супруненко А. Б.; ПКМ. – Полтава, 1986. – 64 с.

Супруненко 1987

Супруненко О. Колекція, опалена війною / Олександр Супруненко // Соц. культура. – Київ, 1987. – № 5. – С. 15.

Супруненко 1990

Супруненко О. Б. Археологічне зібрання К. М. Скаржинської / О. Б. Супруненко // Археологія. – Київ, 1990. – № 4. – С. 98–107.

Супруненко 1991

Супруненко О. Б. Забута колекція / О. Б. Супруненко // Наука і суспільство. – Київ, 1991. – № 6. – С. 38–39.

Супруненко 1991а

Супруненко О. Б. Зібрання П. П. Бобровського / О. Б. Супруненко // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції: зб. наук. пр. До 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею / ПОУК; ПКМ; [редкол.: Білоус Г. П. (відп. ред.), Нестуля О. О., Супруненко О. Б. та ін.]. – Полтава, 1991. – С. 38–48.

Супруненко 1992

[**Супруненко О. Б.**], Бобровського П. П. колекція / [О. Б. Супруненко] // Полтавщина: енциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. – Київ: «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 69.

Супруненко 2000

Супруненко О. Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України: Лубенський музей К. М. Скаржинської / Супруненко О. Б.; Ін-т археол. НАНУ; Полтав. обл. рада; ЦОДПА. – Київ; Полтава: Археологія, 2000. – 398, 2 с.

Супруненко 2000а

Супруненко О. Б. Доля колекцій музею К. М. Скаржинської / О. Б. Супруненко // Музеї. Меценати. Колекції: зб. наук. пр. – Київ; Полтава: Археологія, 2000. – С. 9–18.

Супруненко 2004

Супруненко О. Галина Сидоренко та археологічна діяльність Полтавського краєзнавчого музею у середині ХХ ст. / Олександр Супруненко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'я-

ток: зб. наук. ст. 2001–2003 рр. / УК ПОДА; ПКМ; [редкол.: Волошин Ю. В., Лобурець В. Є., Мокляк В. О. та ін.]. – Полтава: Дивосвіт, 2004. – [Вип. I]. – С. 10–33.

Супруненко 2009

Супруненко О. Б. Бобровського колекція / О. Б. Супруненко // Полтавіка. Полтавська енциклопедія у 12-ти т. – Т. 12: Релігія і церква. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – С. 65.

Супруненко 2017

Супруненко О. Б. Михайло Рудинський — археолог, пам'яткоохоронець, музейник, видавець і педагог (до 130-річчя від дня народження) / О. Б. Супруненко // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2017. Пам'яті М. Я. Рудинського (1887–1958): зб. наук. пр. / ЦП НАНУ і УТОШК; ПКМ імені Василя Кричевського; ЦОДПА. – Київ: ЦП НАНУ і УТОШК, 2017. – С. 3–20.

Супруненко О., Супруненко Р. 2022

Супруненко О. Б., Супруненко Р. М. Внесок мецената Павла Бобровського у становлення краєзнавчого музею в Полтаві / О. Б. Супруненко, Р. М. Супруненко // Шості Череванівські наукові читання: зб. наук. ст. / ПНПУ ім. В. Г. Короленка; [ред. кол.: Гриньова М. В. (гол. ред.), Бабенко Л. Л., Шаповал Л. І. та ін.]. – Полтава, 2022 [2023]. – Вип. VI. – С. 258–264.

Супруненко О., Супруненко Р. 2023

Супруненко О., Супруненко Р. Павло Бобровський та його народознавче зібрання у Полтаві / Олександр Супруненко, Руслан Супруненко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / ДКІТ ПОВА; ПКМ імені Василя Кричевського; [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Гаврилюк Н. О., Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.) та ін.; Мокляк В. О. (наук. ред.)]. – Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2023. – Вип. ХІХ. – С. 56–124. – 8 кол. вкл.

Супруненко, Тітков 2003

Супруненко О. Б., Тітков О. В. Колекція кераміки додинастичного Єгипту в Полтаві / О. Б. Супруненко, О. В. Тітков // Український керамологічний журнал. – Опішнтя: Українське народознавство, 2003. – № 2–4. – С. 101–107.

Супруненко, Тітков 2017

Супруненко О. Б., Тітков О. В. Бобровський Павло Павлович (28.12.1860/08.01.1861 – після 1944) / О. Б. Супруненко, О. В. Тітков // Полтавіка. Полтавська енциклопедія: у 12 тт. – Т. 6: Освіта і наука. – Кн. 1: Абаза – Крекотень. – Полтава: ПЦ «Мозаїка», 2017. – С. 192.

Супруненко Р. 2023

Супруненко Р. Борис Бобровський: біля витоків військової незалежної України / Руслан Супруненко // Віктор Ревегук: людина, вчений, епоха: зб. наук. ст. / ДКІТ ПОВА; ПКМ імені Василя Кричевського; [ред. кол.: Бабенко Л. Л., Волошин Ю. В., Супруненко О. Б. (гол. ред. кол.) та ін.; Усенко В. М. (наук. ред.)]. – Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2023. – С. 213–218.

Тарасенко 2020

Тарасенко М. О. Ушебті Панефернефера з колекції Полтавського краєзнавчого музею / М. О. Тарасенко // Археологія. – Київ, 2020. – № 3. – С. 24–39.

Тітков 1994

Тітков О. Далекосхідна збірка зброї у зібранні Полтавського краєзнавчого музею / Олександр Тітков // Третя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства: матеріали. – Полтава: РВВ Облстатуправління, 1994. – С. 24–26.

Тітков 2000

Тітков О. В. Східний світ у колекціях Полтавського краєзнавчого музею / О. В. Тітков // Музеї. Меценати. Колекції: зб. наук. пр. – Київ; Полтава: Археологія, 2000. – С. 22–28.

Тітков, Год 1995

Тітков О. В., Год Б. В. Унікальна колекція далекосхідних старожитностей у зібранні Полтавського краєзнавчого музею / О. В. Тітков, Б. В. Год // Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції та сучасність»: мат-ли пленарного та секційних засідань. – Київ: Рідний край, 1995. – Частина II. – С. 412–413.

Тітков, Кондратенко 2006

Тітков О., Кондратенко Т. Історія формування зброярської колекції у Полтавському краєзнавчому музеї / Олександр Тітков, Тамара Кондра-

тенко // Полтавський краєзнавчий музей. Мало-відомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. 2005 р. / УК ПОДА; ПКМ; [редкол.: Волошин Ю. В., Лобурець В. Є., Мокляк В. О. та ін.]. – Полтава: Дивосвіт, 2006. – [Вип. III]. – С. 484–488.

Тинченко 2007

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Київ: Темпора, 2007. – 536 с.: іл.

Черкасец 2016

Черкасец Т. Бобровские: ушедший, но не забытый род / Т. Черкасец // Відомості Полтавської єпархії (УПЦ). – м. Полтава. – 2016. – № 2 (171). – С. 10–13.

Черних, Христенко 2021

Черних С. П., Христенко О. Б. Лабіринти долі полтавського «предводителя дворянства». П. П. Ганько / С. П. Черних, О. Б. Христенко. – Кременчук: ТОВ «БітАрт», 2021. – 212 с.

Шимко 2008

Шимко К. Зображення голови фараона в давньоєгипетській колекції Полтавського краєзнавчого музею / Катерина Шимко // Каразінські читання (історичні науки): тези доповідей 61-ї Міжнародної наукової конференції молодих вчених (ХНУ імені В. Н. Каразіна, 25 квітня 2008 р.). – Харків: Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – С. 313–314.

Шимко 2008а

Шимко К. Колекція давньоєгипетських культових пам'яток у збірці Полтавського краєзнавчого музею / Катерина Шимко // Історія релігій в Україні: наук. щорічник. 2008 рік. – Львів: Логос, 2008. – Кн. II. – С. 800–806.

Berlev, Hodjash 1998

Berlev Oleg, Hodjash Svetlana. Catalogue of the Monuments of Ancien Egypt. From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorusia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States = О. Берлев, С. Ходжаш. Каталог египетских памятников из музеев Российской Федерации, Украины, Белоруссии, Кавказа, Средней Азии и Прибалтики // Orbis Biblicus et Orientalis, 17. – Fribourg (Switzerland): University Press, 1998. – 328, 210 p.

Електронні джерела

Бобровський Б. П.: Всеукр. клуб історії

Бобровський Борис Павлович (07.01.1868 – після 1933) // Всеукраїнський клуб історії: Збірник військовослужбовців Дієвої армії УНР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://web.archive.org/web/20160305073031/http://historical-club.org.ua/bobrovskij_boris_pavlovich.html

Бобровський Б. П.: Історія Полтавы

Бобровський, Борис Павлович // Історія Полтавы (сайт Бориса Тристанова). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=1222>

Бобровський Б. П.: рус. армия

Бобровський Борис Павлович (07.01.1868 – 02.1918) // Русская армия в Первой мировой войне. Карто-тека проекта. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=32>

Бобровський С. П.: рус. армия

Бобровський Сергей Павлович (04.10.1870 – 1933) // Русская армия в Первой мировой войне. Карто-тека проекта. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grwar.ru/persons/8640>

Бобровський П. Г.: Академик

Бобровський, Павел Григорьевич // Академик: Словари и энциклопедии на Академике. Большая биографическая энциклопедия = Academic.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/11373/%D0%91%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9

Захаркін: ЕСУ

Захаркін С. А. Бобровський Павло Петрович [насправді – Павлович, – авт.] // Енциклопедія сучасної України. – [Електронний ресурс]. – https://esu.com.ua/search_articles.php?id=35681

Науменко 2003

Науменко К. Є. Бобровський Борис Павлович / К. Є. Науменко. – [Електронний ресурс]: Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]; НАН України, Ін-т

історії України. – Київ: Наукова думка, 2003. – Т. 2. – 688 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Bobrovskij_B

Науменко 2004

Науменко К. Є. Бобровський Борис Павлович / К. Є. Науменко. – [Електронний ресурс]: Енциклопедія сучасної України / [редкол.: І. М. Дзюба (голова), А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.]; НАН України, Ін-т енцикл. дослідж. НАН України; НТШ. – Київ, 2004. – Т. 3. – Режим доступу: [Електронний ресурс]. – <https://esu.com.ua/article-35678>

Повідомлення

Повідомлення Белявської О. Ю.

Повідомлення **О. Ю. Белявської**, старшої наукової співробітниці відділу музезнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, кандидата архітектури, 2023.

Повідомлення Кондратенко Н. Г.

Повідомлення **Н. Г. Кондратенко**, завідувачки сектором фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2022 р.

Повідомлення Мокляка В. О.

Повідомлення **В. О. Мокляка**, заступника директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслуженого працівника культури України, 2021 р.

Повідомлення Осташа І. І.

Повідомлення **І. І. Осташа**, Надзвичайного і Повноважного посла України в Лівані, кандидата філологічних наук, 2021 р.

Повідомлення Сиволап Н. М.

Повідомлення **Н. М. Сиволап**, завідувачки відділу пам'яткознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2023.

Повідомлення Тарасова В. О.

Повідомлення **В. О. Тарасова**, полтавського краєзнавця та генеалога, 2023 р.

Повідомлення Ткаченка О. М.

Повідомлення **О. М. Ткаченка**, завідувача відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, 2021 р.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ДКІТ – Департамент культури і туризму
ЕИМ ПГЗ – Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства, Полтава
ЕУ – Енциклопедія історії України, Київ
ЕСУ – Енциклопедія сучасної України, Київ
НА ІА НАН України – Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України, Київ
НАН України – Національна академія наук України, Київ
НАНУ – Національна академія наук України, Київ
НТШ – Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, Львів
ОДГВ – Обласне державно-громадське видавництво
ПДМ – Полтавський державний музей ім. В. Г. Короленка, Полтава
ПКМ – Полтавський краєзнавчий музей, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Полтава
ПНПУ – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава
ПОВА – Полтавська обласна військова адміністрація, Полтава
ПОО – Полтавська обласна організація, Полтава
ПОУК – Полтавське обласне управління культури, Полтава
ПУАК – Полтавская учёная архивная комиссия, Полтава
ПХМ (ГМ) – Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка, Полтава
ПЩ – Поліграфічний центр
РВВ – Редакційно-видавничий відділ
РИО – Редакционно-издательский отдел
ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю
УК ПОДА – Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Полтава
УНР – Українська Народна Республіка
УПЦ МП – Українська Православна церква (москов. патріархату)
УТОПІК – Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури, Київ
ФОП – Фізична особа-підприємець
ХНУ – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків
ЦДВА – Центральний державний військово-історичний архів рф, СПб.
ЦОДПА – Центр охорони та досліджень пам'яток археології Полтавської обласної ради, Полтава
ЦП НАНУ і УТОПІК – Центр пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури, Київ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. Офіцер-меценат з родини Бобровських	12
РОЗДІЛ 2. Колекція П. П. Бобровського: історія формування та склад	30
РОЗДІЛ 3. Дар Павла Бобровського у зібранні Полтавського краєзнавчого музею	70
ВИСНОВКИ.....	78
ПОДЯКИ	83
РЕЗЮМЕ.....	84
<i>Додаток 1 . Надходження колекції П. П. Бобровського до Природничо-історичного музею Полтавського губерньського земства за 1899–1915 рр.</i>	88
<i>Додаток 2. Родинний альбом Бобровських: каталог</i>	113
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	141
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	150

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION.....	7
CHAPTER 1. Officer-philanthropist from the Bobrovskiy family	12
CHAPTER 2. P. P. Bobrovskiy's collection: history of forming and content	30
CHAPTER 3. Present of Pavlo Bobrovskiy in the Poltava Local Lore Museum gathering. 70	
CONCLUSION	78
GRATITUDE	83
SUMMARY	84
<i>Appendix 1. Coming of P. P. Bobrovskiy's collection to the Natural Historic Museum of Poltava Huberniia Zemstvo in 1899-1915.</i>	88
<i>Appendix 2. Family album of the Bobrovskiy: catalogue</i>	113
SOURCES AND LITERATURE.....	141
LIST OF ABBREVIATIONS	150

Наукове видання

Серія «Визначні полтавці»

Випуск 1

Олександр Супруненко

Павло Бобровський

Колекціонер, меценат,
фундатор народознавчого зібрання у Полтаві

Додатки

Наталія Кондратенко, Оксана Сулима, Олександр Супруненко

Оригінал-макет підготовлений
у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського
<http://pkm.poltava.ua>
<https://m.facebook.com/profile.php?id=100063797461926>

На обкладинці: портрет П. П. Бобровського
роботи заслуженого працівника культури України
В. І. Побоква

Відповідальний за випуск – **А. А. Гурнік**

Науковий редактор – **О. О. Нестуля**

Переклад на англійську мову – **Н. Г. Кондратенко**

Коректура і комп'ютерний набір – авторські

Комп'ютерна верстка та оригінал-макет – **Н. А. Васільєва**

Підписано до друку 19.09.2025. Формат 70x100/16.

Папір крейдований. Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 10,0. Обл.-вид. арк. 10,8. Наклад 305 прим. (2-й вип. 70 прим.).

Зам. № 24/11.

Українська та англійська мови.

Видання і друк: ТОВ «Майдан»

61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 59

E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

Oleksandr SUPRUNENKO

Parfo Kobrowskyi

Collector, philanthropist,
founder of ethnographic gathering in poltava

Series «Famous Poltava Citizens».
Issue 1

